

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

Таміла ЯЦЕНКО, Василь ПАХАРЕНКО,
Олеся СЛИЖУК

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Українська
повстанська
пісня

Уставай, уставай, народе,
Здобувай Вкраїні свободу
На українській землі!

Кожну хвилю у кожну днину
Гріє душу твоє ім'я,
Ненаглядна, горда, єдина,
Україно моя.

Василь
Симоненко

Тарас
Шевченко

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
Й неситий не виоре
На дні моря поле.

Хто в себе не вірить,
тому ніхто другий не
повірить.

Володимир
Винниченко

Іван
Франко

...Лиш борися, не мирися,
Радше впадь, а сил не трать,
Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!

Віддай людині крихітку себе.
За це душа наповнюється світлом.

Ліна
Костенко

Андрій
Чайковський

Любіть Україну, любіть своє,
рідне, хоч воно не дорівнює
чужому, але воно своє, ста-
райтесь це рідне піднести до
рівня чужих культур.

...Моє життя — це йти до
людей, говорити з ними.

Оксана
Радущинська

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ
ГЕРБ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ
ПРАПОР УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Таміла Яценко, Василь Пахаренко,
Олеся Слижук

Українська література

Підручник для 7 класу закладів загальної
середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«ГРАМОТА»
2024

УДК 821.161.2.09*кл7(075.3)

Я92

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 05.02.2024 № 124)*

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Яценко Т.

Я92 Українська література : підруч. для 7 кл. закл. загальн. середн. освіти / Таміла Яценко, Василь Пахаренко, Олеся Слижук, Ірина Тригуб. — Київ : Грамота, 2024. — 288 с. : іл.
ISBN 978-966-349-971-0

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту базової середньої освіти та чинній модельній навчальній програмі «Українська література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (*авторський колектив під керівництвом Т. О. Яценко*).

У виданні запропоновано твори класичної та сучасної української літератури різних родів і жанрів, стислі нариси про життя та творчість письменників / письменниць, систему компетентісно орієнтованих запитань і завдань різних рівнів складності.

Підручник спрямований на виховання компетентних юних читачів і читачок, формування гуманістичного світогляду, національної свідомості, загальнолюдських цінностей та естетичних почуттів школярів і школярок.

УДК 821.161.2.09*кл7(075.3)

Навчальне видання

**ЯЦЕНКО Таміла Олексіївна, ПАХАРЕНКО Василь Іванович,
СЛИЖУК Олеся Алімівна, ТРИГУБ Ірина Анатоліївна**

Українська література

Підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей».

У виданні використано ілюстрації, які перебувають у вільному доступі в мережі «Інтернет».

Редакторка *Н. Забаштанська*. Художня редакторка *Н. Антоненко*.

Комп'ютерна верстка *Л. Ткаченко*. Коректорка *І. Барвінок*

Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. 23,328. Обл.-вид. арк. 20,38.

Тираж 48 025 прим. Зам. №

Видавництво «Грамота». вул. Паньківська, 25, оф. 15, м. Київ, 01133.
тел./факс: 253-98-04. E-mail: info@gramota.kiev.ua;www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано в ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».

03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12. Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.

© Яценко Т. О., Пахаренко В. І.,
Слижук О. А., Тригуб І. А., 2024
© Видавництво «Грамота», 2024

ISBN 978-966-349-971-0

Юний читачу! Юна читачко!

Ти вже навчаєшся в сьомому класі. Наразі на тебе чекає продовження захопливої мандрівки сторінками української літератури, де ти зустрінешся з новими героями та героїнями, дізнаєшся цікаві факти про письменників і письменниць, пізнаєш глибини творів різних жанрів, побачиш особливості художніх образів у літературі й інших видах мистецтва. А твоїм вірним помічником у цих захопливих і пізнавальних мандрах стане підручник.

Прямуючи від теми до теми, ти поступово збагачуватимеш свій читацький і життєвий досвід, удосконалюватимеш читацькі вміння, розвиватимеш творчі здібності, навчишся дискутувати, глибоко осмислювати важливу інформацію.

Орієнтиром на твоєму читацькому шляху стануть рубрики підручника, які мають відповідні позначки. Уважно розглянь їх.

Читацький путівник — перелік знань та умінь, опанувати які ти матимеш можливість під час вивчення теми.

Ти вже знаєш — нагадування про те, що тобі вже відомо з уроків української чи зарубіжної літератури.

Літературознавчий словник — визначення літературознавчих понять, розуміння яких потрібне для глибокого осмислення художнього твору.

Літературознавчий клуб — матеріал, який допоможе створити уявлення про письменника чи письменницю, розкрити таємниці твору.

Історичні паралелі — рубрика містить цікаві розповіді про той час, коли створювався певний художній твір, а отже, позначився на світогляді автора / авторки, або ж про історичні події, зображені у творі.

Поміркуй! — запитання та завдання для розуміння прочитаного, закріплення вивченого матеріалу.

Мовна скарбничка — матеріал для вдосконалення твого мовлення.

Мистецькі діалоги — зіставлення художніх образів творів української літератури з іншими видами мистецтва — образотворчим, музичним, кіно, театром, анімацією тощо.

Читай і досліджуй! — творчі дослідницькі завдання та читацькі проекти для самостійного або групового виконання. Такі завдання потребують чимало часу для виконання, тож учитель / учителька допоможе тобі обрати одне-два завдання, які ти зможеш підготувати впродовж семестру.

Підсумуй! — запитання і завдання для систематизації та узагальнення вивченого.

Читацьке дозвілля — прослуховування пісень, віртуальне відвідування музеїв, картинних галерей тощо.

У підручнику подано *QR-коди*, у яких міститься частина навчального матеріалу. Щоб прочитати текст і послухати музику, потрібно встановити на смартфон програму для сканування QR-коду.

Бажаємо успіхів на твоєму читацькому шляху!

Автори

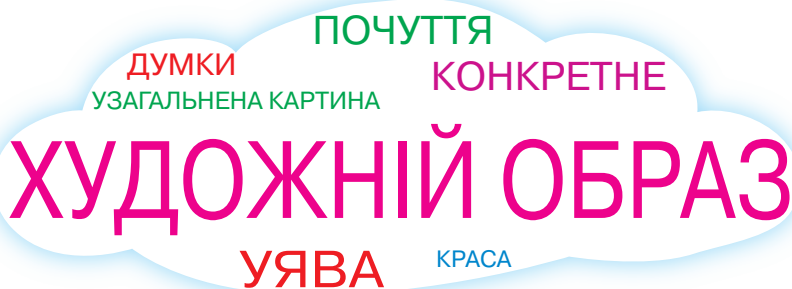
ВСТУП ХУДОЖНІЙ ТВІР ЯК ЯВИЩЕ МИСТЕЦТВА

Уяви, яким би нецікавим стало наше життя, якби в ньому раптом зникло мистецтво — захопливі книжки, музика, живопис, танці, аніме, кінофільми, комп'ютерні ігри... Адже все це нас радує, дивує, зворушує, сповнює емоціями щодня. Життя без мистецтва втратило б сенс. Наразі перед тобою відкриються деякі таємниці художніх творів.

Ти вже знаєш досить багато про чудовий світ мистецтва. Пригадай: мистецтво образно змальовує життя, а художня література використовує для такого змалювання саме словесні образи.

- Роздивися «хмару» слів і розкажи за її допомогою, що таке *художній образ*.

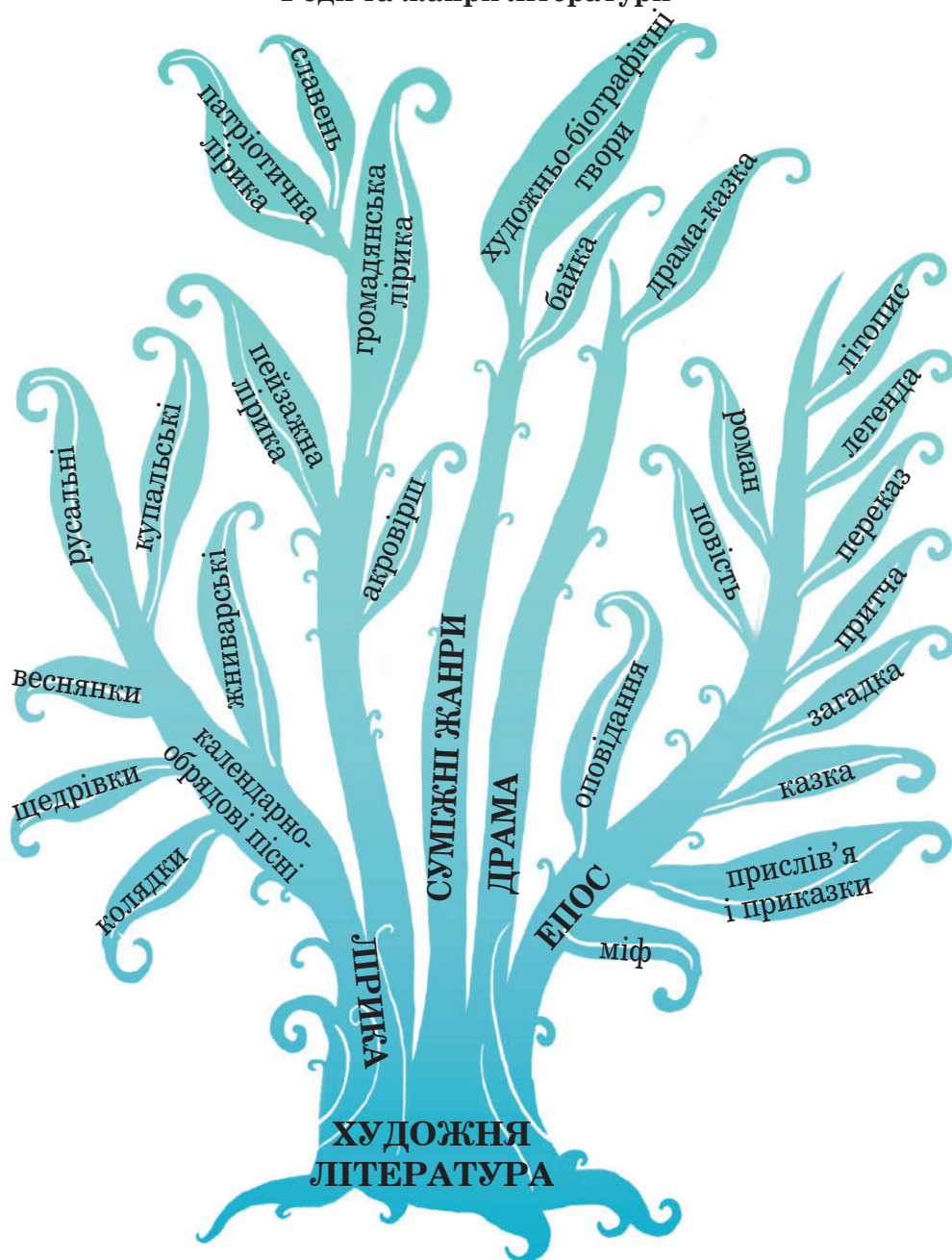

Літературні твори поділяють на *роди* й *жанри*. Скористайся запропонованою класифікацією (с. 6) і підготуй розповідь про вже відомі тобі літературні роди та жанри. Наведи приклади кожного роду й жанру з творів, вивчених у 5-му та 6-му класах.

Ти вже знаєш, що в кожному епічному чи драматичному творі є *ідея* (провідний висновок), *тема* (події або явища, змальовані у творі), *сюжет* (подія чи система подій), *композиція* (побудова). Окрім сюжету, композиція містить роздуми, монологи, діалоги героїв / героїнь, авторські відступи, пейзажі, інші описи.

Роди та жанри літератури

У ліриці розкриваються почуття та думки, а не події. Тому замість теми й ідеї тут визначаємо *провідний мотив* (основні переживання і роздуми). До композиції ліричного твору належать: *вихідний момент* (поштовх до переживань чи роздумів), *розвиток почуттів* і *резюме* (авторський висновок).

Зміркуй!

Пригадай вивчені в 6-му класі художні твори — «Ялинка» М. Коцюбинського та «Дощ полив...» Л. Костенко. Визнач роди й жанри цих творів і назви складники їхньої побудови.

Літературознавчий клуб

Автор-твір-сприймач. Справжнє мистецтво завжди є щирою бесідою. У ній беруть участь щонайменше три співрозмовники — автор, твір і сприймач (у художній літературі — читач або слухач). Кожен із них бере участь у дискусіях, хоче, щоб його почули та сприйняли. Мистецтво досягає своєї мети, коли ці три співбесідники розуміють один одного.

Автор утілює свій мистецький задум у певному творі. **Твір** — це змодельована автором художня система, що виражає певну ідею (мотив). **Сприймач** (читач або слухач) — це адресат автора, який осягає твір із позицій свого смаку та життєвого досвіду.

Зміркуй!

- Чи завжди автор / авторка впливає на свій твір, характер та долі персонажів? Можливо, тут тобі стане в пригоді така аналогія: автори / авторки — твори ↔ батьки чи близькі люди — діти.
- Чи може сприймач або сприймачка ставати співавтором / співавторкою твору?
- Проілюструй свої висновки роздумами над поданою репродукцією картини.

О. Богомазов.
Портрет дівчинки,
яка читає книжку

Функції мистецтва. Мистецтво, зокрема художня література, потужно впливає на наше життя, виконує багато функцій. Ось найважливіші з них.

О. Шупляк.
Великий вибух

ве, узагальнене) пізнання, то в мистецтві розумове осягнення поєднується з емоційним, інтуїтивним², найширші узагальнення втілено в зримих, конкретних образах.

Зміркуй!

- Роздивися репродукцію картини О. Шупляка. Чому вона має таку назву? Якими художніми засобами автор передає єдність і красу Всесвіту?
- Як пізнавальна функція виявляється в ній?

3. Ігрова функція. Мистецтво є різновидом гри. Уявно ставлячи себе на місце улюблених героїв / героїнь, ми ніби здійснюємо свої мрії, готуємося до власних життєвих випробувань.

4. Функція спілкування. Мистецькі твори допомагають людині краще розуміти себе, життя загалом. Людина здобуває здатність вести продуктивний діалог із мистецьким твором, із собою, з іншими людьми, зі світом, збагачувати інших власним досвідом і збагачуватися їхнім.

¹ *Естетика* (від давньогрецьк. *чуттєво сприйняте*) — поняття, наука про красу.

² *Інтуїція* (від латин. *уважно дивлюся*) — здатність безпосередньо пізнавати істину без допомоги досвіду й доказів, точно передчуття чогось.

5. Виховна функція. Мистецтво справляє на людей потужний виховний вплив. Воно допомагає їм ставати добрішими, мудрішими, духовно багатшими, бачити сенс життя, щастя, помічати й цінувати красу в стосунках, у світі загалом.

У творі — залежно від його жанру та стилю — переважає якась одна функція мистецтва: у притчі — пізнавальна, у байці — виховна, у пейзажній ліриці — естетична, у детективі або гуморесці — ігрова.

Поміркуй!

Пригадай твори, які тобі запам'ятались із 6-го класу (байку «Голуб і Лелека» М. Годованця, поему «Євшан-зілля» М. Вороного, вірш «Даленіє вечір...» М. Вінграновського, повість «Таємне Товариство Боягузів...» Лесі Ворониної). Які функції мистецтва переважають у кожному з них? Обґрунтуй свої судження.

Мистецькі діалоги

Український художник початку ХХ ст. **Олександр Богомазов** здобув світове визнання. Захоплення, зачудування життям він виражав яскравою, несподіваною, але ощадливою гамою кольорів, а також творенням ритму через поєднання гострих кутів і діагоналей.

Його донька Ярослава згадувала, як батько вчив її споглядати світ, зокрема працюючи над картиною «Пілярі»: «Галявина була засипана свіжою тирсою, колоди ніби дзвеніли на сонці, смолисті, блискучі. Постаті робітників на кроквах здавалися величезними на фоні яскраво-синього неба. У повітрі бринів високий звук пилки. Осторонь на стільчику сидів батько, заглиблений у роботу... У батька був великий запас терпіння, і поступово він навчив мене дивитися на природу очима художника, схоплювати миті, коли світло й тінь змінюють форму предметів і на частки секунди розцвічують усе навколо, цілком невимовно й не-повторно».

О. Богомазов. Пілярі

Помиркуй!

- Роздивися репродукцію картини О. Богомазова «Пилярі» (с. 9). Які кольори використав митець? З якою метою?
- Які кольорові деталі полотна тобі стали зрозумілі завдяки спогадам доньки художника?
- Перед тобою фото стінопису (мурал) «Україна в дії» французького вуличного художника Жульєна Маллана, відомого під псевдонімом Seth. Мурал з'явився на стіні будинку через кілька днів після початку повномасштабної російської війни проти України 2022 р. Яка, на твою думку, ідея і символіка цього твору? Які мистецькі функції він виконує?

Seth. Мурал
«Україна в дії»

Читай і досліджуй!

- Прочитай вислови видатних людей. Яку функцію мистецтва підкреслено в них?
«Не любить серце, не бачачи краси» (Григорій Сковорода).
«Коли ми не постигнемо краси, ми ніколи не зрозуміємо правди ні в минулому, ні в сучасному, ні в майбутньому. Краса нас усього вчить» (Олександр Довженко).
- Добери вислови інших видатних людей про мистецтво та прокоментуй їх.
- Створи «Скарбничку мудрості» та записуй у неї протягом року цитати з художніх творів, що видалися тобі надзвичайно цікавими, спонукали задуматися над певними запитаннями.

Нідсумуй!

- Яка інформація про мистецтво загалом та літературу зокрема стала для тебе новою і найбільш цікавою?
- Назви функції мистецтва. Розкажи про одну з них.
- Які запитання про художній твір як явище мистецтва залишилися нез'ясованими?

Читацьке дозвілля

Використовуючи інтернет, здійсни віртуальну екскурсію до Національної бібліотеки України для дітей. Поділися своїми враженнями з однокласниками й однокласницями.

ПІСЕННА ЛІРИКА

Ознайомлення зі скарбами української літератури розпочинаємо з пісенної лірики — фольклорної та сучасної. Коли слухаєш або співаєш народну пісню, у тобі оживають слова, мелодії твоїх предків. Адже це вони створили й століттями передавали з уст в уста ці справжні мистецькі перлини, донесли свої радощі й смутки, уявлення про красу та щастя, про правду і кривду, перевірену віками мудрість.

Пісні, які лунають сьогодні, близькі й зрозумілі тобі, а от для твоїх нащадків також стануть історією. Тому не відмовляй собі в насолоді слухати, а ще краще співати пісні.

НАРОДНОПІСЕННА ЛІРИКА

Ти вже знаєш, що усна народна творчість, або фольклор, — це твори, які народ складав і передавав усно з покоління в покоління. У фольклорі найповніше виявляється та віддзеркалюється національна вдача (душа) народу. Пригадай, які роди та жанри фольклору тобі відомі. Ти пам'ятаєш, що основні ознаки фольклору — усна форма творення і поширення, колективне авторство та традиційність.

Літературознавчий клуб

Одним із найпопулярніших жанрів усної народної творчості є пісня. Український народ споконвіку любив і вмів майстерно співати, вирізнявся сильними й мелодійними голосами. Завжди — на свята чи за роботою, на самоті, у дорозі, у бою — наші пращури розважалися, веселилися, зцілювали свої душі за допомогою пісні. Тому й не дивно, що тільки в записах збереглося *понад п'ятсот тисяч (!)* українських народних пісень. Співаючи, люди ніби проживають долю героя чи героїні пісні.

Ці твори варто слухати або співати — самостійно (сольно) чи дуєтом, хором тощо. Пісні виконують у супроводі музичних інструментів або акапельно.

Літературознавчий словник

Народнопісенна лірика — це невеликі віршовано-музичні твори, призначені для співу, що передають певні почуття, переживання, настрої, думки ліричних героїв / героїнь.

Пісня — це твір, що поєднує слова (зміст, образність), мелодію, ритміку.

Зосміркуй!

- Чи любиш ти слухати пісні? А співати? Чому?
- Яка твоя улюблена пісня? Хто її автори / авторки?
- Які форми гуртового виконання пісень відомі тобі з уроків мистецтва (музичного мистецтва)?

Ти вже знаєш з уроків української літератури в 6-му класі про календарно-обрядові пісні. Які з них тобі запам'яталися? Зараз ти відкриєш для себе ще один різновид фольклорних пісень.

НАРОДНІ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ ПІСНІ

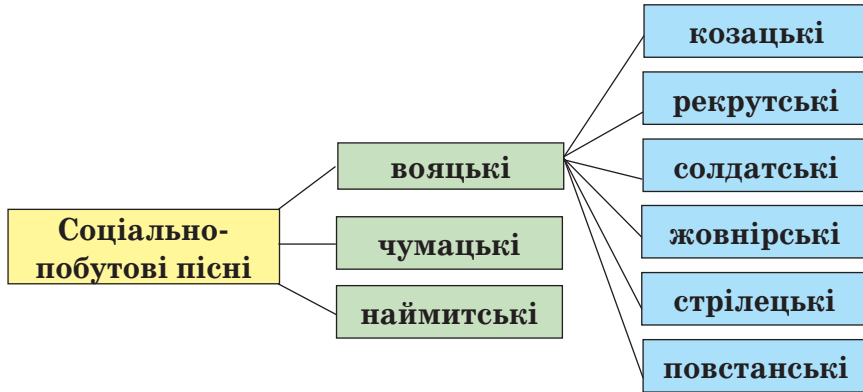
Існує багато жанрів народнопісенної лірики. Одним із них є *соціально-побутові пісні*. *Соціальний (суспільний)* означає «той, що пов'язаний із життям і стосунками людини в суспільстві»; *побутовий* — пов'язаний з укладом життя, повсякденними потребами людини в житлі, їжі, одязі, відпочинку тощо.

В Україні селянство було найбільшою і найпотужнішою верствою народу. Але з'являлися нові соціальні (суспільні) стани та групи — козаки́, ремісники, чумаки, кріпаки, наймити, заробітчани, бурлаки, солдати.

Літературознавчий словник

Соціально-побутові пісні — це невеликі ліричні пісенні твори, що розкривають почуття і переживання представників певних суспільних груп.

Існує багато різновидів (жанрових форм) соціально-побутових пісень. Одну з класифікацій подано нижче.

У соціально-побутових піснях увагу зосереджено на переживаннях, душевних станах і долях узагальнених героїв / героїнь. Секрет довголіття цих творів — у їхній щирості та глибині емоцій, людяності, утвердженні народних ідеалів добра й справедливості.

Мистецькі діалоги

У різних краях України були створені свої неповторні лади (манери) співу пісень.

Серед найхарактерніших ознак справжнього (автентичного) українського народного співу — *розмовна манера* виконання, бо часто в народі розмова переходила в спів і навпаки. Пісню завжди сприймали як дружню бесіду чи сповідь. Також це відкритий, голосний спів. Ця особливість пов'язана з тим, що люди виконували пісні переважно на вулиці, у полі, на лузі, у горах. Обрядовими ж піснями намагалися догукатися до богів і духів.

Ще одна ознака — *усталений розподіл голосів* у гуртовому співі. Голоси поділяють на *високі, середні й низькі*. Найвищим, найбільш дзвінким тембром і силою звучання вирізняється *вівід*. Виводчиця чи виводчик «пронизують» основну групу голосів.

Особливе значення в гуртовій пісні має *заспів*. Його зазвичай веде низький голос із яскравим грудним забарвленням. Саме заспівувач або заспівувачка ведуть за собою весь гурт, задають потрібний тон, мотив, емоційний настрій.

- Окрім автентичного, вирізняють також *осучаснений*
- *народний, хоровий, академічний, естрадний* та інші види
- співу.

Посміркуй!

За QR-кодом послухай пісню «Ой на горі вогонь горить...» в автентичному виконанні молодіжного гурту.

НАРОДНІ КОЗАЦЬКІ ПІСНІ

Ти вже знаєш про життя та побут козаків із вивченого в 5-му класі народного переказу «Козацька сторожа в степу». Пригадай, що тобі відомо про Запорозьку Січ з уроків історії. А допоможе тобі в цьому одна з найвідоміших козацьких пісень тих часів «*Ой на горі та й женці жнуть*».

Ой на горі та й женці жнуть

Ой на горі та й женці жнуть, (2 рази)
А попід горою, яром-долиною козаки йдуть.
Гей, долиною, гей, широкою, козаки йдуть.

Попереду Дорошенко (2 рази)
Веде своє військо, Військо Запорозьке хороше́нько.
Гей, долиною, гей, широкою, хороше́нько.

А по-, а позаду Сагайдачний, (2 рази)
Що проміняв жінку на тютюн та люльку, необачний.
Гей, долиною, гей, широкою, необачний.

«Гей, вернися, Сагайдачний, (2 рази)
Візьми свою жінку, віддай тютюн-люльку, необачний!»
Гей, долиною, гей, широкою, необачний!

«Мені з жінкою не возиться, (2 рази)
А тютюн та люлька козаку в дорозі знадобиться!»
Гей, долиною, гей, широкою, знадобиться.

«Гей, хто в лісі, озовися, (2 рази)
Та й викрешем вогню, та й запалим люльку — не журися!»
Гей, долиною, гей, широкою, не журися!

Ой на, ой на горі та й женці жнуть, (2 рази)
А попід горою, яром-долиною козаки йдуть.
Гей, долиною, гей, широкою, козаки йдуть.

Примітка!

- За QR-кодом послухай пісню «Ой на горі та й женці жнуть». Яке враження вона справила на тебе?
- Які особливості виконання народних, саме козацьких, пісень тобі вдалося помітити в пісні «Ой на горі та й женці жнуть»?

Життя козаків — захисників рідного краю — було вільним, сповненим військової доблесті, слави та честі, але й дуже складним і небезпечним. Більшість часу козаки проводили в походах, у розлуці з батьками, коханими, рідною домівкою. Почуття та думки, породжені труднощами вояцької долі, козаки виражали в піснях.

Літературознавчий клуб

Козацькі пісні почали з'являтися разом із виникненням козацтва — приблизно з XV ст. Головним у них є узагальнений образ козака. Цей герой двоїстий: бадьорий і сумний, безстрашний воїн у бою, веселий та іронічний жартівник на дозвіллі. І лише в пісні на самоті він відкриває свою справжню чутливу душу, журиться за домівкою, рідними, коханою, за своїм краєм.

У цих піснях є й інші *традиційні образи*: кінь вороненький, шабля, товариство побратимів, степ, дуб, явір тощо.

Основні *мотиви* козацьких пісень:

- прощання козака з рідними, коханою та виїзд «на війноньку»;
- поневіряння в поході в постійній небезпеці;

М. Пимоненко. У похід.
Проводи козака

- самотність, туга за сім'єю, домом;
- загибель козака, його прощання зі своїм конем, рідними, Україною;
- ушлявлення волі, звитяги, завзяття козацтва.

Багата прадавня символіка козацьких пісень. Битва зображена часто як *бенкет*; поле бою — як *рілля*, засіяна кулями; смерть — як *вінчання* козака з могилою чи сиророю землею. Особливий символ — *червона кита́йка* (хустка), що означає кохання, вірність, але й загибель козака. Дівчина дарувала йому кита́йку в похід як знак своєї любові та майбутнього одруження і захисту на війні (оберіг). Якщо ж козак гинув, його (або домовину) накривали цією кита́йкою і так ховали.

Козацькі пісні зазвичай виконували чоловіки. Ритміка цих пісень переважно бадьора, енергійна, адже під них марширувало військо.

Для козацьких пісень характерні такі художні засоби: *рефрén*, *постійні епітети* та *паралелізм*.

Літературознавчий словник

Постійні епітети — художні означення, які традиційно (постійно) уживають із певними словами.

Паралелізм (від давньогрецьк. *той, що рухається поряд*) — це паралельне зображення явищ із різних сфер життя.

У народних піснях уживають такі постійні епітети: *карі очі, чорні брови, синє море, широка долина, буйний вітер, кінь (кониченько) вороненький, чисте поле, козак молоденький, орел сизокрилий, Січ-мати, вовки-сіроманці* тощо.

У фольклорі найчастіше паралельно змальовано світ природи та світ людей. Нерідко трапляється *психологічний паралелізм* — коли пейзаж розкриває, увиразнює душевні переживання героїв і героїнь, а також *символічний паралелізм* — на основі символічних пар: *рілля* — битва; *сокіл, дуб* чи *явір* — козак; *калина* — жінка тощо. Наприклад, психологічний і символічний паралелізм поєднано в таких рядках:

Стоїть явір над водою, в воду похилився;
На козака пригодонька — козак зажурився.
Не хилися, явороньку, ти ще зелененький!
Не журися, козаченьку, ще ти молоденький!

Помиркуй!

Назви основні художні засоби в народних козацьких піснях.

Пісня «*Ой на горі та й женці жнуть*» створена, очевидно, у другій половині XVII ст. У ній згадано історичних осіб. Одні дослідники вважають, що йдеться про гетьманів *Петра Сагайдачного* (близько 1582–1622) і *Михайла Дорошенка* (? –1628). За іншою версією, це гетьман *Петро Дорошенко* (1627–1698) та його сучасник і побратим полковник *Григорій Сагайдачний*. Утім, у пісні не зосереджено увагу на якихось конкретних історичних подіях. Згадані ж постаті — узагальнені образи отаманів.

У пісні постає мальовнича картина: по горах хвилюються неозорі дозрілі пшениці, селяни збирають урожай, а шляхом по долині з піснями марширує в похід Військо Запорозьке.

Сама тональність пісні *похідна* — бадьора, енергійна, передає злагоджений рух кінноти. Цьому особливо сприяють численні вигуки й повтори. Веселий, жартівливо-іронічний її зміст. Козаки підхваляють-підтримують, очевидно, молодшого отамана та добродушно піджартовують над старшим, що вже й так має авторитет.

А. Манастирський.
Запорожець

С. Поляков.
Козаки

Наскрізна у творі *антитеза (женці — козаки)* підкажує, що за веселощами, жартами в підтексті пісні вгадується смуток козаків за мирним родинним життям, хліборобською працею. Однак вони розуміють, що сильні й мужні мають захищати «женців» — свій народ, рідну землю.

Поміркуй!

- Яких історичних постатей згадано в пісні? Що тобі про них відомо?
- Зверни увагу на побудову пісні. Між ким відбувається діалог?
- Якими особистими цінностями козак поступається заради суспільних інтересів?

Мистецькі діалоги

Євген Адамцевич

маршів української армії. Існує навіть рок-версія цієї мелодії.

У час великого повномасштабного російського вторгнення в Україну «Запорозький марш» уселяє в серця українців та українок відвагу, рішучість захищати рідний край і віру в перемогу.

Мотив пісні «Ой на горі та й женці жнуть...» узято за основу славетного «Запорозького маршу». Його створив сліпий бандурист із міста Ромни на Сумщині *Євген Адамцевич* (1904–1972), використовуючи давні кобзарські мелодії.

Уперше марш прозвучав у 1969 р. на урочистому концерті в м. Києві. Тодішню комуністичну владу драгували надзвичайна популярність і козацький вільнолюбний дух маршу. Тому мелодію було заборонено.

Згодом шедевр знову повернувся до слухачів і став одним із головних

Поміркуй!

- За QR-кодом послухай «Запорозький марш». Чи сподобався він тобі? Чому?
- Які почуття та асоціації в тебе викликала мелодія?

- Які риси української національної вдачі передає ритміка та мелодика цього твору?

Читай і досліджуй!

- За QR-кодами послухай народні пісні: «Ой у лузі та ще й при березі...», «Стоїть явір над водою...», «Ой віє вітер, ой віє буйний», «Ой із-за гір, із-за гір...». Які думки й переживання викликали в тебе ці твори?
- Доведи, що прослухані пісні є *козацькими*.
- Сформулюй мотиви прослуханих пісень.
- Уклади фоно- або відеозбірку твоїх улюблених козацьких пісень. За можливості зроби записи пісень із вуст старожилів.

Читацьке дозвілля

- Знайди в інтернеті відео про козаків. Поділися своїми враженнями з однокласниками й однокласницями.
- За QR-кодом послухай авторську пісню «Нумо, козаки», яка написана в традиціях народних пісень, у виконанні «Kalush Orchestra» і «Kozak Siromaha». Яке враження від почутої пісні?

НАРОДНІ ЧУМАЦЬКІ ПІСНІ

Чумакування було одним із найпоширеніших промислів в Україні впродовж майже 500 років — до другої половини ХІХ ст. Чумаки — це купці-візники. Вони їздили на південь — до Азовського та Чорного морів, на Дон — насамперед по сіль, а також по рибу, зерно, віск, прянощі й інші товари. Щовесни вирушали чумацькі вальки в далеку дорогу.

Чумакувати наважувалися тільки найсміливіші та найсильніші. Тому й казали: «Чумак за роботою — селянин, а за духом — козак». Адже мандрівки були довгі, виснажливі й небезпечні. Не кожен мандрівник повертався додому живим, здоровим і з товаром.

Під час довгої дороги чи на перепочинку чумаки розраджували себе піснями. Переважно вони були сумні, тривожні, трагічні за змістом і мелодикою. У них ішлося про довгі мандрівки й різні небезпеки, а також і про щасливі миті повернення додому, про зустріч із родиною чи коханою дівчиною. Також у них оспівано романтику мандрів, красу степу чи нічного зоряного неба.

Невипадково навіть нашу Галактику в Україні прийнято називати *Чумацьким Шляхом*, бо простягається вона світлою туманною смугою в нічному небі з півночі на південь і для чумаків завжди була дороговказом.

До чумацьких пісень за жанровою формою належить і одна з найбільш щемливих, таємничих і глибоких українських пісень — *«Ой горе тій чайці...»*. У ній зворушливо передано горе чайки-матері, яка *«вивела чаєняток при битій дорозі»*.

Цей вірш з'явився наприкінці XVII ст., швидко став народною піснею і поширився в багатьох різних, але споріднених варіантах.

О. Шупляк. Чумацький Шлях

Напевно, тобі відоме ім'я **Івана Мазепи** (1639–1709) — видатного гетьмана й будівничого Української держави, який рішуче виступив проти московської навали. Він був високоосвіченою людиною, поетом і музикантом. І. Мазепа написав первісний текст вірша «Ой горе тій чайці...» або один із його варіантів. А також поклав на музику й часто виконував пісню на бандурі.

О. Курилас.
Портрет Івана
Мазепи

Літературознавчий клуб

Що ж приваблювало гетьмана І. Мазепу в пісні «Ой горе тій чайці...»? Передовсім її глибокий символічний зміст. *Чайка* в українському фольклорі є символом самотньої, осиротілої матері. Очевидно, цей символ було створено в ті часи, коли ординці гнали в полон дітей, юнаків і дівчат через Дике Поле. Жалібний крик чайок нагадував бідним невільникам побивання матерів.

Отже, у пісні символічно розкрито першопричину трагічної долі матері-України, яку постійно нищать, знекровлюють, розоряють, бо нам випало жити «*при битій дорозі*» — на перехресті цивілізацій — лісу та степу, Заходу і Сходу, християнського й мусульманського, православного та католицького світів.

Читацьке дозвілля

За QR-кодом послухай пісні «Ой горе тій чайці...» і «Ой ішов чумак з Дону...». Поділися своїми враженнями.

Проміркуй!

- Змодельюй життєву ситуацію героїв твору. Умотивуй свою відповідь.
- Як ти розумієш останні рядки пісні «Ой ішов чумак з Дону...»?

Зверни увагу, що фразеологізм *піти* чи *попливти за водою* означає «безслідно зникнути».

НАРОДНІ НАЙМИТСЬКІ, СОЛДАТСЬКІ, ЖОВНІРСЬКІ ТА РЕКРУТСЬКІ ПІСНІ

Багатовіковий імперський гніт призводив до того, що селяни не могли сплачувати податки чи навіть прогдувати родину. Тому мусили йти в найми.

- За QR-кодом прочитай інформацію про наймитські пісні.

Поміркуй!

- За QR-кодом послухай наймитські пісні «Ой матінко-вишня...» і «Ой журавко, журавко...».
- Назви образи-символи в цих піснях.

- За QR-кодами ознайомся з інформацією про солдатські, жовнірські та рекрутські пісні.

Поміркуй!

- Знайди в інтернеті та послухай жовнірську пісню «Шабелина». Яке враження вона справила на тебе?
- Доведи, що мотив цієї жовнірської пісні перегукується з козацькою пісню «Ой на горі та й женці жнуть».

НАРОДНІ СТІЛЕЦЬКІ ПІСНІ

Розпрощався стрілець...

Розпрощався стрілець із своєю ріднею,
Сам поїхав в далеку дорогу.
За свій рідний край, за козацький звичай
Здобувати в бою перемогу.

Відgrimів лютий бій у широкім степу,
День кривавий надвечір схилився,
Лиш трава шелестить, вбитий стрілець лежить,
Над ним коник його нахилився.

«Ой коню ж мій, коню, не стій наді мною,
Не копай сиру землю копитом,
Біжи, коню мій, скажи неньці моїй,
Що я впав за Україну забитий.

Нехай батько, і мати, і рідніі сестри,
Нехай вони за мною не плачуть.
Я в степу лежу, за ріднею тужу,
Чорний крук наді мною вже кряче».

Ряди за рядами стрільці йдуть полками,
До походу вже сурма їм грає,
За волю і честь лиш березовий хрест
Дрібні сльози на шлях проливає.

А слава козацька не вмере, не загине,
Будуть люди про нас говорити,
Що були козаки і отут полягли —
Вони вмiли свій край боронити.

Стрілець легіону Українських
січових стрільців.
Поштова марка

Поміркуй!

- Які почуття викликав у тебе текст цієї пісні?
- Охарактеризуй образ ліричного героя твору, кого він любить, про що мріє. Які він має ідеали?
- Чи відомо тобі щось про стрільців? Розкажи.

Упродовж усього ХІХ ст. невпинно наростало українське національне відродження, попри всі спроби загарбників знищити його. Свідомі українці й українки об'єднувались у гуртки, культурно-громадські організації, партії, особливо в Західній Україні, де австрійський колоніальний гніт був не таким жорстоким. 1914 р. там виникло перше українське офіційне військове формування — легіон Українських січових стрільців (УСС, або усуси). Вони відродили лицарський, вояцький дух козацтва.

Під час Першої світової війни стрільці у складі австрійської армії захищали рідний край від російського вторгнення. Вони

Січові стрільці.
Світлина. Початок ХХ ст.

вирізнялись особливою відвагою та бойовою майстерністю, воювали на найважчих ділянках фронту, здобували перемогу, хоч і ціною великих жертв. Коли ж 1917 р. розпочалися визвольні змагання і на Наддніпрянщині, січові стрільці створили одну з найбоєздатніших частин Армії УНР. Тисячі стрільців полягли на фронтах від Карпат до Києва, захищаючи Батьківщину.

Літературознавчий клуб

Стрільцями були насамперед люди освічені. Вони створили багато пісень на взірець козацьких. Більшість із цих творів одразу ставали народними, поширювались у різних варіантах. У них переважали патріотичні мотиви, а також бриніла туга за коханими, за рідним домом. Хоч є багато стрілецьких пісень і веселих, жартівливих, наприклад «Гей ви, стрільці січовії...».

Особливо зворушлива пісня *«Розпрощався стрілець...»*. Це справжній славень-реквієм¹ подвигу Українських січових стрільців.

¹ Реквієм (від латин. *спокій*) — скорботний твір у формі заупокійної молитви.

Зосміркуй!

- Знайди в інтернеті та послухай пісню «Розпрощався стрілець...» у різних варіантах.
- Прочитай рядки пісні, що підкреслюють саможертвність стрільців.
- З якими козацькими піснями споріднений цей твір мотивами, образами та символікою?
- Чи можна назвати цю пісню, складену ще 1914 р., пророчою?

Читай і досліджуй!

Пісня «Розпрощався стрілець...» була дуже популярною і в радянські часи. Проте вона звучала лише російською, бо оригінал був заборонений. Мелодію української пісні вкрали та переробили слова: у ній оспівували червоноармійця. Так росіяни присвоїли кілька десятків талановитих українських пісень.

Привласнення авторства на чужий твір або на чуже відкриття, винахід тощо називають **плагіатом** (від латин. *випрадач*).

- Skorиставшись перевіреними інтернет-джерелами, підготуй презентацію про плагіат росіянами українських пісень.

ПАТРІОТИЧНІ ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

СТЕПАН ЧАРНЕЦЬКИЙ, ГРИГОРІЙ ТРУХ

Ой у лузі червона калина...

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей-гей, розвеселимо!

Марширують наші добровольці у кривавий тан¹,
Визволяти братів-українців з московських кайдан.

¹ «Кривавий тан» (скороч. від *танок*) — метафоричний образ битви.

А ми наших братів-українців визволимо,
А ми нашу славну Україну, гей-гей, розвеселимо!

Ой у полі ярої пшениці золотистий лан,
Розпочали стрільці українські з москалями тан.
А ми тую ярую пшеницю ізберемо,
А ми нашу славну Україну, гей-гей, розвеселимо!

Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
То прославить по всій Україні січових стрільців.
А ми тую стрілецьку славу збережемо,
А ми нашу славну Україну, гей-гей, розвеселимо!

О. Оснач. Ой у лузі червона калина

Примітка!

- За QR-кодом послухай пісню «Ой у лузі червона калина...». Які почуття охоплюють тебе, коли ти чуєш цю пісню?
- Чи відомо тобі щось про історію створення пісні «Ой у лузі червона калина...» та її авторів? Дізнатися більше про це ти зможеш із рубрики «Літературознавчий клуб».

Літературознавчий клуб

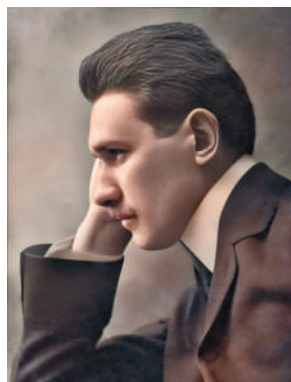
У широке коло народних пісень, пройнятих палкою любов'ю до Батьківщини, увійшло й чимало літературних творів.

Літературознавчий словник

Пісні літературного походження — це твори, що написані професійними авторами, але стали народними.

У таких піснях зберігаються елементи літературного стилю, авторські художні засоби, але використані й фольклорні образи та прийоми. Найчастіше імена авторів забуваються, а також з'являються, як і у фольклорі, різні варіанти твору.

Найвідомішою нині із цієї групи пісень стала «*Ой у лузі червона калина...*». Її первісну версію створив 1914 р. поет і театральний режисер **Степан Чарнецький** (1881–1944). Він очолював тоді найпопулярніший у Західній Україні театр «Руська бесіда». Для постановки спектаклю про гетьмана Петра Дорошенка «Сонце Руїни» С. Чарнецький переробив мелодію і текст народної козацької пісні «Розлилися круті бережечки...». Він узяв за основу останній куплет, посиливши образність і милозвучність. Театр гастролював із цим спектаклем по всій Західній Україні. Особливо до сліз вражала глядачів пісня «Ой у лузі червона калина...». Вона відразу стала дуже популярною, надто ж серед молоді.

Степан
Чарнецький

Стрелець легіону Українських січових стрільців **Григорій Трух** додав до тексту ще три куплети, увів образи стрільців. Пізніше пісня стала славнем УСС. Під неї маршували на вишколах, вирушали в бій курені (батальйони), визволяли міста й села. Завдяки усусам пісня по-

ширилась і на Наддніпрянщині. Згодом стала популярною і серед вояків Української повстанської армії (УПА).

За часів панування російського радянського режиму її було суворо заборонено. Хоча незламну пісню таємно співали в концтаборах, де утримували та карали десятки тисяч борців за волю України.

Ти вже знаєш, що образ калини дуже поширений в українському фольклорі. Пригадай легенду про калину, яка тобі відома з 5-го класу. Калина символізує жіночність, красу, материнство й саму Україну. Така ж символіка проступає і в піснях «Розлилися круті бережечки...» та «Ой у лузі червона калина...». Її підсилює наскрізний паралелізм. Які ще символи помітні в пісні «Ой у лузі червона калина...»?

Мистецькі діалоги

Славнозвісність пісні «Ой у лузі червона калина...» спалахнула з новою силою після того, як вона стала саундтреком до кінокартини «Червоний» (2017 р.) режисера *Зізи Буядзе*. У ній ідеться про повстання в'язнів-українців у сталінському концтаборі. Пісню в кінофільмі в новому аранжуванні виконали сучасні артисти.

Ця пісня стала дуже популярною в перші, найтяжчі дні великого повномасштабного російського вторгнення 2022 р. Лідер гурту «Бумбокс» *Андрій Хливнюк* зі зброєю в руках акапельно заспівав пісню в спорожнілому воєнному Києві на Софійській площі. Це відео переглядали мільйони людей та утверджували віру в нашу перемогу. Започаткувався своєрідний флешмоб — пісню підхопили численні професійні виконавці й аматори. Величезне враження на весь світ справили композиція легендарного британського рок-гурту «Пінк Флойд» і кліп, у якому знялися провідні українські виконавці. Це відео відразу набрало понад 30 млн переглядів у ютубі.

Зміркуй!

Знайди в інтернеті автентичне та сучасне виконання пісні «Ой у лузі червона калина...». Порівняй їх. Яке виконання тобі більше подобається?

- Пісню «Ой у лузі червона калина...» переклали й співають багатьма мовами — англійською, німецькою, французькою, польською, грузинською, сербською.

Ескіз і пам'ятна монета, присвячена пісні
«Ой у лузі червона калина...»

Зоб'ясувай!

- Знайди в інтернеті та подивися кліп, створений на основі кінофільму «Червоний».
- Як відеоряд увиразнює провідний мотив пісні «Ой у лузі червона калина...»?
- Знайди в інтернет-джерелах відеозаписи виконання цієї пісні в різних країнах. Подумай, чому вона стала такою популярною у світі.

ПОВСТАНСЬКІ ПІСНІ

Ти вже знаєш з уроків історії про Українську повстанську армію (УПА), яка героїчно боролася за створення самостійної єдиної Української держави. Сподівання і прагнення, бойовий дух воїнів УПА, почуття любові до рідної країни відображено в піснях.

ОЛЕСЬ БАБІЙ

Зродились ми великої години...

Зродились ми великої години
З пожеж війни і з полум'я вогнів,
Плекав нас біль по втраті України,
Кормив нас гнів і злість на ворогів.
І ми йдемо у б́ою життєво́му,
Тверді, міцні, незламні, мов граніт,
Бо плач не дав свободи ще нікому,
А хто борець — той здобуває світ.
Не хочемо ні слави, ні заплати.
Заплата нам — це радість в боротьбі,
Солодше нам у б́ою умирати,
Як жити в путах, мов німі раби.
Доволі нам руїни і незгоди,
Не сміє брат на брата йти у б́ій.
Під синьо-жовтим прапором свободи
З'єднаєм весь великий на́рід свій.
Велику правду, для усіх єдину,
Наш гордий клич народові несе:
Вітчизні ти будь вірний до загі́ну!
Нам Україна вища понад все!
Веде нас в б́ій борців упавших слава.
Для нас закон найвищий — то наказ:
Соборна Українська держава
Вільна́ й міцна від Сяну по Кавказ.

Зосміркуй!

- Який провідний мотив утверджено в пісні? Чи актуальний він у наші часи? Чому?
- Які головні заповіді та життєві ідеали воїнів УПА проголошено в пісні «Зродились ми великої години...»?
- Порівняй славень ОУН і вивчений торік славень України «Ще не вмерла Україна...». Які спільні мотиви й образи в цих творах, а чим вони відмінні?

Після поразки Визвольних змагань 1917–1921 рр. нашу Батьківщину знову поділили за-

гребущі сусіди: Наддніпрянщину захопила російська комуністична імперія, а Західну Україну розшмагували Польща, Угорщина й Румунія. Але навіть в умовах жорстокого терору українці й українки продовжували боротьбу за свою свободу. 1929 р. згуртувався потужний підпільний рух — *ОУН (Організація українських націоналістів)*. А під час Другої світової війни постало могутнє партизанське військо — *УПА (Українська повстанська армія)*. УПА захищала наш народ від нацистських і російських загартників. Вона діяла передовсім у Західній Україні, але також і на Наддніпрянщині, навіть на Донбасі та Кубані, — від 1942 р. до початку 1960-х років.

Найвища нагорода
УПА — Золотий хрест
бойової заслуги

Літературознавчий клуб

Пісенна лірика УПА — це окремий безцінний пласт української культури. Багато повстанців мало літературний та вокальний хист і відповідну освіту. Вони створювали осучаснені варіанти давніх козацьких і стрілецьких пісень, а також цілком нові твори про боротьбу за свободу.

1932 р. ОУН обрала своїм офіційним славнем пісню «*Зродились ми великої години...*». Відтоді вона стала священною заповіддю для всіх захисників України, передовсім для вояків УПА. Хто автор музики до твору, остаточно не встановлено. Припускають, що це композитор *Омелья Нижанківський*. А от слова пісні написав *Олесь Бабій (1897–1975)*.

Вірш О. Бабія, як і належить маніфесту-славню, підкреслено патетичний.

Олесь Бабій —
хорунжий УСС

Літературознавчий словник

Па́фос (па́тос) (від грецьк. *піднесення*) — передане у творі пристрасне переживання душевного піднесення, викликане певною ідеєю чи подією.

Пафос може бути героїчним, трагічним, ліричним, сатиричним, гумористичним тощо. Якраз для найповнішого висловлення пафосу у творі автор / авторка вдається до різноманітних художніх засобів.

Зміркуй!

- Знайди в тексті «Зродились ми великої години...» епітети, порівняння, гіперболи, символи, антитези. Проаналізуй, які почуття та життєві настанови вони підкреслюють.
- За допомогою яких художніх засобів у виразнено пафос у пісні?
- Які різновиди пафосу виявились у цьому творі?

У тексті пісні «Зродились ми великої години...» було використано особливості тогочасної мови західних українців — окремі застарілі слова та відмінні від теперішніх норм наголоси. Укажи такі слова у творі.

Мистецькі діалоги

Після нападу російських загарбників на Україну 2014 р. наш народ сповна виявляє свій лицарський, войовничий дух. Повернулася до життя і пісня О. Бабія «Зродились ми великої години...». Провідні сучасні виконавці перетворили її на марш нової української армії.

Уперше нова версія пісні «Зродились ми великої години...» прозвучала на параді до Дня Незалежності України 24 серпня 2018 р. Тоді також уперше було офіційно використано військово-вітання: «*Слава Україні!*» — «*Героям слава!*» Так нова українська армія продовжила традицію воїнів УПА.

Зміркуй!

- За QR-кодом послухай марш «Зродились ми великої години...». Яке твоє враження від почутого?

Читай і досліджуй!

За QR-кодом послухай українську повстанську пісню «Мій друже Ковалю». Підготуй дослідження-презентацію про загадкову історію створення цієї пісні.

Читацьке дозвілля

Знайди в інтернеті та послухай сучасні каверверсії пісень «Мій друже Залужний», «Лента за лентою...». Поділися своїми враженнями.

СУЧАСНІ ПАТРІОТИЧНІ ПІСНІ

На новий віроломний російський напад 2014 р., а надто 2022 р., український народ відповів рішучим збройним, культурним спротивом і розгорнув найпотужніше за всю історію національне відродження. Українці й українки почали масово повертатися до рідної мови, пісні, книжки, церкви, фольклору, традицій. Постійно з'являються нові талановиті патріотичні твори — народні (інтернет-фольклор) та авторські. У них оспівано героїзм і незламність українського народу в російсько-українській війні, біль його втрат і страждань, святу віру в перемогу та в мирне й щасливе майбуття.

О. Гайдамака.
Дерево життя

Літературознавчий клуб

Серед найталановитіших зразків сучасної пісенної патріотичної лірики — музичні композиції **Святослава Вакарчука** та гурту «Океан Ельзи».

Пісня «*Квіти мінних зон*» — щемлива оповідь про те, як воїн намагається захистити від жаху війни мирне життя своїх рідних і Батьківщину.

Назва *Маріуполь* означає «місто Марії Богородиці». Пісня «*Місто Марії*» — зворушлива присвята подвигу мешканців і захисників Маріуполя, зокрема полку «Азов».

Буде довіку стояти
Праведне місто Марії,
Доки над гордим Азовом
Сонце встає!

Уже стала народною пісня «*Біля тополи*». Її створив і виконує *Петро Солодуха* — польський співак і композитор українського походження. Ця композиція — журливий реквієм, присвячений воїнам, що віддали свої життя, захищаючи Україну від рашистів. Пісню виконують кілька десятків професійних і самодіяльних співаків, створено кілька її каверверсій.

Черговою українською перемогою в дні російсько-української війни прогриміла над світом пісня «*Стефанія*» фольк-рок-гурту «*Kalush Orchestra*» (автори слів — *Олег Псюк* та *Іван Клименко*, композитор — *Ігор Діденчук*). Це — пісенне зізнання в любові до матері, рідного слова, до України; щира подяка всім матерям, які моляться за своїх дітей у вирі війни. Художня особливість пісні — поєднання в одній композиції кількох музичних стилів: репу, українського фольку й етніки.

Постер до кліпу на пісню «Стефанія»

У найтяжчий для України 2022 рік пісня «Стефанія» перемогла на престижному пісенному конкурсі «Євробачення». Зазвичай на цих музичних змаганнях виконують англомовні твори. «Стефанія» як виняток прозвучала на весь світ українською!

Поліруй!

- Знайди в інтернеті та послухай сучасні патріотичні пісні, про які йшлося в «Літературознавчому клубі». Розкажи про своє враження від почутого.
- За допомогою яких образів-символів автори кліпів зображують трагізм подій російсько-української війни й ушлявлюють героїзм боротьби українського народу?

Читай і досліджуй!

«Українська пісня — це бездонна душа українського народу, це його слава». Це вислів українського письменника та кінорежисера Олександра Довженка. Візьми ці слова за епіграф і напиши есей про українські пісні.

Нісумуй!

- Яка народна або авторська українська пісня справила на тебе найбільше враження? Розкажи про неї.
- Які риси національного характеру українців та українок ти можеш назвати, ознайомившись із народними соціально-побутовими й сучасними патріотичними піснями?
- Чому давні народні українські пісні відроджуються в сьогоденні?

Читацьке дозвілля

Організуйте в класі благодійний «Пісенний вернісаж» на підтримку суспільно важливих проектів. Підготуйте до цього заходу виконання улюблених українських пісень. Проведіть їхню онлайн-трансляцію для ваших батьків або близьких людей, друзів.

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ УКРАЇНИ

У цьому розділі художнє слово поведе тебе незвіданими стежками далекого минулого України. Ти дізнаєшся про *Шевченкове* бачення долі Батьківщини. Повість *І. Франка* повідає про вільнолюбних предків руської доби, а твір *А. Чайковського* розповість про небезпечні пригоди юного козака Павлуся, який урятував сестру з неволі. Сподіваємося, історичні твори тебе зацікавлять!

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Ти вже знаєш багато про найвидатнішого українського поета Тараса Шевченка, про його походження, кріпацьке дитинство, юність у Петербурзі. У 5-му та 6-му класах ти ознайомився / ознайомилась із Шевченковими творами «*Учитель, читайте...*», «*Зоре моя вечірняя...*», «*І досі сниться...*», що входять до славнозвісного «*Кобзаря*». А ось іще один проникливий ліричний роздум митця — «*Розрита могила*».

Розрита могила

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно,
За́ що тебе сплюндровано,
За́ що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась,
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
«Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звічаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,

Панувала і я колись
На широ́кім світі,
Панувала... Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой Богдане, Богда́ночку,
Якби була знала,
У колиці б задушила,
Під серцем приспала.

Степи мої запродані
Жидові¹, німоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкопує,

Не своє шукає,
А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та допоможуть москалеві
Господарювати
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати».

Начетверо розкопана,
Розрита могила.
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки? Ех, якби-то,
Якби-то найшли те, що там схоронили,
Не плакали б діти, мати не журилась.

Розкопана могила біля с. Лихачівки на Полтавщині.
Сучасний вигляд

Зосміркуй!

- Яке враження справила на тебе поезія? Над якими запитаннями спонукала замислитися?
- Пригадай соціально-побутові, патріотичні пісні, у яких є діалоги сина та матері. А між ким відбувається уявний діалог у вірші Т. Шевченка «Розрита могила»?
- Що бентежить душу ліричного героя?

¹ *Жиди́* (від іт. *giudeo*, утвореного від гебрейського імені Юда, що означає «хвалений») — синонімічна назва єврейського народу. У російській мові вважають образливим словом. В українській та інших слов'янських мовах — цілком нейтральне.

Літературознавчий клуб

Кріпакові й сироті *Тарасу Шевченкові* (1814–1861) в юності несподівано всміхнулася доля: знайшлися співчутливі люди, що викупили його з кріпацтва. А далі — навчання в омріяній Академії мистецтв, видання геніального «Кобзаря», усезагальне визнання поетичного таланту. Але імперська чужина гнітила душу митця. Він мріяв повернутися в рідну Україну. Залишивши її ще підлітком, у душі зберіг романтичний, дещо ідеалізований образ Батьківщини. Якою ж вона була насправді?

Т. Шевченко.
Автопортрет. 1843 р.

Й ось його заповітна мрія збувається: у травні 1843 р. поет приїхав до рідного краю. Він зупинявся передовсім у поміщицьких маєтках: заробляв на прожиття малюванням портретів на замовлення. Поводився природно, розмовляв лише українською. Був дотепний і веселий, дуже швидко ставав душею кожного нового товариства.

З трепетом у серці відвідав рідне село Керелівку — столітнього діда Івана, братів, сестер, родичів і приятелів дитинства.

Однак, як би гостинно не приймали Т. Шевченка, він довго не залишався на одному місці. Адже його метою було побачити справжню Україну — таку, якою вона є: її народ, інтелігенцію, панство, владу, громадські настрої. Поет об'їздив Чернігівщину, Полтавщину, Київщину. Намагався відвідати насамперед видатні історичні місця: побував на острові Хортиця, де колись вирувала Запорозька Січ, у Чигирині — столиці козацької держави Б. Хмельницького, а також у Переяславі та Києві. Познайомився і заприятелював із багатьма патріотично налаштованими українцями — від хліборобів до професорів університетів, розпитував, уважно спостерігав за життям.

Поступово проникливого митцеві відкрився реальний стан уярмленої, сплюндрованої України.

Селянство — замучене, затуркане кріпаччиною.

Панство — переважно жорстоке, пихате й обмежене, і не тільки «привезене» — польське чи московське, а часто й своє, рідне. Інтелігенція (учителі, лікарі, чиновники) здебільшого слухняно служила загарбникам за «жалованіє» і жалюгідні подачки. Ціла нація зросійщувалася, деградувала на очах.

Літературознавчий клуб

Болісними спостереженнями й узагальненнями характеризується вірш «Розрита могила».

Саме із цього часу Шевченкові твори не друкуватимуть, але їх читатимуть таємно в численних рукописних копіях і відкриватимуть правду, вони надихатимуть до боротьби за свободу!

За тих часів прадавні могили (кургани) височіли в українських степах. Ще малим Тарас любив мандрувати до таємничих могил біля рідної

Керелівки. Українці оберігали їх як пам'ять про предків, вважали великим гріхом тривожити давні поховання.

Але російська імперська влада, пограбувавши церкви, фортеці, палаци, почала розкопувати-плюндрувати й кургани, а знайдені там цінні пам'ятки вивозити з України. Т. Шевченко, подорожуючи рідним краєм, не раз бачив таку наругу. Особливо його вразив розорений великий курган біля села Лихачівки на Полтавщині. Ці спостереження і стали поштовхом до написання вірша «Розрита могила».

Літературознавчий клуб

У цій поезії факт грабунку могил метафорично переосмислений та узагальнений. Могила в Шевченковій творчості — один із найважливіших образів. Це символ пам'яті про славних предків, символ волі, яку вони мужньо обороняли.

Поневіряння України почалося з фатальної помилки гетьмана Б. Хмельницького, який 1654 р. уклав угоду про союз із Московщиною. А «москалики, що заздріли, то все

очухрали», віроломно порушили обіцянки про рівноправність і дружбу. Україна опинилась у чужинському ярмі.

Т. Шевченко згадує побачене в мандрах. Колишні землі січей, усього Війська Запорозького влада навмисне роздає німецьким та єврейським переселенцям (колоністам), щоб витіснити звідти навіть згадку про український народ. А козацькі нащадки стали рабами *«на чужій роботі»*. Ще гірше: багато хто з них, виростаючи в неволі, утрачає козацький дух, стає перевертнем — цурається своєї мови, українства, допомагає ворогові нищити рідну націю.

І все ж у фіналі вірша *«Розрита могила»* звучить надія на те, що волю Україні буде повернуто.

Поміркуй!

- Які життєві події та роздуми автора стали поштовхом для написання вірша *«Розрита могила»*?
- Яких історичних постатей зображено в поезії? Як митець оцінює їхню діяльність?
- *«Розрита могила»* побудована у формі уявного діалогу ліричного героя-сина й України-матері. Яким описує Україна-мати минуле та сучасне (для Т. Шевченка) життя нашого народу? Як змінюються її переживання протягом розповіді? Прочитуй відповідні рядки.
- Визнач головний образ твору. Який його символічний зміст?

Мистецькі діалоги

Неординарно розкрив своє бачення Шевченкової поезії сучасний український художник **Олег Шупляк**. Деякі його полотна відомі тобі ще з 5-го та 6-го класів. Це дивовижні картини з подвійним змістом. Автор називає їх *двовзбрами*. Першу таку картину на шевченківську тематику художник намалював у 1992 р., коли Україна здобувала незалежність. Митець згадує: *«Усе довкола, навіть, здавалося, природа, ди-*

О. Шупляк.
Кобзар

хало почуттям патріотизму. Хотілося намалювати картину, де було б усе: і дніпровські кручі, і Кобзар, і незримий, але присутній образ Тараса. Я розглядав скульптуру Тараса Шевченка й у світлотіньовому поєднанні побачив майбутню картину. Так я вперше застосував цей прийом».

Системно підійшов до втілення творчості Т. Шевченка в музиці *Микола Лисенко* (1842–1912) — видатний український композитор, піаніст, диригент, педагог, фольклорист, громадський діяч. У його доробку близько 100 опрацьованих на музику поетичних творів Кобзаря. Серед них і вірш «Світе тихий, краю милий...» («Розрита могила»).

Поміркуй!

Роздивися репродукцію картини. Які образи вдалося поєднати художнику? Як вони перегукуються зі змістом поезії «Розрита могила»?

Читай і досліджуй!

- За QR-кодом послухай сучасну музичну версію вірша Т. Шевченка «Розрита могила».
- Підготуй повідомлення з музичним супроводом про поезію Т. Шевченка в музиці М. Лисенка.

Мисли!

Чи актуальною нині є поезія Т. Шевченка «Розрита могила»? Обґрунтуй свої міркування.

Читацьке дозвілля

Пам'ятники великому Кобзарю встановлені на площах різних міст світу, а не лише нашої держави. Мабуть, вулиця Шевченка є в кожному місті та селі України. А ще іменем поета названо Київський національний університет, Національний академічний театр опери та балету України й багато інших авторитетних закладів.

Організуйте фотофлешмоб «Шевченко на мапі України» або «Шевченко на мапі світу».

ІВАН ФРАНКО

Ти вже знаєш багато цікавого про життя і творчість видатного українського письменника Івана Франка. Його казка «*Фарбований Лис*» запам'яталася тобі чудернацькими пригодами хитрого Лиса Микити. Напевно, знайшов відгук у твоєму серці й вірш-мрія «*Розвивайся ти, високий дубе...*» про відродження та возз'єднання України.

А тепер перенесемось у далеке минуле, коли наші предки всією громадою мужньо боронили рідний край від завойовників-кочівників.

Збагатить твої знання про ці часи повість «*Захар Беркут*». Ти переконаєшся, як допомагає в житті батьківський заповіт, як вражають своєю красою і силою вірність Батьківщині, справжня дружба та кохання.

Щоб передати атмосферу давніх часів і тієї місцевості, де відбувалися події повісті, автор використав застарілі (архаїзми) і місцеві слова (діалектизми). Один із різновидів архаїзмів — це **історизми**, або слова, що означають предмети чи поняття, які зникли, залишились у минулому. **Діалектизми** (від давньогрецьк. *говір*) — слова, які вживають лише на певній території.

- Знайди історизми й діалектизми в тексті твору. Зверни увагу на тлумачення цих слів у виносках, що подані внизу сторінок.

Захар Беркут

Історична повість

(Скорочено)

I

Сумно й непривітно тепер у нашій Тухольщині! Правда, і Стрий, й Опір однаково миють її рінисті, зелені узбережжя, луги її однаково покриваються весною травами та цвітами, і в її лазуровім, чистім повітрі однаково плаває та колесує орел-беркут, як і перед давніми віками. Але все інше як же змінилося! І ліси, і села, і люди! Що давно ліси густі, непрохідні закривали майже весь її простір, окрім високих полонин, сходили в долину аж над самі ріки, — тепер вони, мов

сніг на сонці, стопилися, зрідли, змаліли, декуди пощезали, лишаячи по собі лисі облази¹; інде знов із них остоялися лише пообсмалювані пеньки, а з-між них де-де несміло виростає нужденна смеречина або ще нужденніший яловець. Що давно тихо тут було, не чути ніякого голосу, крім вівчарської трембіти² десь на далекій полонині або рику дикого тура чи оленя в гущавинах, — тепер на полонині гейкають воларі³, а в ярах і дебрях⁴ галюкають⁵ рубачі, трачі й гонтарі⁶, не настанно, мов невмирущий черв, підгризаючи та підтинаючи красу тухольських гір — столітні ялиці й смереки, або спускаючи їх, потятих на великі ботюки⁷, долі потоками до нових парових тартаків⁸, або таки на місці ріжучи на дошки та на гонти.

Село Тухля (Львівщина).
Сучасна світлина

Але найбільше змінилися люди. (...) Народ нужденний, прибитий, понурий, супроти чужих несмілий і недотепний. Кожний дбає тільки про себе, не розуміючи того, що таким робом роздроблюються їхні сили, ослаблюється громада. Не так тут колись було! Хоч менше народу, та зате що за народ, що за життя кипіло в тих горах, серед тих непрохідних борів могутнього Зелеменя⁹! Лиха доля довгі віки знущалася над тим народом. Тяжкі удари підкопали його добробут, нужда зломала його свобідну, здорову вдачу (...).

¹ *Облаз* — гола стрімка скеля; круча.

² *Трембіта* — гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби.

³ *Воларі* (іст.) — пастухи волів.

⁴ *Дебрі* (заст.) — густі зарості.

⁵ *Галюка́ти* (діал.) — кричати на когось.

⁶ *Рубачі, трачі, гонтарі* (заст.) — лісоруби, пилярі, майстри, які виготовляють гонту (дерев'яне покриття для даху).

⁷ *Ботю́к* (діал.) — стовбур дерева, призначений для розпилювання.

⁸ *Тарта́к* — лісопильня.

⁹ *Зелемінь* — гора на Львівщині.

Було се 1241 року. Весна стояла в тухольських горах. (...)

Се новий тухольський боярин Тугар Вовк справляв великі лови на грубу¹ звірину. Він святкував почин свого нового життя, — бо недавно князь Данило дарував йому в Тухольщині величезні полонини й ціле одно пригір'я Зелемєня; недавно він появився в тих горах і побудував собі гарну хату й оце першу учту справляє, знайомиться з довколичними боярами (...).

Зміркуй!

- Пригадай, що ти знаєш з історії про часи князювання Данила. А як їх характеризує автор повісті?
- У чому, на його думку, причина того, що люди стали нужденними, а поміж ними панує розбрат? Знайди відповідні цитати в тексті твору та доповни їх своїми міркуваннями.

Не диво, отже, що Тугар зі своїми гістьми вибирався на лови, мов на війну, із запасом стріл і рогатин², зі слугами й запасами живності, навіть із досвідним знахарем, що вмів замовляти рани. Не диво також, що Тугар та його гості були в повній рицарській зброї, окрім панцирів, бо ті спиняли би їх у ході по ломах³ і гущавинах. Те тільки диво, що й Тугарова донька Мирослава, не покидаючись батька, посміла також вирушити разом із гістьми на лови. Тухольські громадяни, видячи її, як їхала на лови посеред гостей, гордо, сміло, мов стрімка тополя серед коренстих дубів, з уподобою поводили за нею очима, поговорюючи:

— От дівчина! Тій не жаль би бути мужем. І певно, ліпший із неї би був муж, ніж її батько!

А се, певно, була немала похвала, бо Тугар Вовк був мужчина, як дуб. Плечистий, підсадкуватий, з грубими обрисами лица і грубим, чорним волоссям, він і сам подобав на одного з тих злющих тухольських медведів, яких їхав воювати. Але ж бо й донька його Мирослава була дівчина, якої пошукати. Не кажемо вже про її вроду та красу, ані про її

¹ *Гру́бий* (діал.) — великий за розміром.

² *Рогáтина* (заст.) — холодна зброя, призначена для полювання на диких звірів зблизька.

³ *Лом* (заст.) — сухе гілля, хмиз.

добре серце — у тім згляді¹ багато її ровесниць могло стати з нею нарівні, хоч і небагато могло перевищити її. Але в чім не мала вона пари між своїми ровесницями, так се в природній свободі свого поводження, у незвичайній силі мускулів, у смілості й рішучості, властивій тільки мужчинам, що вирости в ненастанній боротьбі із супротивними обставинами. Зараз із першого разу видно було, що Мирослава виростила на свободі, що виховання її було мужеське й що в тім прегарно розвиненім дівочім тілі живе сильний, великими здібностями обдарований дух. Вона була в батька одиначка, а до того ще зараз при народженні втратила матір. Нянька її, стара мужичка, відмалку заправляла її до всякої ручної роботи, а коли піросла, то батько, щоб розважити свою самоту, брав її всюди із собою і, щоб задоволити її палку натуру, привчив її владати рицарською зброєю, зносити всякі невігоди й сміло стояти в небезпеках (...). Але, попри все те, Мирослава ніколи не переставала бути женщиною: ніжною, доброю, із живим чуттям і скромним, стидливим лицем, а все те лучилось у ній у таку дивну, чаруючу гармонію, що хто раз бачив її, чув її мову, — той довіку не міг забути її лиця, її ходу, її голосу (...).

Кадр із кінофільму «Захар Беркут» (реж. А. Сеїтаблаєв, Дж. Вінн, Україна–США, 2019 р.). У ролі Мирослави — П. Дрейтон

Поміркуй!

- Яке враження справила на тебе Мирослава?
- Що викликає захоплення автора в поведінці та вдачі дівчини?

На стрімкім пригірку, відділенім від інших страшними дебрями, порослім густо величезними буками та смереками, покритому ломами й обвалищами дерев, було віддавна голов-

¹ Згляд — погляд.

Кадр із кінофільму
«Захар Беркут»
(реж. А. Сеїтаблаєв,
Дж. Вінн, Україна–США,
2019 р.). У ролі Максима —
А. Макніколл

не леговище медведів. (...) То й не диво, що коли новоприбулий боярин Тугар Вовк оповістив тухольцям, що хотів би зробити великі лови на медведів і просить дати йому провідника, вони не тільки дали йому на провідника першого удалця на всю тухольську верховину Максима Беркута, сина тухольського бесідника¹ Захара, але, крім того, вирядили з власної волі цілий відділ пасемців² із луками й ратищами³ для помочі зібраним боярам. (...)

Максим Беркут, який аж нині, супроти найважливішого й найтяж-

чого діла, почув себе вповні самим собою, уповні начальником сеї невеличкої армії, заряджував із правдиво начальницькою важливістю і повагою все, що належало до діла, нічого не забуваючи, ні з чим не кваплячись, але й ні з чим не опізнюючись. Усе в нього виходило у свій час і на своїм місці, без сумішки й сутолоки⁴; усюди він був, де його потрібно, усюди вмів зробити лад і порядок. Чи то між своїми товаришами тухольцями, чи між боярами, чи між їх слугами — Максим Беркут усюди був однаковий, спокійний, свобідний у рухах і словах, мов рівний серед рівних. Товариші поводитись із ним так само, як він із ними, свобідно, несилувано, сміялись і жартували з ним, а проте виповнювали його розкази точно, швидко й так весело та радо, немов і самі без розказу були би в тій хвилині зробили те саме. Боярська служба, хоч далеко не такої рівної вдачі, далеко не так свобідна в поводженню... все ж таки поважала Максима Беркута за його звичайність і розсудливість і, хоч не без дотинків і жартів, таки робила те, що він казав. (...)

¹ *Бесідник* (діал.) — той, хто виступає на зборах; промовець.

² *Пасемець* (діал.) — мисливець.

³ *Ратище* (заст.) — спис.

⁴ *Сүтолока* (діал.) — нагромадження, звалище.

Мовчки пробиралася ловецька дружина непрохідними нетрями, дебрями й ломами без стежки, без ніяких провідних знаків у тьмавій гущавині. Попереду йшов Максим Беркут, а за ним Тугар Вовк та інші бояри. Обік Тугара йшла його донька Мирослава. (...)

Номіркуй!

- Хто такий Максим Беркут?
- За що його всі поважають?

Максим держався тепер позаду бояр; він раз за разом обходив усі становища, осмотрював сліди, щоб догадатися, чи вони свіжі, чи ні, підпомагав, заохочував утомлених, — і тільки на нім одним не знати було ніякої втоми. З подивом позирала на нього Мирослава, коли він переходив коло неї, і хоч багато досі видала вона молодців і сильних, і смілих, але такого, як Максим, що сполучав би в собі всі прикмети сильного робітника, рицаря і начальника, — такого їй досі не траплялося бачити. (...)

Максим поповз понад самим краєм глибокої пропасті, чіпляючись де-де моху та скальних обривів, щоб туди винайти прохід. (...)

Мирослава зупинилася, немов щось держало її близ Максима; її бистрі очі вдивлювалися пильно в настобурчену перед нею стіну лому, шукаючи хоч би трудного проходу. (...) Он там, трохи віддалік, лежить величезна смерека кладкою понад те пекло, — туди безпечно можна перейти до вершка! Недовго думаючи, Мирослава пустилася на ту кладку. А ступаючи на неї, ще раз озирнулася і, горда зі свого відкриття, приложила гарно точений ріг до своїх коралових уст і затрубила на весь ліс. (...) Смерека була дуже стара й наскрізь порохнява, а в споду, у непроглядній гущавині ломів, здавалось їй, що чує легкий хрускіт і муркотання. Прислухалася ліпше — не чути нічого. Тоді вона сміло ступила на свою кладку. Але ледве пішла з п'ять кроків, коли разом затріщала перетрупішила¹ смерека, зломалася під ногами Мирослави, і сміла дівчина враз із перегнилим трамом² упала додолу, у ломи та звалища.

¹ *Перетрупішений* (діал.) — трухлявий.

² *Трам* — колода, балка.

Я. Пстрак. Ілюстрація
до повісті І. Франка
«Захар Беркут»

Упала на ноги, не допускаючи своєї зброї. У руках стискала сильно сріблом окоране ратище; через плечі в неї висіли міцний лук і сагайдак зі стрілами, а за гарним шкіряним поясом, що, мов вилитий, обхапував її стрункий дівочий стан, застромлений був топір і широкий мисливський ніж із кістяними черенцями¹. Звалившись несподівано в темну пропасть, вона, проте, не почувала ані на хвилю страху, а тільки почала озиратися

довкола, щоб доглядіти який вихід... Не далі, як на п'ять кроків, перед нею лежала величезна медведиця в гнізді коло своїх молодих і гнівними, зеленкуватими очима гляділа на несподіваного гостя. Мирослава затремтіла. (...)

«Тепер прийдеться загибати!» — блиснуло в думці в Мирослави, але відвага не покинула її. Вона вхопила обома руками топір і стала міцно до остатньої оборони. Звір сунув чимраз ближче; гарячий його віддих чула вже Мирослава на своїм лиці; мохната лапа, насторожена острими кігтями, грожала її груді, — ще хвиля, і їй довелось би, пошарпаній, кровавій, упасти з каменя, бо топориче було закоротке супроти лап величезного звіра.

— Рятунку! — скрикнула в смертельній тривозі Мирослава, і в тій хвилі понад її головою блиснуло ратище, і пхнута в горло медведиця, мов колода, упала з каменя. У щілині кам'яних звалищ понад головою Мирослави показалося радісне, живим огнем палаюче лице Максима Беркута. Один вдячний погляд урятованої дівчини пройняв Максима наскрізь. (...)

— Я чув твій тривожний знак (...), але не знав, де ти... Богу дякувати, що й так додряпався!

¹ Черенці (діал.) — тут: частини.

Мирослава все ще стояла на місці, держачи руку гарного парубка у своїй руці та дивлячись у його хороше, сонцем опалене й здоровим рум'янцем осяяне, одверте, щире лице. У тій хвилі вона не почувала нічого, крім вдячності за рятунок від нехибної смерті. Але, коли Максим, трохи осмілившись, стиснув її ніжну, сильну руку, тоді Мирослава почула, як щось солодко защеміло її коло серця, як лице її загорілося стидливим рум'янцем, — і вона опустила очі, а слово подяки, котре готове було вилетіти з її уст, так і завмерло на губах і розіллалося по лиці дивним чаром розгрюючого сердечного чуття.

Максим перший отямився. У його серці, смілім і чистім, як щире золото, одразу блиснула щаслива думка, котра тут же перемінилася в незломне рішення. Се вернуло йому всю смілість і певність поступування. Приложивши риг до уст, він затрубив радісно на знак побіди. Тут же, за стіною вивертів, обізвалися роги Тугара й інших бояр.

Звинна, як вивірка, Мирослава швидко видряпалася назад на той вал, з якого була впала, і відтам оголосила цілому стрілецькому товариству свою пригоду та поміч, якої дізнала від Максима. З трудом видряпався сюди Тугар Вовк, а за ним і інші бояри; Тугар довго держав доньку в обіймах, а побачивши кров на її одежі, аж затремтів.

— І ти, ти, моя доню, була в такій небезпеці! — І він раз по разу обнімав доньку, немов боячись утратити її. (...)

Кадр із кінофільму «Захар Беркут»
(реж. А. Сеїтаблаєв, Дж. Вінн, Україна–США, 2019 р.)

— О, ні, — сказала сміючись Мирослава, — без помочі отсього чесного молодця була б я тепер лежала так, як сеся звірюка, пошарпана й закровавлена! Йому від мене належиться велика подяка.

Тугар Вовк якось немов нерадо слухав тої бесіди своєї доньки. Хоч і як він любив її, хоч і як радувався її вибавленням із великої небезпеки, але все-таки він волів би був, якби вибавив його доньку боярський син, а не сей простий тухольський мужик, не сей «смерд», хоч і як, зрештою, той смерд умів подобатися Тугарові. Та все-таки йому, гордому бояринові, що виріс і великої честі дослужився при князівським дворі, важко було прилюдно віддавати подяку за вирятування доньки мужикові. Але ніщо було діяти... Обов'язок вдячності так був глибоко вкорінений у наших рицарських предків, що й Тугар Вовк не міг від нього виломатися. Він узяв Максима за руку й випровадив його наперед.

— Молодче, — сказав він, — донька моя, єдина моя дитина, говорить, що ти вирятував її життя з великої небезпеки. Я не маю причини не вірити її слову. Прийми ж за своє чесне діло подяку вітця, котрого вся любов і вся надія в тій одній дитині. Я не знаю, чим тобі можемо відплатити за се діло, але будь певний, що скоро се коли-будь буде в моїй силі, то боярин Тугар Вовк не забуде того, що тобі завдячує. (...)

Максим змішався при боярських похвалах і не знав, чи відповідати що-небудь, чи ні, а вкінці сказав коротко:

— Нема за що дякувати, боярине! Я зробив те, що кождий на моїм місці зробив би, — за що ж тут дякувати? Нехай донька твоя буде здорова, але на вдячність ніяку я не заслужив. (...)

Зобміркуй!

- Перекажи епізод небезпечної пригоди на полюванні від імені Максима або Мирослави.
- Які риси характерів персонажів тебе приваблюють?
- Чи можна взаємини Тугара Вовка та Максима назвати приятними? Поясни причину такого ставлення.

II

Стародавнє село Тухля — се була велика гірська оселя з двома чи трьома чималими присілками¹, усього коло півтора тисячі душ. (...) Простягаючись звиш² пів милі вдовж, а мало що не чверть милі в ширину, рівна й намулиста, обведена з усіх боків стрімкими скалистими стінами, високими декуди на три або й чотири сажні (...). Чималий гірський потік впадав від сходу до тої долини високим на півтора сажня водоспадом. (...) Високі, стрімкі береги тухольської кітловини покриті були темним смерековим лісом, що надавав самій долині... якоїсь пустинної тиші та відрубності від усього світу. Так, справді, се була величезна гірська криївка³, з усіх боків тільки з великим трудом доступна, — але такі були в тих часах ненастанних війн, усобиць і нападів майже всі гірські села, і, тільки дякуючи тій своїй неприступності, вони змогли довше, ніж подільські села, охоронити своє свобідне, староруське громадське життя (...).

Зміркуй!

- Які художні засоби використовує письменник, щоб передати красу природи навколо Тухлі?
- *Сажень* — давня міра довжини, що становить 2,134 м. Обчисли розміри описаних автором долини, потоку, водоспаду в метрах.

Тухольський народ жив головно скотарством. Тільки та долина, де лежало село, а також кілька поменших порічин, не покритих лісом, надавалися до хліборобства (...). Зате в полонинах, що були, так само, як і всі доокружні ліси, власністю тухольської громади, паслися великі отари овець, у котрих спочивав головний скарб тухольців: з них вони добували собі одяжу й страву, омасту⁴ та м'ясо. (...)

Сонце вже геть схилилося з полудня, коли з високого верха в тухольську долину спускалося знайоме нам ловецьке товариство під проводом Максима Беркута. (...) При вході в

¹ *Присілок* — невелике село, розташоване поблизу більшого, або частина великого села.

² *Звиш* (діал.) — зверх, понад.

³ *Криївка* — схованка.

⁴ *Омаста* — жир.

Річка Ђпір поблизу с. Тухлі (*Львівщина*). *Сучасна світлина*
долину ревів водоспад, розбиваючись о каміння сріблястою піною; повз водоспад викутий був у скалі вузький вивіз¹, яким ішлося вгору й далі понад берегом потоку через верхи та полонини аж до угорської країни; се був звісний тодішнім гірнякам «тухольський прохід», найвигідніший і найбезпечніший після дуклянського (...). Тухольці вложили найбільше праці в те діло, тож гордилися ним, як своїм.

— Гляди, боярине, — сказав Максим, зупиняючись над водоспадом при вході в крутий, у камені кований вивіз, — гляди, боярине, се діло тухольської громади! Геть ось туди через Бескиди тягнеться сеся дорога... Мій батько сам витичував її на протягу п'ятьох миль; кожний місток, кожда закрутина, кожний вивіз на тім протязі зроблений за його показом. (...)

— Що за пречудове місце, — аж скрикнула Мирослава (...).

— Се наша Тухольщина, наш рай! — сказав Максим, обкидаючи оком долину, і гори, і водоспад із такими гордощами, з якими мало котрий цар обзирає своє царство. (...)

— Ось мого батька двір, — сказав Максим, показуючи на один двір, нічим не відмінний від інших. Перед домом не було нікого, але двері від сіней були відчинені, а в стіні до полудня прорубані були два невеличкі квадратні отвори... Се були тодішні вікна.

¹ *Вівіз* — ділянка дороги, що має схил.

Мирослава цікаво позирнула на те гніздо Беркутів, над котрого ворітьми справді висів недавно вбитий величезний беркут (...).

А перед самим проходом стояв насторч величезний кам'яний стовп (...). Се був широко звісний Сторож, котрий, бачилося, пильнував входу в тухольську долину й готов був упасти на кожного, хто у ворожій цілі вдирався б до сього тихого, щасливого закутка. Сам Тугар Вовк почув якийсь холод за плечима, зирнувши на того страшного Сторожа.

— Тьфу, яка небезпечна каменюка! — сказав він. — Так нависла над самим проходом, що, бачиться, ось-ось упаде!

— Се святий камінь, боярине, — сказав поважно Максим, — йому щовесни складають вінки із червоного огнику, — се наш тухольський Сторож.

— Ех, усе у вас ваше, усе у вас святе, усе у вас тухольське, — аж слухати обридло! — скрикнув Тугар Вовк. — Немов-то поза вашою Тухольщиною вже й світу нема!

— Для нас і справді нема світу, — відмовив Максим. — Ми над усе любимо свій кутик, — коли б так кождий інший любив свій кутик, то, певно, усі люди жили б на світі спокійно й щасливо.

Зміркуй!

Як ти розумієш слова Максима: «... коли б так кождий інший любив свій кутик, то, певно, усі люди жили б на світі спокійно й щасливо»? Обґрунтуй свою думку.

Максим у своїй невинній щирості не розумів, як чутко вколов він у серце боярина тими словами. Він не завважив також, якими злобними очима позирнув на нього Тугар Вовк. Звертаючися до Мирослави, Максим мовив далі спокійним, теплим голосом:

— А про той камінь, про нашого Сторожа, я вам оповім, що чув від батька. Давно то, дуже давно діялося, ще коли велетні жили в наших горах. То тут, де тепер наша Тухля, стояло велике озеро (...). Озеро се було заляте: у нім не було нічого живого, ні рибки, ні хробачка; а котра звірина напилася з нього, мусила згинуть; а пташина, що хотіла перелетіти понад нього, мусила впасти у воду й утопитися. Озеро було під опікою Морани, богині смерті.

Але раз сталося, що цар велетнів посварився з Мораною і, щоб зробити їй наперекір, ударив своїм чародійським молотом о скалу та розвалив стіну, так що вся вода із залятого озера виплила й стратила свою дивну силу. Ціла околиця раптом ожила; дно озера зробилося плодючою долиною і зазеленілося буйними травами та цвітами; у потоці завелася риба, поміж камінням — усяка гадь, у лісах — звірина, у повітрі — птиця. За те розлютилася Морана, бо вона не любить нічого живого, і заляла царя велетнів в отсей камінь. Але долині самій не могла нічого зробити, бо не могла назад вернути мертвящої води, що виплила з озера; якби була вернула назад усю воду до краплини й заткала отсей у скалі вибитий прохід, то була би знов царицею наших гір. А так, то хоч цар велетнів і не жиє, та проте й Морана не має вже тут власти. Але цар не зовсім погиб. Він триває в тім камені й пильнує сеї долини. Кажуть, що колись Морана ще раз ізбере свою силу, щоб нею завоювати нашу Тухольщину, але отсей залятий Сторож упаде тоді на силу Морани та роздавить її собою. (...)

Зміркуй!

- Про яких давніх українських божеств ти знаєш із міфів?
- Чим цікавою була для тебе міфологічна розповідь Максима? Визнач ознаки міфу в ній.

Максим і Мирослава дуже сподобалися одне одному, тому юнак наважився просити в боярина руки його доньки. Гордовитий батько сприйняв щирі Максимові слова як особисту образу й гнівно відмовив йому.

Максим дуже засмутився і збирався піти геть. Але, усупереч батьковій волі, дівчина запряглася перед ясним сонцем, що буде навіки з Максимом.

Мирослава пішла разом із батьком, а щасливий, зачарований хлопець ще довго стояв на місці.

III

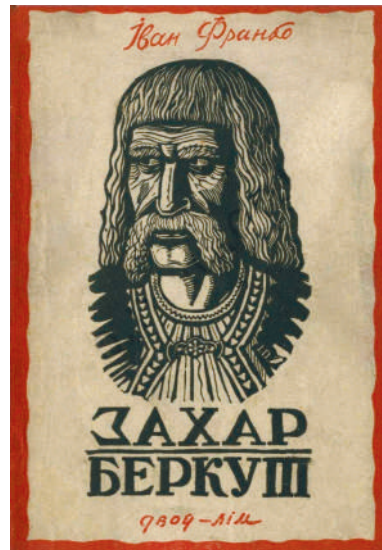
За селом Тухлею, біля водоспаду, стояла серед поля величезна липа. Довкола липи був майдан, де й збиралася на раду тухольська громада.

(...) Устав зі свого місця найстарший у зборі, Захар Беркут, і повільним, але твердим кроком виступив під липу, і, доторкнувшись її рукою, наблизився до пливучої з її коріння нори, і, припавши на коліна, помазав собі нею очі й уста. Се була

звичайна, стародавня церемонія, що знаменувала очищення уст і прояснення ока, потрібне при таких важнім ділі, як народна рада. (...)

Захар Беркут — се був сивий, як голуб, звиш 90-літній старець, найстарший віком у цілій тухольській громаді. Батько вісьмох синів, з яких три сиділи вже разом із ним між старцями, а наймолодший Максим, мов здоровий дубчак між явориною, визначався між усім тухольським парубоцтвом. Високий ростом, поважний поставою, строгий лицем, багатий досвідом життя і знанням людей та обставин, Захар Беркут був правдивим образом тих давніх патріархів, батьків і провідників цілого народу, про яких говорять нам тисячолітні пісні та перекази. Незважаючи на глибоку старість, Захар Беркут був іще сильний і кремезний. Правда, він не робив уже коло поля, не гонив овець у полонину, ані не ловив звіра в лісових нетрях, — та проте працювати він не переставав. Сад, пасіка й ліки — се була його робота. Скоро лишень весна завітає в тухольські гори, Захар Беркут уже у своїм саду, копле, чистить, підрізує, щепить і пересаджує. Дивувалися громадяни його знанню в садівництві, тим більше дивувалися, що він не крився з тим знанням, а радо навчав кожного, показував і заохочував. Пасіка його була в лісі, і кожної погідної днини Захар Беркут ходив у свою пасіку, хоча дорога була утяжлива й досить далека. А вже найбільшим добродієм уважали тухольці Захара Беркута за його ліки. Коли було настане час, між Зеленими святами та святом Купайла, Захар Беркут зі своїм наймолодшим сином Максимом іде на кілька неділь у гори за зіллям і ліками. (...)

Але не в тім усім покладав Захар Беркут головну вагу свого старечого життя. «Життя лише доти має вартість, — говорив він частенько, — доки чоловік може помагати іншим.

І. Падалка.

Обкладинка до повісті
І. Франка «Захар Беркут»

Коли він став для інших тягарем, а хісна¹ не приносить їм ніякого, тоді він уже не чоловік, а завада, тоді він уже й жити не варт. Хорони мене, боже, щоб я коли-небудь мав стати тягарем для інших і їсти ласкавий, хоч і як заслужений хліб!» Ті слова — то була провідна, золота нитка в житті Захара Беркута. Усе, що він робив, що говорив, що думав, те робив, говорив і думав він із поглядом на добро й хосен інших, а поперед усього громади. Громада — то був його світ, то була ціль його життя. (...)

Прийшовши до скитського² монастиря, просив, щоб заведено його до старця Акинтія, й одверто розповів йому про ціль свого приходу. Сивобородий, понурий дід Акинтій прийняв його без суперечки — і Захар вибув не рік, а цілі три роки. Він вернувся зо скита новим чоловіком: його любов до громади стала ще гарячішою і сильнішою, його слова плили кришталевою, чистою хвилею, були спокійні, розумні й тверді, як сталь, а проти всякої неправди острі, як бритва. У своїй чотирилітній мандрівці Захар Беркут пізнав світ, був і в Галичі, і в Києві, бачив князів і їхні діла, пізнав вояків і купців, а його простий, ясний розум складав усе бачене й чує, зерно до зерна, у скарбницю пам'яті, як матеріали для думки. Він вернувся з мандрівки не тільки лікарем, а й громадянином. Бачачи по долах, як князі та їхні бояри силуються ослабити й розірвати громадські вільні порядки по селах, щоб опісля роз'єднаних і розрізнених людей тим легше повернути в невольників і слуг, Захар Беркут переконався, що для його братів-селян нема іншого рятунку й іншої надії, як тільки добре уладження і розумне ведення та розвивання громадських порядків, громадської спільності й дружності. (...)

Сімдесят літ минуло від того часу. Мов стародавній дуб-велетень, стояв Захар Беркут серед молодого покоління і міг тепер бачити плоди своєї довголітньої діяльності. І, певно, не без радості міг він глядіти на них. Мов одна душа, стояла тухольська громада дружно в праці та вживанню, у radoщах і в горі (...). Громадське поле, громадські ліси не потребували

¹ *Хосен* (діал.) — користь.

² *Скит* — у православних монастирях невелике житло ченців-самітників.

сторожа — громада сама, уся й завсіди, бачно¹ берегла своє добро. Бідних не було в громаді; земля достачала пожитку для всіх, а громадські шпихліри² та стодоли³ стояли завсіди отвором для потребуючих. (...)

Зміркуй!

Зверни увагу на особисті якості Захара Беркута, формування характеру, його навички лідера та на ставлення до нього громади. Склади письмову характеристику цього героя. Проілюструй її цитатами з повісті.

Але не тільки в самій Тухольщині видний і спасенний був вплив Захара Беркута; його знали люди на кільканадцять миль довкола, по руським та угорським боці. Та й то знали його не лиш як чудовного лікаря, що лічить рани й усякі болісті, але не менше як чудовного бесідника та порадника (...). Віддавна Захар Беркут прийшов був до того твердого переконання, що як чоловік сам один серед громади слабкий і безрадний, так і одна громада слаба, і що тільки спільне порозуміння і спільне ділання многих сусідніх громад може надати їм силу (...).

Щаслива була Тухольщина, бо досі якомсь обминали її неситі очі князів і бояр. Чи то для того, що лежала так віддалік від світу, між горами та скалами, чи, може, для того, що надто великого багатства в ній не було. Досить того, що бояри якомсь не мали охоти загісуватися в той закуток. Але й се щастя не було вічне. Нараз одної гарної днини заїхав у тухольські гори боярин Тугар Вовк і, не кажучи нікому ані слова, почав на горбі над Опором, віддалік від Тухлі, але на тухольським ґрунті, будувати собі дім. (...)

За порадою Захара Беркута було прокладено в горах Тухольську дорогу, що в'язала до купи дітей одного народу, розбитих між двома державами.

Галицько-руським князям не подобалися такі зв'язки між громадами, бо вони скріплювали в одних і в інших вільні громадські порядки. Тугар Вовк, з'явившись у цих краях, за прикладом інших бояр, поставив на дорозі рогачку й зажадав від проїжджих для себе мита. Однак тухольська молодь порубала ту рогачку та спалила її неподалік від боярського двору.

¹ *Бачно* (діал.) — обережно.

² *Шпихлір* (діал.) — комора.

³ *Стодóла* — будівля для зберігання снопів, сіна тощо, приміщення для молотьби зерна.

Я. Пстрак. Ілюстрація до повісті І. Франка «Захар Беркут»

Від тієї пори й розпочалася неоголошена війна між Тугаром Вовком і тухольцями. Багато громадян висловилися за те, щоб прогнати з Тухольщини ненависного боярина, але Захар Беркут сказав, що не можна засуджувати нікого, не вислухавши його виправдань. Отже, рада мала передусім розглянути цю справу.

Тугар Вовк не визнав громадського суду й перед усією громадою заявив: «Я княжий слуга й боярин. Ніхто не має права судити мене, окрім князя і рівних мені бояр».

Тухольці не признавали ні його влади, ні влади князя Данила Галицького. Вони вважали себе вільним народом. Тугар Вовк був вихований при княжому дворі, але його слова про необмежену владу князя не були щирими: душа його теж часто бунтувала проти тієї влади. Він натякнув громаді, що настають тяжкі часи, бо галицькому народові загрожує ворог зі сходу — монголи. Але Захар Беркут одповів, що тільки вільні, з'єднані громадськими зв'язками люди можуть протистояти монгольській навалі.

Тугар Вовк запропонував тухольцям стати їхнім воєводою і повести їх на бій проти монголів. Та Захар Беркут знову заперечив бояринові.

Боярин став вихвалитися своїми заслугами та героїзмом, аж тут вийшов перед громадою скалічений учасник битви на Калці Митько Вояк. Виявилося, що він служив у дружині Тугара Вовка й знав щось таке, що могло свідчити проти боярина. Не давши йому й слова мовити, Тугар Вовк розрубав воїну голову, назавжди приховавши правду.

Обурена громада прогнала Тугара Вовка з умовою за три дні покинути Тухольщину. Серед молодців, вибраних для виконання вироку громади — виселення боярина, був і Максим Беркут. Тяжким видалося таке завдання хлопцеві, але він не міг від нього відмовитися. Єдине, що його втішало, це можливість знову побачити Мирославу.

Громада продовжувала раду. Представники підгірських громад, зраджених боярами й не оборонених князем, розповіли, що їхні села попалено, худобу пограбовано, молодь загинула. Посланці з верховинських громад просили допомоги, адже звідусіль приходили вісті про наближення монголів.

Поміркуй!

- Яка небезпека нависла над тухольцями?
- Як ти оцінюєш поведінку Тугара Вовка? Які його вчинки вплинули на твоє ставлення до нього?
- Чому виник конфлікт між ним і тухольцями?

- Яку таємницю про своє минуле, на твою думку, намагається приховати Тугар Вовк?

Ти вже знаєш з уроків історії про спустошливі набіги на наші землі монгольських орд під проводом Чингісхана та хана Батия. Зверни увагу, як ці трагічні сторінки нашого минулого змальовує письменник.

IV

Широкою рікою плили по Русі пожежі, руїни та смерть. Страшенна монгольська орда з далекої степової Азії налетіла на нашу країну, щоб на довгі віки в самому корені підтяти її силу, розбити її народне життя. Найперші міста — Київ, Канів, Переяслав — упали й були зруйновані до основи; їхнім слідом пішли тисячі сіл і менших городів. Страшний начальник монгольський Бату-хан, прозваний Батием, ішов на чолі своєї стотисячної орди, женучи перед собою вчетверо стільки всяких полонянників, що мусили битися за нього в перших рядах, — ішов позовж Руської землі, розпускаючи широко свої загони й бродячи по коліна в крові. Про який-будь опір на рівнім полі ніщо було й думати, тим більше що Русь була роз'єднана та роздерта внутрішніми межиусобицями. Декуди ставали опором міщани у своїх мурах, і непривичні до ведення правильної облоги монголи мусили не раз тратити багато часу, добуваючи брам і мурів топорами. Але слабі твердині падали, більше через зраду й підкупство, ніж силою поборені. Ціль походу страшної орди були Угри, багата країна, заселена племенем, спорідненим із монголами, від котрого великий Чингісхан монгольський домагався, щоб йому піддалося. Угри не хотіли піддатися, і страшений похід монгольської орди мав їм показати месть великого Чингісхана. З трьох боків разом, після плану Батия, мала впасти орда до Угорщини: зі сходу в землю Семигородську, із заходу із землі Моравської і з півночі через Карпати. У тій цілі орда поділилася на три часті: одна, під проводом Кайдана, пішла бессарабськими степами у Волощину, друга, під проводом Пети, відділилася від головної орди в землі волинській і поперек Червоної Русі, через Пліснесько, змагала до верхів'я річки Дністра, щоб перейти її вбхід, а далі розлилася по Підгір'ю, шукаючи проходів через Карпати. Узяті до неволі місцеві люди, а також де-

Поміркуй!

- Якими були загарбницькі наміри ординців?
- Як зустрічали загарбників русини?

які бояри-зрадники, провадили монголів понад рікою Стриєм на тухольський шлях, і вже, як говорили корчинські післанці, їхні шатри білілися на рівнині понижче Синевідська. (...)

Смерком уже їхало вузьким плаєм¹ поверх синевідських гір двоє людей на невеличких, крепких гірських кониках. Один із їздців, мужчина вже в літах, був у рицарському строю, у зброї, з мечем і топором, із шоломом на голові та зі списом, прип'ятим до кінського сідла. З-під шолома спливало довге й густе, сивіюче вже волосся на його плечі. Навіть густі сумерки, що хмарою лежали на горах і величезними клубами котилися з ярів і дебрів чимраз вище на верхи, не могли на його лиці закрити виразу глибокого невдоволення, гніву та якоїсь сліпої завзятості, яка щохвилі розливалася по ньому то їдким, прикрим сміхом, то понурою хмарою, — немов щось шарпало його сугубо несподіваними, судорожними рухами й давалося взнаки його гарному коневі.

Другий їздець — то була молода, гарна дівчина, одіта в полотняну, шовковими нитками перетикану одягу, з невеличким бобровим ковпаком на голові, що не міг умістити в собі її багатого, буйного, золотисто-жовтого волосся. Через плечі в неї перевішений був лук із тутового рога й сагайдак² зі стрілами, її чорні, палкі очі ластівками літали довкола, любуючись рівними, хвилястими контурами верховини й темно-зеленими, ситими барвами лісів і полонин.

— Що за гарна країна, таточку! — скрикнула вона дзвінким, срібним голосом, коли їхні коні на хвильку зупинилися на крутім пригірку, через який вони з трудом пробиралися, щоб перед цілковитим смерком доїхати до цілі (...).

— А що за поганий народ живе в тій країні! — гнівно відрізав їздець.

— Ні, таточку, сього не кажи! — сказала вона сміло, але зараз же якимось змішалась і, значно понизивши голос, додала по хвилі: — Я не знаю, але народ тутешній мені сподобався...

¹ *Плай* (діал.) — гірська стежка.

² *Сагайдак* — сумка для стріл.

— О, я знаю, що він тобі сподобався! — скрикнув із докоро-ром їздець. — А радше, що сподобався тобі один із того на-роду, той проклятий Беркут! О, я знаю, що ти готова батька свого покинути для нього, що ти перестала вже любити бать-ка для нього! Та що діяти — така вже дівоча вдача! А тільки я кажу тобі, дівчино: не вір тому поверховому блискові! Не вір гадюці, хоча кораловими барвами міниться!

— Але ж, таточку, що за думки шибують у твоїй голові! І якими прикрими словами ти докоряєш мені! Я призналася тобі, що люблю Максима, і присягла перед сонцем, що буду його. Але я ще не його, я ще твоя. А хоч і його буду, то не пе-рестану любити тебе, таточку, ніколи, ніколи!

— Але ж, дурна дівчино, ти не будеш його, про се ніщо й думати! Хіба ти забула, що ти боярська дочка, а він смерд, вів-чар?..

— Ні, таточку, не говори сього! Він такий рицар, як і інші рицарі, — ні, він ліпший, сміливіший і чесніший від усіх тих боярчуків, яких я бачила досі. Впрочім, таточку, дарма вже відмовляти — я присягла!

— Що значить присяга дурної, осліпленої дівчини?

— Ні, таточку, я не дурна й не осліплена! Не в пориві дикої пристрасти, не без вагання і думання я зробила се. Навіть не без вищої волі, таточку!

Остатні слова сказала вона якимсь приглушеним, таємни-чим голосом.

Боярин цікаво обернувся до неї.

— Ну, а се що знов? Яка вища воля спонукала тебе до та-кого безумства?

— Слухай, таточку, — говорила дівчина, обертаючись до нього та звільняючи в їзді. — Уночі перед тим днем, коли ми мали рушати на медведів, показалася мені в сні моя мати. Така була, якою ти описував мені її: у білій одежі, з розпуще-ним волоссям, але з лицем рум'яним і ясним, мов сонце, з ра-дістю на устах і з усміхом і безмірною любов'ю в ясних очах. Вона приступила до мене з розпростертими руками й обняла мене, сильно притискаючи до груді.

«Мамо!» — сказала я і більше не могла нічого сказати з ра-дості та розкоші, що наповняла цілу мою істоту.

«Мирославо, дитя моє єдине, — говорила вона лагідним, м'яким голосом, що й досі тремтить мені в серці, — слухай, що я тобі скажу. Велика для тебе хвиля зближається, доню! Серце твоє пробудиться і заговорить. Слухай свого серця, доню, і йди за його голосом!»

«Так, мамо!» — сказала я, тремтячи з якоїсь несказанної радості.

«Благословлю ж твоє серце!» — І, сказавши се, вона розвіялася запахущим леготом, а я прокинулася.

І серце моє справді заговорило, таточку, і я пішла за його голосом. На мені благословенство мами!

— Але ж, дурна дівчино, се був сон! Про що ти вдень думала, те вночі й приснилося тобі! А втім, — додав боярин по недовгій хвилі, — а втім, ти вже й не побачиш його ніколи!

— Не побачу? — скрикнула живо Мирослава. — Чому не побачу? Хіба він умер?

— Хоч би й сто літ жив, то таки не побачиш його, бо ми... ми не вернемося вже більше в ті прокляті сторони.

— Не вернемося? А се для чого?

— Для того, — сказав боярин із силуваним супокоем, — що ті твої добрі люди, а поперед усіх той старий чорт, батько твого укоханого Максима, ухвалили на своїй раді вигнати нас зі свого села, розвалити наш дім і зрівняти його із землею! Але постійте ви, хамове плем'я, пізнаєте ви, з ким маєте діло! Тугар Вовк — се не тухольський вовк, він і тухольським медведям зуміє показати зуби! (...)

Поміркуй!

- Доведи, що Мирослава щиро кохає Максима.
- Як ти думаєш, що може означати сон дівчини для її майбутнього?

Тугар Вовк разом із Мирославою вирушили до стану монголів. Виявилося, що боярин давно має з ними приязні відносини. Ще з битви на Калці він став зрадником, перейшовши на сторону ординців. Саме про це й хотів розповісти Митько Вояк.

Мирослава була прикро вражена поведінкою батька. Її серце роздирають суперечливі почуття. З одного боку — почуття любові до батька, а з іншого — ненависть до нього за його негідну поведінку.

Тим часом вони станули перед шатром¹ начальника Пети, любимця Батієвого. Шатро не відзначувалося від інших шатрів зверху нічим, окрім прип'ятої на його вершку жердки з трьома бунчуками²: зате всередині було далеко пишніше, по-азіатськи уладжене. (...)

Пета своїми малими, блискучими очима поглянув на неї.

— Гарні дивчина! Жаль, що не остатись. Гляди, дивчина, на свій тат. Будь вірна велики Чингісхан. Велика ласка буде! На тобі, дивчина, з вашого князя Мстислава. Знак безпеки. Покажи монгольськи вояк — усі пропустить, нічого злого не зробить. А тепер до шатра!

З тими словами Пета подав Мирославі зі свого пальця великий золотий перстень, здобутий ним у битві над Калкою з князя Мстислава. На перстені був великий золотисто-зелений берил³ із вирізаними на нім фігурами. Мирослава вагалася, чи прийняти дар від ворога, — може, навіть, заплату за батькову зраду.

— Візьми, доню, сей знак від великого внука Чингісхана, — сказав боярин. — Се знак його великої ласки для тебе, дає тобі безпечний прохід у монгольським таборі. Нам бо прийдеться розстатися, доню. Їхній воєнний звичай забороняє жінщинам бути в таборі. Але з тим перстеном ти можеш безпечно приходити й виходити, коли тобі запотребиться. (...)

На великій монгольській раді, де був присутній Тугар Вовк, вирішили вести військо двома шляхами. Військо Пети піде дуклянським шляхом, а загін Бурунди-бегадира — тухольським.

Я. Пстрак. Ілюстрація до повісті І. Франка «Захар Беркут»

¹ Шатро́ — легке, розбірне конусоподібне житло з тканини або шкіри.

² Бунчу́к (іст.) — булава з металевою кулькою на кінці й прикрасою-китицею з кінського волосу.

³ Бері́л — дорогоцінний камінь.

Се був страшний, безтямно-смілий і кровожадний войовник, Бурунда-бегадир, супірник у славі з Кайданом. Монгольські загони, які він провадив, лишали по собі найстрашнішу руїну... Він безмірно перевищав Пету своєю відвагою... Але Пета не завидів йому тої смілості, чуючи надто добре свою перевагу над Бурундою в штуці ведення великих мас і кермування великими битвами та походами. Він радо пускав Бурунду на найнебезпечніші місця, держав його в запасі на найтяжчу, рішучу хвилю, немов непоборний залізний таран, — а тоді пускав його з відділом «кровавих туркоманів» довершувати побіди. (...)

Проміркуй!

- Як ти оцінюєш поведінку Тугара Вовка? А Мирослави?
- Як ти думаєш, чи вдасться завойовникам здійснити свої жорстокі наміри?

V

Максим Беркут із загonom тухольців вирушив у володіння Тугара Вовка, щоб виконати вирок громади — виселити його з Тухольщини. Боярина вдома вже не було, а його дружинники перейшли на бік тухольців, адже не поважали свого керівника. Разом вони сіли за дружній обід на подвір'ї боярина. Аж ось нагодився і він сам у супроводі загону монголів. Між русинами й ординцями зав'язалася битва.

В. Литвиненко.

Ілюстрація до повісті
І. Франка «Захар Беркут»

(...) Та й сміло ж виступили вони! Добуваючи остатніх сил, ударили на монголів і, незважаючи на некорисну, згористу місцевість, що сприяла монголам, ще раз змішали їх, ще раз завдали їм велику страту. Але монголи силою свого розгону поперли їх у долину й розбили їхні ряди. У героїській обороні падали молодці один за другим, тільки Максим, хоч бився як лев, прецінь не мав іще рани на своїм тілі. Монголи уникали його, а коли тислися

на нього, то тільки в надії витрутити йому оружжя з руки та взяти його живого. Такий був виразний наказ Тугара Вовка.

Ось наступив і другий відділ монгольський із долини; молодців стиснено в тій безвихідній кам'яній кліті, приперто їх до стіни, і лиш тільки вільного місця було перед ними, кілько могли його зробити своїми мечами та топорами. Але руки їх зачали ослабати, а монголи пруться і пруться на них, мов хвилі повені. Уже деякі, стративши всяку надію і бачучи неможливість дальшої боротьби, наосліп кинулися в найгустіші ряди монголів і в одній хвилі погибали (...). Інші, шепчучи молитви, тулилися ще до стіни, мов вона могла дати їм яку-небудь поміч; треті хоть і ніби боронилися, але безтямно, машинально махали топорами (...). Тільки невеличка горстка найсильніших — п'ять їх було, — окруживши Максима, держалася ще просто, мов шпиль скали серед розгуканої заливи. (...) Тугар Вовк напівгнівню, напів із подивом глядів на молодця згори.

«Їй-богу, славний молодець! — сказав він сам до себе. — Не дивуюся, що він очарував мою доньку. І мене самого він міг би очарувати своєю рицарською вдачею!»

А потім, обертаючися до своїх монголів, що стояли над берегом яру, він крикнув:

— Далі, скачіть на них! Нехай скінчиться та різанина. Лише сього (показав Максима) не тикайте!

І разом, мов важка скала, скочили монголи згори на непобіджену ще купку героїв і повалили їх на землю. Ще раз залунали скажені крики, ще борикалися напідсили монголи з тухольцями, але недовго. На кожного з героїв навалилася ціла юрба монголів — і всі полягли головами. Тільки Максим сам-один стояв іще, мов дуб серед поля. Він розсік голову тому монголові, що скочив був на нього, і саме замахнувся на другого, коли втім якась сильна рука залізним стиском ухопила його ззаду за горло й кинула ним до землі. Упав, підступно повалений, Максим, і над ним, почервоніле від гніву й натуги, нахилилося лице Тугара Вовка.

— А що, смерде! — насмішливо кричав боярин. — Бачиш тепер, що я вмю додержати слова? Ану, діти, закуйте його в залізні пута!

— Хоч і в путах, я все буду вольний чоловік. У мене пута на руках, а в тебе на душі! — сказав Максим.

Боярин зареготався і відійшов від нього давати порядок монгольському війську, якого число сильно змаліло в тій кровавій різанині. З головною частиною оставших іще монголів Тугар Вовк пішов до своєї хати; решті велів обсадити нещасний, тепер трупами завалений вивіз. Виділивши всіх здорових до стереження вивоза, сам він із невеличкою рештою і взятим до неволі Максимом мав вернутися до табору.

— Прокляті хлопи! — буркотів боярин, переглядаючи свої страти. — Скільки народу понівечили! Ну, але чорт бери монголів — їх не шкода! Коб тільки мені по тих трупах дійти до власти й сили, — обернувся б і я лицем проти них. Але сей поганець, сей Максим — то мені борець! А хто знає, може, і він міг би послужити до моєї цілі? Треба використати його, коли його маю в руках. Він мусить служити нам за провідника в горах, бо чорт їх там знає, який се той їх шлях і чи нема де на нім яких манівців. Тепер, коли він у моїх руках, треба приєднати, укоськати¹ його трохи, хто знає, на що ще може він пригодитися.

А тим часом монголи готовили вже коней до від'їзду. Максим, скований за руки й за ноги в тяжкі ланцюги, кровавий, простоволосий, з пошарпаною на шматки одежею, сидів на камені над річкою, німий, із затисненими зубами та з розпукою в серці. (...)

Зосміркуй!

- Розкажи про перебіг битви тухольців із монголами.
- Якими рисами вдачі наділяє автор воїнів?
- Як виявив себе в цій битві молодий Беркут? А Тугар Вовк?
- Як ти розумієш слова Максима: «Хоч і в путах, я все буду вольний чоловік. У мене пута на руках, а в тебе на душі!»?

VI

Дивний сон снився Захарові Беркутові. Здавалось йому, немовнині їхнє дорічне свято «Сторожа», і вся громада зібрана довкола каменя при вході тухольської тіснини: дівчата з вінками,

¹ *Укоськати* (розм.) — приборкати.

молодці з музикою, усі в празничних чистих строях. Оце він, найстарший віком у громаді, перший наближається до святого каменя і починає молитися до нього. Якись таємничі, тривожні, болючі чуття опановують його серце під час молитви; щось щемить у нього в глибині душі — і сам він не знає, що такого. Він молиться гаряче, по двох-трьох словах звичайної молитви він відступає від стародавніх, звичаєм усталених зворотів; якась нова, гарячіша, пориваюча молитва плине з його уст; уся громада, потрясена нею, паде ниць на землю, і сам він робить те саме. Але слова не перестають плисти, темно робиться кругом, чорні хмари покривають небо, громи починають бити, блискавиці палахкотять та облітають увесь небозвід осліпляючим огнем, земля здригається — і разом, звільна перехилиючись, святий камінь рушається з місця та зі страшенним лускотом валиться на нього. (...)

Моліркий!

Як ти думаєш, чому Захарові Беркуту сниться такий сон? Що він може віщувати?

Тривожні передчуття збуваються: Захарові Беркуту повідомляють, що якісь страшні, чорні люди біля боярського дому побили тухольських молодців, серед яких був і Максим Беркут.

Громада зібралася на майдані. Одні радили битися до загину, інші — зробити в тіснині засіки й відбити ворога. Захар Беркут казав, що відбити від села монголи кинуться на інші громади. Треба розбити нападників, але сили малі, і як це зробити — поки що ніхто не знав.

Раптом тухольці побачили людину на коні, що спускалася з гір. Це була Мирослава. Дівчина повідомила, що Максим не загинув, він у полоні. Вона просить Захара бути їй за батька, бо відмовляється від свого, рідного, який став зрадником. Мирослава передає пораду Максима, як знищити монголів: треба покинути село в долині, піднятися в гори, а коли вороги прийдуть, відрізати їм вихід.

Так і сталося. Монголи вдерлися в безлюдну Тухлю, спалили її, а коли спробували вийти з тісної кітловини, їх зустріли засіки й стріли тухольців. Бурунда-бегадир звинуватив Тугара Вовка в подвійній зраді. Боярин став шукати вихід. Згадав про полоненого Максима й звелів вартовим привести його. Тугар Вовк сказав, що може врятувати життя Максима в обмін на вільний вихід монголів із гірської кітловини. Максим не погодився, але тут прийшла Мирослава. Вона повідомила, що тухольці на чолі із Захаром Беркутом знайшли спосіб, як знищити ворожу силу. Дівчина запропонувала Максиму втекти за допомогою персня Пети. Молодий Беркут відмовився, бо не хотів наражати її на небезпеку.

VII

Тугар Вовк поїхав із дочкою до Захара Беркута, сподіваючись, що він погодиться випустити монголів із пастки. Але Захар Беркут відмовив йому, знаючи мстиву натуру ворогів.

Тугар Вовк іде в монгольський табір. Мирослава намагається його втримати.

Тухольські майстри під керівництвом Мирослави виготовили машини для метання каміння. Потім усією громадою повалили Сторожа й перегородили річку. Захар звертається до сонця та молить про допомогу в боротьбі з хижими нападниками.

Меморіальний камінь, установлений у с. Тухлі. За переказами, це саме той камінь, за допомогою якого було зупинено монголів.

Поміркуй!

- Порівняй поведінку Захара й Максима під час війни з монголами. Які вони мають спільні риси характеру, а які — відмінні?
- Як ти оцінюєш вчинки Мирослави? Чи схожа вона вдачею на свого батька? Чому?

VIII

Тугар Вовк повідомляє Максимові, що батько не захотів міняти його життя на вихід монголів. Юнак сказав, що знає таємний вихід із кітловини й може вивести монголів. Боярин, здивований і зраділий, приймає пропозицію, наказує розкувати Максима. Той зумисне довго шукає лаз, аж поки води із загородженого потоку набралось стільки, що вона залила підземний тунель. Монголи марно намагалися зупинити воду. Бурундабегадир сказав, що Максима не відпустять, поки монголи не вийдуть із цієї долини.

Поміркуй!

Як ти вважаєш, чи здатний Максим зрадити тухольців? Чому?

IX

— Як думаєш, боярине? — спитав нараз Бурунда Тугара Вовка. — Що буде з нами?

— Усі погинемо, — відповів Тугар Вовк спокійно.

— І я так думаю, — потвердив Бурунда. — І що найдужче мене лютить, так се те, що погинемо без бою, без слави, мов коти, кинені в ставок!

Боярин нічого не відповідав на се. Нові події звернули всіх увагу на себе. Тухольці, очевидно, не хотіли дожидати, аж поки вода настільки прибуде, щоб спокійно витопити нужденні останки монголів. Їм квапно діялося доконати ворога. (...)

Немов огонь, пущений по скошеній сіножаті, повзе покіс за покосом і злизує копицю сухого сіна за копицею, — так тухольці спихали монголів з одного становища за другим у воду, у холодні обійми смерті. Усі погибли, до остатнього; з купи чорних острівців насеред озера не лишилось ані сліду. Тільки віддалік, наприбоці, недалеко берега стояла ще одна купа, немов остання чорна скала, вистаючи з-посеред повені. Се був відділ Бурунди. Сотня туркоманів, Тугар Вовк і Максим — се був єдиний останок великої монгольської сили (...).

Уся тухольська громада зібралася тепер перед тим остатнім ворожим становищем. (...)

— Бегадире, — сказав до Бурунди Тугар Вовк, — чи не можна нам як-небудь спасти своє життя?

— Нащо? — сказав понуро Бурунда.

— Усе ж таки життя краще, ніж смерть!

— Правду кажеш, — сказав Бурунда, й очі його заблищали не жадобою життя, але радше жадобою пімсти. — Але що ж нам діяти? Як рятуватися?

— Може, схочуть тепер за свого полоняника дарувати нам життя і вольний вихід?

— Спробуймо! — сказав Бурунда й, ухопивши рукою за груди Максима, витяг його перед себе. (...) — Кажі їм, що коли хочять мати сього раба живого між собою, нехай дарують нам життя і пустять свобідно! Коли ж ні, то ми зуміємо загинути, але і йому, тут-таки перед їхніми очима, смерть буде.

— Тухольці! — кричав Тугар Вовк. — Начальник монголів обіцяє вам віддати вашого полоняника живого й здорового та жадає, щоб ви за те нас, кілька нас іще лишилося, випустили живих і здорових із сеї долини! (...)

Уся громада стала мов без духа. Затремтів старий Захар і відвернув очі від того виду, що різав його серце.

Неліркуй!

Як тухольська громада розправилася з ординцями?

— Захаре, — сказали старі тухольці, обступаючи його, — ми думаємо, що можна прийняти це пропозиція. Сила монгольська знищена, а тих кілька людей не можуть нам бути страшні.

— Не знаєте ви, браття, монголів. Між тими кількома людьми є їх найстрашніший начальник, і сей ніколи не дарує нам загибелі свого війська. Він наведе нову силу на наші гори (...).

— Але твій син, Захаре, твій син! (...) Глянь, сокира над його головою!

— Нехай радше гине мій син, ніж задля нього має піти хоч один ворог нашого краю!

З плачем наблизилася Мирослава до старого Захара.

— Батьку! — ридала вона. — Що ти думаєш робити? За що ти хочеш погубити свого сина і... і мене, батьку? Я люблю твого сина! (...) Хвиля його смерті буде й моєю смертю!

— Бідна дівчино! — сказав Захар. — Що я можу тобі порадити? Ти знаєш тільки чорні очі та стан хороший, а я дивлюся на добро всіх. (...)

— Захаре, Захаре, — говорили громадяни, — усі ми вважаємо, що досить того знищення, що сила ворожа вломана, і громада не бажає смерті тих остатніх. У твої руки складаємо долю їхню та долю твого сина. Змилуйся над своєю власною кров'ю!

— Змилуйся над нашою молодістю, над нашою любов'ю! — ридала Мирослава.

— Можеш обіцяти їм на словах усе, щоб лише віддали тобі сина, — сказав один із загірних молодців. — Скоро тільки Максим буде свобідний, ти лише кивни на нас, а ми всіх інших пішлемо на дно раків годувати.

— Ні! — сказав обурений Захар. — Се було б нечесно. Беркути додержують слова навіть ворогові й зрадникові. Беркути ніколи не сплямують ні своїх рук, ні свого серця підступно пролитою кров'ю! Досить, діти, тої бесіди! Заждіть, я сам пішлю їм відповідь своєю рукою! (...)

Тим часом Бурунда та Тугар Вовк дарма ждали на відповідь тухольців. Похиливши голову, спокійно, рішившись на

все можливе, стояв Максим під піднесеною сокирою Бурунди. (...)

— Е, що нам так довго ждати! — скрикнув наостанку Бурунда. — Раз мати родила, раз і гинути прийдеться. Але поперед мене гинь ти, рабе поганій!

І він зі страшенною силою замахнувся, щоб сокирою розлупати Максимову голову. Але в тій хвилі блиснув меч Тугара Вовка понад Максимовою головою, грізна, убійча рука Бурунди враз із топором, відтята одним замахом від рамені, упала, оббризкана кров'ю, мов сухе поліно, у воду (...).

Але в тій самій хвилі Максим похилився та із цілою можливою натугою вдарив страшного туркомана головою і плечима в лівий бік так, що Бурунда від сього удару стратив рівновагу й покотився у воду, потягнувши за собою і Максима.

Зміркуй!

- Як ти думаєш, чому Захар Беркут без вагань жертвує своїм сином заради громади?
- Чому, на твою думку, Тугар Вовк в останню мить урятував життя Максиму? І чому за хвилину до цього вчинку боярин «тремтів цілим тілом»?

А в слідуючій хвилі зашуміло повітря, і величезний камінь, кинений із тухольської метавки¹ руками Захара Беркута, з лускотом грюкнув на купку ворогів. Бризнула аж до хмар вода, загуркотіло каміння, роздираючий серце зойк залунав на березі — і за кілька хвилин гладка й тиха вже була поверхня озера, а з Бурундиної дружини не було ані сліду.

Мов мертва, без духа стояла над берегом тухольська громада.

Старий Захар, досі такий сильний і незламний, тепер тремтів, мов мала дитина, і, закривши лице руками, ридав тяжко. При його ногах лежала зомліла, непорушна Мирослава.

А втім, радісний крик залунав із долу. Молодці, що плавали на плотах, наблизившись до того місця, де потонув Максим із Бурундою, разом побачили Максима, як виринав із води, здоровий і сильний, і повітали його веселим криком. Радість

¹ *Метавка* (діал.) — стародавня ручна зброя для метання каміння.

їх живо уділилася цілій громаді. Навіть ті, що втратили своїх синів, братів і мужів, і ті радувалися Максимом, немов із його поворотом повертали всі дорогі серцю, страчені в бою.

— Максим живий! Максим живий! Гурра, Максим! — залунали громові окрики й понеслися широко по лісах і горах. — Батьку Захаре! Твій син живий! Твій син вертає до тебе!

Тремтячи з глибокого зворушення, зі сльозами на старечих очах, піднявся Захар.

— Де він? Де мій син? — спитав він слабим голосом.

Увесь мокрий, але з лицем, роз'ясненим радістю, вискочив Максим із плота на берег і кинувся до ніг батькові.

— Батьку мій!

— Синку, Максиме!

Більше не міг сказати ні один, ні другий. Захар захитався і впав у могутні Максимові обійми.

— Батьку мій, що тобі такого? — скрикнув Максим, бачачи смертельну блідість на його лиці й чуючи ненастанну дрож, що потрясала його тілом.

— Нічого, синку, нічого, — сказав потихо, з усміхом Захар. — Сторож кличе мене до себе. Чую його голос, синку. Він кличе до мене: «Захаре, ти зробив своє діло, пора спочити!»

— Батьку, батьку, не говори того! — ридав Максим, припадаючи коло нього.

Старий Захар, спокійний, усміхаючись, лежав на мураві, з лицем проясненим, зверненим до полуденного сонця. Він легко відняв руку свого сина від своєї груді та сказав:

— Ні, синку, не ридай за мною, я щасливий! А глянь лише тут обіч. Тут є хтось, хто потребує твоєї помочі.

Озирнувся Максим і задубів. На землі лежала Мирослава, бліда, з виразом розпуки на прегарнім лиці. Уже молодці принесли води, і Максим кинувся відтирати свою милу. Ось вона дихнула, розплющила очі й знов зажмурила їх.

— Мирославо! Мирославо! Серце моє! — кликав Максим, цілуючи її руки. — Прокинись!

— Максиме, серце моє!.. — Більше не могла нічого сказати.

— А де мій батько? — спитала по хвилі Мирослава.

Максим відвернув лице.

— Не згадуй про нього, серце. Той, що важить правду й неправду, важить тепер його добрі і злі діла. Молімося, щоб добрі переважили.

Мирослава витерла сльози зі своїх очей і повним любові поглядом глянула на Максима.

— Але ходи, Мирославо, — сказав Максим, — ось наш батько, та й той покидає нас.

Захар глядів на молоду пару ясними, радісними очима.

— Клякніть¹ коло мене, діти, — сказав він потихо, слабим уже голосом. — Доню Мирославо, твій батько поліг, — не судім, чи винен, чи не винен, — поліг так, як полягли тисячі інших. Не сумуй, доню! Замість батька доля дає тобі брата...

— І мужа! — додав Максим, стискаючи її руку у своїй.

— Нехай боги дідів наших благословлять вас, діти! — сказав Захар. — У тяжких днях звела вас доля до купи та злучила ваші серця, і ви показалися гідними перестояти й найстрашнішу бурю. Нехай же ваш зв'язок у нинішню побідну днину буде порукою, що й наш народ так само перебуде тяжкі злигодні та не розірве свого сердечного зв'язку із чесною і людяним норомом!

І він холодними вже устами поцілував у чоло Мирославу й Максима.

— А тепер, діти, устаньте та підведіть мене крихіточку! Я хотів би ще перед відходом сказати дещо до громади, якій я старався щиро служити весь свій вік. Батьки і браття! Нинішня наша побіда — велике діло для нас. Чим ми побідили? Чи нашим оружжям тільки? Ні. Чи нашою хитрістю тільки? Ні. Ми

Я. Пстрак. Ілюстрація до повісті І. Франка «Захар Беркут»

¹ Кля́кнути — схилитися, ставати на коліна.

побідили нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю. Вважайте добре на се! Доки будете жити в громадським порядку, дружно держатися купи, незламно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не побідить вас. Але я знаю, браття, і чує се моя душа, що се не був остатній удар на нашу громадську твердиню, що за ним підуть інші й укінці розіб'ють нашу громаду. Погані часи настануть для нашого народу. Відчужиться брат від брата, відмежиться син від батька, і почнуться великі свари та роздори по Руській землі, і пожруть вони силу народу, а тоді попаде весь народ у неволю чужим і своїм наїзникам, і вони зроблять із нього покірною слугу своїх забагів і робучого вола. Але серед тих злиднів знов нагадає собі народ своє давнє громадство, і благо йому, коли скоро й живо нагадає собі його: се ошадить йому ціле море сліз і крові, цілі століття неволі. Але чи швидше, чи пізніше, він нагадає собі життя своїх предків і забажає іти їхнім слідом. Щаслив, кому судилося жити в ті дні! Се будуть гарні дні, дні весняні, дні відродження народного! Передавайте ж дітям і внукам своїм вісти про давнє життя і давні порядки. Нехай живе між ними тота пам'ять серед грядущих злиднів так, як жива іскра не гасне в попелі. Прийде пора, іскра розгориться новим огнем! Прощайте!

Пам'ятник Захарові Беркуту та громаді в с. Тухлі (Львівщина)

Багато змінилося від того часу. Аж надто докладно збулося віщування старого громадянина. Великі злигодні градовію хмарою перейшли понад Руською землею.

Давнє громадство давно забуте і, здавалося би, похоронене. Та ні! Чи не нашим дням судилося відновити його? Чи не ми се жиємо в тій щасливій добі відродження, про яку, умираючи, говорив Захар, а бодай у досвітках тої щасливої доби?

Неміркуй!

- Яке враження справила на тебе повість «Захар Беркут»?
- Який епізод повісті видався тобі найбільш зворушливим? Перекажи його або ж підготуй виразне читання.
- Що допомогло тухольцям перемогти набагато сильнішого ворога?
- Чи погоджуєшся ти з думкою, що кохання Мирослави рятує Максима від неминучої загибелі? Обґрунтуй свої міркування.
- Про що були останні помисли та слова Захара Беркута?
- Як справджується нині заповіт Захара Беркута? Що допомагає в наші дні українському народові боронити землю від навали сучасних ординців?

Ти вже знаєш, що *епос* — це рід літератури. До епічних жанрів належать ті твори, що мають сюжет, розповідають про певні події, наприклад романи, повісті, оповідання. Наразі ти довідаєшся, до якого жанру епосу належить щойно прочитаний тобою твір.

Літературознавчий клуб

Творчість *Івана Франка* (1856–1916) надзвичайно багатогранна. Це поезія, проза, драматургія, переклади, наукові праці. Серед найвідоміших творів майстра — повість «*Захар Беркут*». Вона належить до найуспішніших в українській літературі. Її видавали багато разів загальним накладом понад 5 мільйонів примірників, також переклали 20-ма мовами світу. А написав її митець ще юнаком, у період тяжких випробувань. За вільнолюбні й патріотичні погляди його було вперше ув'язнено. В'язниця перекреслила надії на кар'єру, підірвала його здоров'я, призвела до розриву з коханою дівчиною. І все ж І. Франко зберіг вірність своїм ідеалам. Вони виявились і в повісті «*Захар Беркут*».

О. Шупляк.
Захар і беркут

Історія написання. І. Франко був неперевершеним знавцем прадавніх українських легенд, переказів і літописних документів, зокрема, ретельно досліджував «Галицько-Волинський літопис». Особливо зацікавив його епізод про вторгнення монголів на Русь та їхній перехід через Карпати.

У 1240 р. полчища кочовиків-монголів, очолювані внуком Чингісхана Батием, напали на Київ. Захопили та спалили місто й посунули далі через Карпати в Угорщину, знищуючи все на своєму шляху. Український народ мужньо виступив на захист Батьківщини, чинив відчайдушний опір загарбникам.

На основі цих історичних відомостей, а також народних легенд і переказів І. Франко в 1882 р. створив повість «Захар Беркут».

Зміркуй!

- Роздивися репродукцію картини-двошлора художника О. Шупляка «Захар і беркут» (с. 75). Чим цікавий тобі портрет письменника, який проступає на полотні? Чи вдалося митцю розкрити ідейний зміст повісті «Захар Беркут»? Обґрунтуй свої міркування.
- Чим, на твою думку, відрізняється художній історичний твір від наукового історичного дослідження? Порівняй, наскільки твої міркування близькі до думки самого автора повісті.

Літературознавчий клуб

Отже, на це запитання відповідає сам письменник у передмові до твору. Він вважає, що завдання історика — максимально точно, доказово довести, що певні факти справді колись мали місце. Автор тільки відштовхується від них, збагачуючи їх домисленими, вірогідними епізодами, щоб утілити свою ідею. Його мета — «оживити» минуле, створити достовірні неповторні образи людей тієї давньої доби.

Жанр. «Захар Беркут» — це *героїко-романтична історична повість*, середній за обсягом епічний твір, у якому зображено далеке минуле та героїчні вчинки романтичних персо-

нажів. Вони показані майже ідеальними особистостями, які наділені сильними почуттями. Ці герої та героїні сміливі, борються за правду, зберігають вірність громаді, Батьківщині, коханню.

Композиція. У творі переплітаються *дві сюжетні лінії*: *історична* — про переможний захист русинами свого краю від ординців та *особиста* — про взаємини родин Беркутів і Вовків, кохання Максима й Мирослави. Ці лінії є основою композиції, що доповнюється авторською передмовою, вставною міфологічною розповіддю Максима про походження охоронця тухольської долини Сторожа та віщими снами персонажів.

Ти вже знаєш, що сюжет художнього твору складається з певних елементів. Тож на часі пригадати їх і дещо поглибити свої теоретико-літературні знання.

Літературознавчий словник

Експозиція (від латин. *пояснення*) — це ознайомлення із часом, місцем подій, персонажами ще до початку конфлікту, що буде розвиватися у творі.

Зав'язка — подія, з якої виникає конфлікт.

Розвиток дії — події, у яких розгортається конфлікт.

Кульмінація (від латин. *вершина*) — найгостріше, вирішальне зіткнення сил, які ведуть боротьбу.

Розв'язка — логічне завершення подій, що зазнали докорінного перелому в кульмінації.

Зміркуй!

- Визнач сюжетні елементи повісті «Захар Беркут».
- Прочитай матеріал «Літературознавчого клубу» та перевір правильність своїх міркувань.

Літературознавчий клуб

Експозиція — поява боярина Тугара Вовка в Тухольщині.

Зав'язка — зустріч Максима та Мирослави, їхня взаємна симпатія. Але боярин Тугар Вовк категорично проти їхніх

Пам'ятник Захарові Беркуту на горі Путище, де, за переказами, його було поховано

стосунків. Він намагається нав'язати свою владу тухольцям.

Розвиток дії — зухвале вбивство Тугаром Вовком свідка під час ради; громада проганяє вбивцю. Боярин удруге допомагає монголам. Під час бою Максим потрапляє в полон. Тухольці заманюють ворогів у пастку й топлять.

Кульмінація — ординці намагаються обміняти свою свободу на Максимове життя, але їм відмовляють. В останню мить Тугар Вовк рятує юнака.

Розв'язка — загарбники й зрадник гинуть, а Максим залишається живим.

Вони з Мирославою збираються побратися. Захар Беркут перед смертю виголошує свій заповіт громаді.

Персонажі. Ідейний зміст твору втілений у художніх образах, які можна розділити на дві групи:

— *тухольська громада* на чолі із Захаром Беркутом як утілення мудрості, поміркованості, справедливого суспільного ладу, патріотизму й відваги в боротьбі із загарбниками;

— *монгольська орда*, що прагнула захопити руські землі, поневолити людей, зруйнувати все на своєму шляху, і *зрадник Тугар Вовк*, який намагався нечесним шляхом домогтися влади над тухольцями.

Поміркуй!

- У яких словах із повісті, на твою думку, утілена її ідея? Чи є вона актуальною нині?
- Які паралелі сюжету повісті «Захар Беркут» можна провести в сьогодення? Довідайся більше про сили територіальної оборони в сучасній Україні, про їхню роль у нинішній війні.

Мистецькі діалоги

• Події повісті І. Франка відбуваються в мальовничих Українських Карпатах, майстерно відтворених у різних видах мистецтва.

• На картині українського художника початку ХХ ст. *Івана Труша* на тлі карпатської природи зображено гуцу-

лів-трембітарів. Із зеленої полонини гуцули звуками трембіти сповіщають про якусь важливу подію, так само, як і в повісті «Захар Беркут» трембітарі надсилали навкруги звістку про необхідність зібрання громади або ж про нашествя ворогів.

Кольорова гама художнього полотна І. Труша — соковита зелень полонини, темні обриси гір, захмарене небо — надає картині урочистості й драматизму водночас.

За мотивами повісті «Захар Беркут» на лібрето **Якова Мамонтова** композитор **Борис Лятошинський** створив оперу «Золотий обруч».

Режисер **Ахтем Сеітаблаєв** зняв кінофільм «Захар Беркут» (2019 р.) за однойменною повістю І. Франка. Він зазначив, що сюжет твору збережений, але в кінофільмі з'явилися нові персонажі та деякі нові сюжетні лінії.

Постер до кінофільму «Захар Беркут»

І. Труш. Трембітарі

Зміркуй!

- Роздивися подану репродукцію картини І. Труша. Поділися своїми враженнями. Чи доводилося тобі чути звуки трембіти? Якщо так, розкажи про це.
- Знайди в інтернеті та послухай фрагмент опери Б. Лятошинського «Золотий обруч». Яке твоє враження?
- Знайди в інтернеті та переглянь кінофільм «Захар Беркут» (реж. А. Сеітаблаєв, Дж. Вінн, Україна–США, 2019 р.). Поділися враженнями від перегляду.
- Яких нових персонажів порівняно з повістю увів режисер? Розкажи про них.
- Подумай, чому сучасного українського режисера кримськотатарського походження зацікавили події, що розгорталися в Карпатах у далекому минулому.

- Який із малярських творів найбільше співзвучний із твоїм відчуттям повісті І. Франка «Захар Беркут»? Поясни свою думку.

Читай і досліджуй!

За мотивами твору І. Франка «Захар Беркут» сучасні художники зробили цікаві комікси. Знайди їх в інтернеті й ознайомся. Створи свій комікс на основі цієї повісті. Для цього скористайся фарбами й олівцями або ж онлайн-інструментом «Pixton».

Твоя мовна скарбничка поповнилася новими словами з прочитаних у 5–6-х класах художніх творів. Доповни її «Словником архаїзмів, історизмів і діалектизмів», про які тобі стало відомо під час читання повісті І. Франка «Захар Беркут».

Надсумуй!

- Над якими запитаннями тебе спонукала замислитися повість І. Франка «Захар Беркут»?
- Чи збагатилися твої знання про історію України після прочитання повісті? Як саме?
- Охарактеризуй основні сюжетні лінії твору.
- Доведи, що «Захар Беркут» — героїко-романтична історична повість.
- Хто з героїв або героїнь твору справив на тебе найбільше враження? Охарактеризуй його / її (усно).

Читацьке дозвілля

Події повісті «Захар Беркут» відбувалися в селі Тухлі та на горі Зелемінь, що на Львівщині. Можливо, тобі доводилося бувати в цих місцях або ж ти мешкаєш там. Використовуючи інтернет, здійсни відеомандрівку в ті краї. Які місцеві пам'ятки тебе найбільше зацікавили?

Гора Зелемінь
(Львівщина)

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

Ти вже знаєш, що український та кримськотатарський народи мають багато спільного, але були й часи прикрих протистоянь і ворожнечі між козаками та татарами-ординцями. І тоді палала загравами пожеж українська земля. Орда гнала й продавала в рабство тисячі невільників і невільниць. Про такі історичні події ідеться в повісті А. Чайковського «*За сестрою*». Однак у всі часи найціннішими людськими чеснотами залишаються лицарство, честь, дружба, взаємодопомога, родинна повага та любов.

Прочитавши повість, ти дізнаєшся про те, як юний козак Павлусь Судаченко вирушив рятувати свою сестру Ганну з неволі, як відвага та кмітливість допомогли йому в небезпечній мандрівці.

- За QR-кодом прочитай історичну повість «За сестрою» та рубрику «Літературознавчий клуб». Виконай завдання.

Мислюй!

- Про які історичні події ідеться в повісті А. Чайковського?
- Доведи, що за жанровою формою твір «За сестрою» — це героїко-романтична повість.
- Визнач основні елементи сюжету цього твору: експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію і розв'язку.
- Назви позасюжетні елементи повісті (портрети, пейзажі, авторські відступи). Яку роль вони відіграють у розкритті її ідейного змісту?
- Розкажи про прийоми, за допомогою яких автор розкриває образи персонажів.
- На які запитання після прочитання та опрацювання цього твору тобі не вдалося знайти відповідь? Обговори це з учителем / учителькою.

Читацьке дозвілля

Ти дізнався / дізналася про будні козацької родини Судаків. Якщо ти хочеш глибше поринути в атмосферу козацького хутора, здійсни віртуальну мандрівку на хутір Галушківка, що на Січеславщині, використовуючи інтернет.

МИ — УКРАЇНЦІ!

Цей розділ ознайомить тебе зі зворушливою патріотичною поезією. Щира, безкорислива любов до Вітчизни, як і до батьків, — одна з основ, що робить людину людиною, засвідчує багатство й красу її душі. Більшість переживає ці теплі емоції. А от розповісти про них буває непросто. І тут приходять на допомогу митці, які майстерно втілюють заповітні почуття у вишукані образи.

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО

Ти вже знаєш, що існують різні жанри лірики: • *інтимна* (виражає особисті почуття людини — любові, дружби); • *пейзажна* (утілює переживання, викликані картинами природи); • *філософська* (роздуми про сенс життя, добро і зло, вічність); • *сатирична* (висміювання негативних явищ); • *громадянська* (почуття і роздуми, викликані суспільними проблемами). Різновидом громадянської є *патріотична лірика* — вираження почуттів до Батьківщини, нації. Пригадай патріотичні поезії, відомі тобі з попередніх класів. А зараз ти прочитаєш ще один прекрасний зразок патріотичної лірики Василя Симоненка «*Лебеді материнства*».

Лебеді материнства

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.

Заглядає в шибку казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.

Ой біжи, біжи, досадо, не вертай до хати,
Не пуцу тебе колиску синову гойдати.

Припливайте до колиски, лебеді, як мрії,
Опустіться, тихі зорі, синові під вії.

Темряву тривожили криками півні,
Танцювали лебеді в хаті на стіні.

Лопотіли крилами і рожевим пір'ям,
Лоскотали марево золотим сузір'ям.

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Вироснуть з тобою приспані тривоги.

У хмільні смеркання мавки чорноброві
Ждатимуть твоєї ніжності й любові.

Будуть тебе кликати у сади зелені
Хлопців чорночубих диво-наречені.

Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,

Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Зміркуй!

- Яке враження справила на тебе поезія? Над чим спонукала замислитися?
- Які рядки вірша закарбувалися у твоїй пам'яті? Поясни.
- Доведи, що ця поезія є зразком патріотичної лірики. А які ознаки інтимної лірики наявні в цьому творі?

- Прокоментуй останні два рядки поезії.
- Значення яких слів вірша для тебе незрозуміле?

За словниками уточни тлумачення слів *мріти*, *лиман*, *сургучевий*, *досада*, *марево*, *мавка*. Поясни значення образів, створених цими словами у вірші. Для подальшого використання перевіряй значення слів, словозміну чи добирай синонімічні ряди.

Літературознавчий клуб

Василь Симоненко (1935–1963) народився в с. *Біївцях*, що на *Полтавщині*. Так сталося, що Василько виростав без батька. Як переживав своє сирітство, згодом він опише в поетичній новелі *«Кривда»*. З дитинства й на все життя його берегинею та порадицею була мама Ганна Федорівна. Їй поет присвятить найтепліші вірші, серед яких і *«Лебеді материнства»*.

Чоловічим же авторитетом, першим і наймудрішим вихователем для хлопця став дід Федір.

Василь ріс, як і сусідські хлопчаки, веселим, непосидючим. Мріяв стати льотчиком.

Разом із родиною та односельцями В. Симоненко болісно, але стійко пережив усі випробування, що випали на долю нашого народу в першій половині ХХ ст., — нацистську окупацію, радянські колгоспи, штучний голод 1947 р.

У школі Василь учився надзвичайно старанно, закінчив її із золотою медаллю. Перечитав усі книжки в сільській бібліотеці. У старші класи хлопцеві довелося ходити в сусіднє село аж за 9 кілометрів. Коли було тепло й сухо, ще нічого, а в негоду, хурделицю — біда! Одяг і чоботи за ніч не встигали підсохнути на лежанці. Одного разу в заметіль усі діти залишилися вдома, тільки Василь прийшов на уроки. Учителі дивувалися. Переживала мама. А він віджартовувався: *«Доки дійду до школи, усі уроки повторю, а доки назад — усі пісні переспіваю!»*

Творчу натуру хлопець успадкував від рідних. Мама любила пісні, влучні прислів'я та приказки, бувальщини. Записувала їх у зошит під назвою «Перлини поміж людей». А дід любив промовляти в риму. Давні легенди й історії зі свого роду переказував так майстерно, що заслуховувалось усе село. При кожній нагоді купував онукові книжки, заохочував до читання.

Василь із мамою

Бувало, хлопець запитував у діда: «А Україна найкраща?» Той відповідав: «Батьківщину, як і матір, люблять не за те, що вона найкраща за всіх, а за те, що твоя, рідна». На все життя Василь зберіг цей дідівський заповіт і передав нащадкам у вірші «Лебеді материнства».

Ставши дорослим, В. Симоненко поєднуватиме фах журналіста та покликання письменника. Житиме й працюватиме в м. Черкасах. Писатиме вірші, поеми, байки, новели, казки для дітей.

У радянські часи було прийнято вихвалити тодішню державу як нібито нашу спільну батьківщину, хоча насправді то була імперська тюрма народів. В. Симоненко ж одним із перших на повен голос заявив про свою синівську любов до України, наголосив, що вона — наша Вітчизна:

Ради тебе пёрли в душі сію,
Ради тебе мислю і творю —
Хай мовчать америки й росії,
Коли я з тобою говорю.

Поет правдиво написав про голодомор, радянські репресії, закликав український народ піднятися на боротьбу проти російського ярма. За це комуністична влада почала підступно цькувати митця. Така задушлива атмосфера призвела до його ранньої смерті — усього лише у 28 років.

Твори В. Симоненка на тривалий час опинилися під забороною. Однак люди переписували й таємно розповсюджували їх.

У незалежній Україні гідно пошановано видатного сина. Поетові посмертно присуджено найпочеснішу в Україні Шевченківську премію, зокрема й за збірку «Лебеді материнства».

Літературознавчий клуб

За жанром поезія «*Лебеді материнства*» — це поєднання інтимної і патріотичної лірики. *Провідний мотив* твору: любов до матері й Вітчизни — найвища цінність, основа людського життя.

Вірш написаний у формі колискової. Пісенну мелодійність твору посилюють дворядкова строфа (дістих) і суміжне римування.

Так відгукнулись у душі поета спогади дитинства, а також ніжні переживання — саме в час появи вірша в родині Симоненків виростав маленький син Лесик.

За плетивом образів вірша постає така картина: мати пісню присипляє немовля в колисці. Розпливчасті тіні дерев на стіні нагадують у місячному сяйві рожевих лебедів (символ мрій про щастя). Мати уявляє щасливе майбутнє сина: як він виросте, зустріне справжніх друзів, кохану, створить свою родину. Та раптом у її душі закрадається тривога: якщо спіткає лихо — доведеться синові загинути на чужині.

Свого сина мати бачить патріотом, для якого найважливіше — зберегти в серці любов до Батьківщини, вірність їй: «*Можна все на світі вибирати, сину, / Вибрати не можна тільки Батьківщину*».

Зосміркуй!

- Які життєві події вплинули на створення вірша «Лебеді материнства»?
- У поезії використано багато художніх засобів: епітети, порівняння, метафори, повтори, звертання. Знайди їх у тексті. Які переживання і думки вони увиразнюють?
- Який мотив народних вояцьких пісень відлунюється в «Лебедях материнства»?
- Підготуй виразне читання поезії В. Симоненка «Лебеді материнства». Які в тебе виникають емоції від прочитаного твору? Запиши партитуру до вірша.

Читай і досліджуй!

- Як засвідчують рукописи, В. Симоненко неодноразово добирав слова, переробляв і скорочував цілі строфи в «Лебедях материнства». Наприклад, кульмінаційні рядки твору спочатку звучали ось так: *«І якщо впадеш ти на чужому полі, / Прийдуть із Полтави верби і тополі, / Стануть біля тебе, листом затріпочуть / І навік закриють карі твої очі»*. Порівняй їх з остаточним варіантом вірша. Чому, на твою думку, поет саме так змінив текст?
- Візьми в бібліотеці (або скористайся інтернет-джерелами) книжку М. Павленко «Райдуга в решеті» та прочитай захопливу розповідь про дитинство В. Симоненка (вір «Кирпате безсмертячко»). Розкажи однокласникам та однокласницям найцікавіші епізоди із цієї історії.

Мистецькі діалоги

Черкаський композитор **Анатолій Пашкевич** написав пісню «Синові» за віршем «Лебеді материнства». Пісня відразу ж здобула популярність і стала народною. Її виконують багато співаків і співачок, колективів у різних аранжуваннях.

М. Білас. Лебеді материнства

О. Шупляк. Колиска

Поміркуй!

- За QR-кодом послухай пісню та вірш «Лебеді материнства». Поділися своїми враженнями.

- Розглянь репродукції картин українських художників М. Біласа й О. Шупляка (с. 87). Визнач їхній провідний мотив.

Надсумуй!

- Яке враження справили на тебе поезія В. Симоненка та розповідь про його життя?
- Чи можна поета, на твою думку, назвати *справжнім патріотом*? Поясни свої міркування.
- Вивчи напам'ять вірш «Лебеді материнства» або ж його уривок і підготуйся до виразного декламування.
- Чи хочеш ти прочитати інші твори В. Симоненка? Чому?
- На що в поезії В. Симоненка тобі не вдалося знайти відповідь?

Читацьке дозвілля

Використовуючи інтернет, здійсни віртуальну екскурсію до музею В. Симоненка в с. Біївцях на Полтавщині. Поділися своїми враженнями. Подумай, які запитання хотілося б тобі поставити екскурсоводу, якби випала така нагода.

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ПОЕЗІЯ ПРО ВІЙНУ

Ти вже знаєш твори про сучасну російсько-українську війну. У 5-му класі тобою прочитано оповідання Г. Кирпи «Мій тато став зіркою», у 6-му — переглянуто відеокліп за віршем П. Вишебаби «Доньці». А нещодавно було прослухано пісні сучасних виконавців С. Вакарчука, П. Солодухи та «Стефанію» реп-гурту «Kalush Orchestra». Пригадай основні мотиви й образи цих творів.

У цьому розділі ти прочитаєш сучасні поетичні твори про війну.

Війна — найбільша трагедія, найтяжче випробування для будь-якого народу. У сучасну Україну це горе принесла рашистська навала ще у 2014 р., а 24 лютого 2022 р. спалахнула повномасштабна російсько-українська війна. Загарбники відібрали в нас мирне небо, знищили й сплюндрували сотні міст і сіл, убили,

жорстоко закатували десятки тисяч мирних людей, багатьох українських дітей вивезли за межі країни, мільйони наших співвітчизників стали біженцями.

Але всі ці жахливі випробування український народ долає мужньо, виходить із них сильнішим, мудрішим і згуртованішим. За ці роки він створив одну з найпотужніших і найпатріотичніших у світі армій. Українці й українки роблять усе, що можливо, для перемоги. Зокрема, і поети, відображаючи у творах жах і смерть, воєнні будні, віру в мирне майбутнє, у перемогу, наближають її за допомогою своєї зброї — художнього слова.

О. Шупляк. ЗСУ.
Опора та надія...

- За QR-кодом прочитай вірші Тетяни Строкач і Сергія Рубана та виконай завдання.

ВАЛЕНТИНА МАТВІЙ

Весь світ завмер...

Весь світ завмер в очікуванні лиха,
Що йде до нас із півночі війна...
В моєму ж серці все напрочуд тихо...
Може, тому, що скоро вже весна?!..

Може, тому, що є ще Бог Всевишній —
Він є початок всього і кінець!
І... скоро розцвітати білій вишні,
І йти з весняним вітром під вінець...

Може, тому, що скоро зійде грядка,
І що травою в луках зашумить...
Бо все в цей світ приходить по-порядку —
Та лиш Йому відома точна мить!..

Ще поживем. Відб'орем. Відвою'єм.
За нами — правда і предвічний Бог!
Ще на кремлівських стінах намалю'єм
Тризуб і прапор наших перемог!

А поки що... Готуймося до бою —
Б'ожих дітей проти дітей п'їтьми.
Точім слова і ч'їстьмо свою зброю —
Бо в Бога йде весна після зими...

22.02.2022 р.

Зміркуй!

- Яке враження справила на тебе поезія?
- Зверни увагу на дату її написання. Що відбувалося в нашій країні в цей період?
- Доведи, що поетеса утверджує у вірші свою віру в перемогу.
- Подумай, чому в поетичному рядку: «*Та лиш Йому відома точна мить!..*» займенник *Йому* написано з великої літери. Про що це свідчить?
- Чи суголосний мотив цього твору з твоїми думками про війну та перемогу? Поділися своїми міркуваннями.

Ілля ЧЕРНІЛЕВСЬКИЙ

Я повернуся...

Танцює в повітрі, свистить біля ніг
Осколків і куль нелюдська завірюха,
І мій кулеметник говорить мені:
«Пішли повоюємо трохи, Іллюха!»
І бачимо ми, як життя наші Бог
В цю мить підганяє під розмір окопу,
А я заряджаюсь і думаю: «Ох,
Як хочеться снікерса і кока-колу,
Як хочеться тиші, без мін, без арти,
Як хочеться просто її обійняти!»
Та мирні думки відсуваються в тил
І пальці засмоктують холод гранати. (...)
Війна не прощає двозначність, брехню,

Війна — це отруйний укус саламандри.
І серце своє я ховаю в броню,
Яку не зірвати. Мене — не зламати.
І сонце встає, і говорить усім
Квітневу палку і тремтливу промову,
Що скоро часи набуття, воскресінь,
Що вірити маємо ми в перемогу.
І палець правиці кільце обійма
Так міцно, неначе дитину матуся,
І, чуючи залпи свинячих гармат,
Кажу собі впевнено: «Я повернуся...»

Зміркуй!

- Якого горя завдає війна ліричному герою твору?
- Які його бажання? Про що мріє воїн?
- Що надає йому впевненості в перемозі?

Літературознавчий клуб

Тема війни стала головною в сучасному українському письменстві.

У цих поезіях відображено дуже багато болю — за загиблими чи скаліченими дітьми й дорослими, за втраченим миром, за сплюндрованим краєм, який ще вчора був квітучим. У них палає ненависть і лють до ворогів; сяє захоплення нашими воїнами, які самовіддано захищають нас і весь світ від рашистської чуми ціною своєї крові, свого життя; пламеніє незнищенна віра в нашу перемогу. Такі *основні мотиви* сучасної воєнної поезії.

Під час евакуації в м. Ірпені. Світлина. Березень 2022 р.

Ілля Чернілевський

телює, її син Тарас Матвіїв — Герой України — поліг у бою за Батьківщину.

Ілля Чернілевський (1991–2022) — автор вірша «Я повернуся...», музикант, поет, перекладач. Народився в м. Києві, загинув на Донеччині. Він теж назавжди залишився на цій війні, а повертається до нас своїми віршами й піснями...

Зобіркуй!

- Який вірш справив на тебе найбільше враження? Чому?
- Обери одну-дві поезії із запропонованих у підручнику. Сформулюй їхні мотиви, назви основні образи та художні засоби. Підготуй виразне читання творів.
- Знайди в інтернеті та послухай пісню «Завірюха» на слова І. Чернілевського. Поділися своїми враженнями.
- Переглянь відео до твору. Визнач, що допомагає розкрити трагізм долі молодого поета-воїна.

Літературознавчий клуб

Ти вже знаєш про особливості віршованої мови, а також про те, що ритм у вірші творять насамперед *рими* та *стопи*. Минулого року ти навчився / навчилася визначати двоскладові стопи — *хорей* (з наголосом на першому складі), *ямб* (з наголосом на другому складі) і стопу *піріхій* (з обома ненаголошеними складами).

Стопи поділяють на висхідні й спадні. До *висхідних* належить *ямб*, адже він закінчується наголошеним складом / ˘ /, тому вимовляється з підвищеною інтонацією. А *хорей* — *спадна стопа*, бо закінчується ненаголошеним складом / ˘ ˘ /, це зумовлює інтонацію спадну.

Вірш, написаний висхідною стопою, частіше передає позитивні емоції, рух, дію, бурхливі переживання, схвильованість тощо. А от вірш зі спадною стопою — негативні емоції або спокій, роздуми, сум і подібне. Цікава деталь: більшість поезій про сучасну війну написано саме ямбом.

Політуй!

- Визнач вид стопи у віршах «Лебеді материнства» В. Симоненка й «Весь світ завмер...» В. Матвіїв.
- Які, на твою думку, інтонації та настрої підкреслюють стопи в цих творах?

Мистецькі діалоги

Сучасний український художник **Михайло Дяченко** створив символічний цикл цифрових портретів «Хрещені вогнем». Тут пізнаємо постаті київського князя-воїна, бійця УПА, козака Голоти, священника-героя, який дзвонами Михайлівського собору в ніч, коли розпочалися події на Майдані 2013 р., скликав людей піднятися за правду. А також бачимо образи волонтерки, військовика, дівчат-воячок. Вони належать до різних епох, але всі «хрещені вогнем», усі захищали чи й нині захищають Україну.

М. Дяченко. Хрещені вогнем. Цифрові портрети

Політуй!

- Уважно роздивися цифрові портрети, зверни увагу на деталі. Які риси характерів героїв і героїнь проступають у їхніх портретах?
- Тобі вже відомий такий жанр сучасного образотворчого мистецтва, як стінопис (мурал). Використовуючи інтернет, ознайомся з історією створення муралу, присвяченого пам'яті загиблого І. Чернілевського. Поділися своїми враженнями.

Читай і досліджуй!

Міністерство культури України та волонтери започаткували портал «*Поезія вільних*», де кожний / кожна, хто має літературний хист, може розмістити свої твори про російсько-українську війну. Портал здобув надзвичайну популярність. До середини 2023 р. на ньому вже було розміщено понад 30 тисяч віршів. Редакція порталу наголошує: «Кожний вірш, кожний рядок, кожне слово — це вже частина української історії. Після нашої перемоги майбутні покоління мають пам'ятати, крізь що ми пройшли, і надихнутися відвагою та героїчною боротьбою...»

- Знайди в інтернеті й ознайомся з порталом, з віршами, що там розміщені. Прочитай однокласникам та однокласницям той твір, який тебе найбільше вразив.

Можливо, і ти робиш поетичні спроби. Порадься з учителем / учителькою та, якщо вважатимеш за доцільне, надішли свої твори до порталу «*Поезія вільних*».

Нідсумуй!

- Чи є в тебе улюблена поезія про війну, яка не була розглянута на уроках? Яка? Уклади власну добірку поезій і назви її, наприклад, «*Поезії вільних*».
- Яким ти уявляєш життя своє і всієї нашої країни після перемоги на наступний день? А через 5 чи 10 років після цього? Напиши собі листа в повоєнне майбутнє. Якщо хочеш — прочитай його своїм близьким людям, однокласникам чи однокласницям, учителю або вчительці.

Читацьке дозвілля

Увесь цивілізований світ не залишився байдужим до тієї трагедії, яка розпочалася в Україні 24 лютого 2022 р. Не залишилися осторонь і зірки світової музики.

Знайди в інтернеті та подивися міжнародний благодійний концерт-марафон на підтримку України «*Save Ukraine — #StopWar*», який відбувся в м. Берліні та м. Києві 29 травня 2023 р.

ХАРАКТЕР І ДОЛЯ ЛЮДИНИ

Немає нічого дивовижнішого, прекраснішого та загадковішого на планеті, як людина. Адже кожний / кожна з вас — це окремий і неповторний всесвіт, зі своєю долею, характером, мріями, досвідом, уявленнями про життя і щастя. Про це йтиметься в цьому розділі підручника. Основою для бесіди стануть талановиті твори *Володимира Винниченка, Ліни Костенко й Оксани Радушинської*.

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО

Ми вже знаєш, що характер і доля людини увиразнюються в екстремальних ситуаціях. А як же щоденне життя? Невже людина в ньому сіра й буденна? А може, кожний крок — це вияв нашого світогляду та життєвих прагнень, бажань, сумнівів і страхів? Сподіваємося, що відповіді на ці важливі запитання ти знайдеш, коли будеш читати оповідання українського письменника Володимира Винниченка *«Віють вітри, віють буйні...»*.

Перш ніж читати оповідання «Віють вітри, віють буйні...», переконайся, чи знаєш ти значення поданих слів. *Кліпотлівий* — який мерехтить; *рядюжка* — домоткана доріжка, яку стелили на долівку; *черінь* — найгарячіше місце на печі; *церата* — те саме, що й клейонка; *місник* — шапка з полицями для посуду; *скріння* — великий ящик для зберігання одягу тощо; *плохий* — смирний, несварливий; *лежанка* — низька частина печі, місце для лежання і спання; *семиряжка* — зменшувальне від семиряга: сільський одяг із грубого нефарбованого сукна, сіряк. Якщо в тексті тобі ще траплятимуться незнайомі слова, звернися до електронного тлумачного словника.

«Віють вітри, віють буйні...»

(Скорочено)

Л. Горошко. Ілюстрація
до оповідання
В. Винниченка
«Віють вітри, віють
буйні...»

Лампадне, кліпотливе, сумовите-сумовите світлечко. У хаті вогко, пахне вимитою підлогою, свіжими рядюжками й пиріжками з горохом. По кутках сторожко застигла тиха, таємна півтьма.

На печі душно, черінь пече, жене духом глини й розігрітого кожуха. Але Гринь лежить непорушно, тільки голову виставив із-за завісочки в той загадковий, чудний світ, що починається зараз же за піччю. Усе там тепер якесь інше, ніж звичайно: усе ніби таке саме, як удень: і стіл із клітчатою цератою, і мисник із розбитою Гриньком шибкою, і зелена в рожевих квітках скриня з горбатою спиною — усе те саме, але якесь воно тепер хитре,

принишкле, з відведеними набік очима. А що вже ота чорна, чотирикутна дірка дверей до спальні, то на неї просто дивитися неможливо, така вона загадкова та моторошна!

І то ж отаке діється в його, Гриньовому, царстві, де він владика, цар і бог над речами й людьми, де слово та плач його — закон для мами, тата, Гаврика, Рябухи-Саньки, кішки Рудьки, собаки Жульки, для всіх стільців, скриньок, щіток, словом, усього, що там є внизу. Він, владика, тихенько лежить і не сміє ворухнутися, бо там прийшло щось дужче за нього й панує над усім. От-от простягнуться з кутка руки та схоплять його. Гринь скошує очі вниз на стіну, де висить одежа. Там щось ворухнеться, длубається, вимотується з-під темної купи.

— Са-анько! — раптом, несподівано для самого Гриня, зо страхом виривається в нього.

За стіною в маленькій кухні ледве чути брязкіт посуду. Не чує Рябуха-Санька!

— Са-а!!

Брязкіт зупиняється. (...)

— Ну, чого там?

Який любий, затишний цей набурмосений голос! Гринь не знає, що сказати, знає тільки, що йому невимовно любо й легко чути Саньку.

— Пи-ить хочу!

— То злізь і напийся. Пан який!

Гринь хмуриться: ач як вона з ним балакає! Коли б вона не пішла в кухню, він би їй показав! Хоч їй аж дев'ять літ, а йому тільки на Покрову буде шість, та він двох таких, як вона, навкулачки подужає, бо він — Гринь, а вона — наймичка, Рябуха, попихач. І вона не сміє таким голосом говорити до нього!

— Подай сюди води, ти! Рябухо!

— Нехай тобі той, що в запічку, подасть!

І знову клацає клямка, але тоскно й страшно. «Той, що в запічку». Хто «той»?! Гринь, кругло витріщивши очі, обережно задом одсувається в глиб печі й сідає в самий куток, щоб із-за спини була стіна. Але на печі майже зовсім темно. У другому кутку печі лежить щось кругле, темне й довге. Що воно таке? А чого ж «той» у запічку? Чи він там усе сидить чи виходить?

Як усі царі та владики, вигнані зі свого царства, Гринь почуває жаль до себе, страх, тугу. Самотність його безмежна, гнітюча. А чорне й кругле в другому кутку печі починає ворухитися.

Зміркуй!

- Що тобі стало відомо про персонажів із перших сторінок твору?
- Як ставиться Гринь до Саньки? Чому?
- Яке враження справив на тебе інтер'єр? Чи чувається в ньому Гринь затишно? Що його насторожує?

— Са-а! Са-а-нько!!

Клацає клямка, риплять двері. Чорне зразу затихає. Гринь швиденько підповзає до краю печі й виставляє голову. От Саньчина голова в синій хустинці.

— Ну, чого тобі ще? «Санько, Санько»! Чого?

Гринь не чуває себе царем. Тому він навіть води не просить, а жалібно й благально каже:

— Сиди тут, зо мною...

Він не каже, що боїться, що він оточений з усіх боків ворожими силами, що він, владика, не сміє злізти з печі. Але

Санька й сама це добре розуміє. Ага, тепер він у неї допоміг шукає, тепер він такий тихенький та ласкавий, а голосочок такий жалібненький!

Санька пхикає і повертається йти.

— Саню, не ходи! Са-а!..

— А диви! Ото буду сидіти тут із тобою! Мені треба тарілки мити.

— Помиєш потім. Сиди тут.

— Аякже. Розумний який! «Потім». А бити кого будуть?

І Саньчина синя хустка зникає за виступом печі. (...)

— Са-а-анько!!! Е-е-е!..

Санька не чує. Поважно пораяється біля мисника, зачинає дверці й хоче йти з хати.

— Са-аню, не ходи. Са-а-ню!

— Ага, тепер «Са-а-ню». А хто вчора мені в бік виделку засадив? Га?

Гринь мовчить. Засадив, бо нешвидко подала тарілку.

— А хто сьогодні жалівся на мене мамі? А хто Рябухою називає? Га?

Гринь мовчить. Бо таки Рябуха! Ряба, як собака.

— Отож посидь там. Нехай тебе домовик візьме. Він тепер отам у тій хаті сидить.

Гринь із жахом перекидає очі на чорну страшну дірку дверей до спальні.

— Ма-амо! — жалібно скрикує він.

— Еге, «мамо». Мама на весіллі. Прийдуть аж уранці. А домовик тобі покаже «маму».

— Саню, я не буду більше виделкою колоти. І щипати не буду.

— А жалітися будеш?

— Їй-богу, не буду!

— А Рябухою звати будеш?

— Не буду.

— А будеш заступатися, як мама мене битимуть?

Л. Гльчинська. Ілюстрація до оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...»

- Буду.
- А не брешеш?
- От тобі хрест святий!

І Гринь, ставши навколішки, швиденько хреститься. Санька знизу пильно дивиться на нього. Потім знову починає пригадувати всі кривди, болі й жалі. А Гринь знову гаряче присягається і хреститься, відрікаючись навіки від усякого насильства та знуцання з неї. Так даються всі конституції, так дає їх і Гринь, будучи ні гіршим, ні кращим із монархів.

Поміркуй!

- Які життєві труднощі й образи доводиться терпіти Саньці?
- Чому автор іронічно порівнює Гриня із царем?

Однак Санька не дуже вірить присяганням, — скільки раз уже бували вони! А мине лихо, і знову Санька-Рябуха, знову виделкою в бік, знову Саньку волочать за волосся за те, що Гринь склянку розбив. А все ж таки сьогодні цар і бог у її руках. А все ж таки сьогодні він — покірний, плохенький, запобігливий перед нею. І їй хочеться натішитися зі своєї влади вже досхочу.

— Та ти тепер божишся, а завтра знову за своє. Не хочу з тобою сидіти. Сиди з домовиком.

І Санька вдає, що виходить із хати. Гринь аж скидується, аж руки простягає за нею і, із жахом дивлячись на дірку дверей, благально й жалібно плаче. Санька повертається:

— А даси цукерок?

Це вже виходить за межі конституції, це вже замах на прерогативи самої влади: цукерки тільки для Гриня. Але Гринь насуплюється, трохи сопе носом і суворо каже:

— Дам.

— Ну, давай. Кидай сюди!

У Гриня в куточку на печі — мама наскладала — і цукерки, і горіхи, і навіть чотири новенькі копійки. Гринь часто кліпає очима: не дати — Санька піде на кухню і знову почне облягати ворожа сила; дати — шкода, досадно. Хіба ж то Рябусі мама залишила?

— А казку казатимеш?

Нехай принаймні чимось заслужить, щоб недурно було порушення прерогативів.

— Ич який! Ще йому й казку. Сиди коло нього, від домовика обороняй та ще й казку. Давай так.

Ні, Гринь так не згоджується дати: йому страшенно хочеться казку послухати. Буде так любо, затишно: Санька сяде в куточок, Гринь бубличком ляже коло неї, і почнеться новий, цікавий, дух захоплюючий світ. Адже коли мама дома, Санька не сміє відмовлятися і каже йому казки, — тоді влада його необмежена. А тепер навіть за цукерку не хоче, ич яка. Ну, нехай, нехай!

— Са-а-ню, розкажи казочку!

Ні, Саня не хоче розказувати казку. Тепер вона старша над ним, тепер її сила й влада. Але їй хочеться, щоб Гринь прохав її, їй любо безустанку відчувати, обмацувати цю силу, бачити владу на колінах перед собою.

— Са-а! Манесеньку казочку! Про Козу-Дерезу!

— Ого, ще й про Козу-Дерезу! Чого схотів!

— Ну, про мазунчика...

— Ти сам мамин мазунчик. Тобі й казки не треба.

Гринь вибирає вже найменшу, найскромнішу казочку, таку, що іншим часом, будучи при всій своїй владі, він би тільки фиркнув на неї. Та більше того: вона вже знову хоче йти на кухню, бо треба ще діжку в льох винести. (...)

— Ну, дві цукерки дам! Ну?

Дві цукерки захитують непохитність Саньки. Дві цукерки, безумовно, величезна річ, що трапляється Саньці на великі свята, — їй стає аж солодко в роті. Але вона відчуває, що, узявши цукерки, вона продасть за них свою владу, теж таку рідку й солодку. Бо тоді треба казати казку, а це вже служба, це те, що вона повинна робити раз у раз для владки. (...)

Ні, не казатиме вона казки! Не треба їй і цукерок. От візьме та й піде аж у льох, нехай отут потруситься без неї. (...)

Спокуса така сильна, що Санька міцніше зав'яже хустинку під підборіддям і мовчки лізе на лежанку. Гринь весело відсувається в глиб печі, вибираючи місце, де б менше пекло від череня.

Але Санька на піч ще не вилазить. Стоячи на лежанці, вона простягає руку й суворо каже:

— Давай уперед цукерки й копійку.

Однак Гринь, почувавши, що небезпечно випускати зі своїх рук засоби влади, на це не згоджується.

— Е, яка хитра! Уперед розкажи!

— Ні, уперед давай.

— Ні, розкажи!

— Ну, то сиди собі тут із домовиком.

І Санька злізає з лежанки. Гринь знає, що, віддавши вперед цукерки й копійку, він знову підпадає під волю Саньки. Але що робити? Краще нехай воля Саньки, аніж знову залишатися на самоті із цією страшною пільмою та «тим».

— Ну, я дам. Лізь сюди!

Санька знехотя, сердито й помалу лізе знову на лежанку. Гринь зараз же простягає їй дві цукерки й копійку. Санька недбало бере їх, обдивляється, кривить губи та засуває за пазуху. Потім одшморгує завіску, вилазить на піч і строго каже: — Підклади мені подушку, бо я тут у цьому пеклі не буду сидіти.

Гринь поспішно підкладає подушку під стінкою, у тому місці, де найменше пече черинь, а сам примощується на кожусі. Крізь одіпнуту завіску падає світло лампадки на темне, понівечене віспою, кругле личко Саньки. Воно подібне до зморщеної, вийнятої з узвару груші. Обгризений носик на кінчику загнутий униз, очі дивляться строго. Гринь відчуває себе зовсім покірним. Він затишніше підгортає ноги, кладе голову на зігнутий удвоє рукав кожуха й приплющує очі. У комині жалібно, як комар, пищить вітер, — тепер ясно, що це вітер. Нехай собі тепер лампадка кліпає, нехай чорніє дірка й вилазить із запічка домовик. Санька раптом посміхається — вона придумала казку.

Л. Горошко. Ілюстрація до оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...»

Зміркуй!

- Чому змінюється тональність звертань Гриня до Саньки: від наказів — до прохань і навіть умовлянь?

- Чому дівчинка не поспішає виконати прохання малого?
- Як змінюється настрій Гриня, коли Санька погодилася на його вмовляння?

— Ну, слухай. Та гляди мені: не вередуй. Ти сам сказав, яку схочу, таку й казатиму.

— Я не буду вередувати, — пошепки каже Гринь.

— Дивися ж! Отож так...

Санька зупиняється. Гринь солодко притихає: Санька раз у раз починає свої казки оцим «отож так», робить паузу й тоді вже каже саму казку.

— Отож так. Жив собі Яшка, семи-семиряжка, на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

Гринь швидко розплющує очі та сердито скрикує:

— Ай, Санько!

Санька тим самим методичним, рівним голосом відповідає:

— Ти кажеш: «Ай, Санько!», і я кажу: «Ай, Санько!» Та жив собі Яшка, семи-семиряжка, на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

— Паршива! Я не хочу цієї! Другу!

— Ти кажеш: «Паршива», і я кажу: «Паршива». Та жив собі Яшка, семи-семиряжка...

— Не хочу! Другу!

— ...на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка? (...)

Гринь схоплюється і починає з плачем і люттю шарпати Саньку. Санька похитується від шарпання, сидить із непорушним лицем і монотонно говорить далі про шапочку, латочку та знову запитує, чи хороша її казочка. (...)

Гринь у відчаю, люті й безпорадності починає тихо плакати, але й на це Санька рівно, безживно бубонить далі:

— Ти плачеш, і я плачу. Та жив собі Яшка...

Гринь уже плаче вголос, гірко схлипуючи. Тоді Санька спиняється і своїм голосом питає:

— Ну, що: будеш казку просити?

Гринь плаче, обтираючи лице об гарячий шершавий рукав кожуха.

— Що ж ти мовчиш? Казати далі чи годі?

— Го... годі... — тремтячим шепотом відповідає владика.

Санька гладить по темно-русявій стриженій голівці, нахилється до неї і говорить:

— Ну, так слухай же тепер... Отож так...

Зміркуй!

- Чи відомий тобі такий жанр фольклору, як казка-безконечник, у якій постійно повторюється вже сказане? Які саме подібні казки ти знаєш?
- Чому казка, що зазвичай розважає, у цій ситуації викликає в Гриня розчарування, смуток і гнів?
- Які жести та слова Саньки свідчать про приязнь до хлопчика?

Санька на мить зупиняється, а Гринь швиденько ковтає сльози й увесь затихає.

— Отож так. Жили собі чоловік і жінка. У великому-великому лісі. І була в них донечка. Та така гарнюсінька, та така білесенька, як маленьке ягняточко.

Гринь мимоволі схлипує старим плачем і щільніше заплющує очі. А в очах великий-великий ліс, чистенька хатиночка з візерунками круг віконечок, така, як у маминої сестри, до якої він їздив із татом у гості. І ота дочечка, біленька, як ягняточко, із синіми-синіми очицями, з пухнастим-пухнастим волоссям.

— От живуть вони собі та й живуть. Дочечка росте та й росте. Та що день, то все краща, то все краща. І стала така, що ніде немає кращої.

— Дочечка? — пошепки питає Гринь.

— Дочечка. У самого царя немає кращої за неї. А що розумна, а що спритна, так ні в казці сказати, ні пером описати!

— А як її звали?

— Як звали?.. А ти не перебивай! Слухай мовчки. От живуть вони собі та й живуть. Та позаздрила на дочечку царівна, що та така гарна та хороша. А царівна була погана-погана: ряба, кислоока...

«Така, як ти?» — хочеться спитати Гриневі, але він мовчить, щоб не перебивати.

У комині вітер загув на інший голос, густий і добрий, як у бджоли. Лампадка, зачарована казкою, не кліпає, неначе широко розплющила своє одне око й дух затаїла.

Л. Горошко. Ілюстрація до оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...»

А казка снується все далі та далі.

— Зла царівна, ряба та погана, не змогла стерпіти краси біленької дочечки. Підмовила вона слуг своїх, щоб викрали вони дочечку та привезли до неї. А була вона ще й відьма до того та вміла ворожити. От і наворожила так, що перевела всю красу й розум дочечки на себе, а їй віддала своє ряботиння та закислі очі — помінялася з дочечкою вродою. А щоб люди не здогадалися, то звеліла дочечку завести далеко-далеко в ліс, щоб її вовки роздерли. Та вовки дочечку не роздерли, бо їхав чоловік возом, знайшов дівчинку під де-

ревом і взяв із собою. І зробив той чоловік дочечку за наймичку в себе. Та ніхто її не любить, бо вона ряба й погана. І нікого в неї немає — ні мами, ні тата, кругла сирота на світі божому.

— Як ти? — питає Гринь і підводить голову.

А Санька відвернулася лицем до стіни й сидить мовчки та чудно. Гринь обережно тягне за рукав подертої кохтинки, від якої пахне цибулею і милом. Потім пригортається всім тілом до Саньки, невміло підносить руку до Саньчиного лиця і гладить так, як гладить його самого мама, коли його образить хто-небудь. Щока під рукою шершава, гаряча й мокра. Гриневі хочеться плакати, і він тулить лице в бік Саньки та, обнявши її, починає схлипувати. Санька ніжно вкладає його, виймає з-під себе подушку, вибиває її та кладе Гриневі під голову. Гринь дивиться на темне, подзьобане лице Саньки мокрими очима в стрілках вій і гарячим шепотом каже:

— Я буду тебе любити, Саню!

А Саня мовчить і тільки несміло гладить по стриженій темно-русявій голівці.

Зміркуй!

- Розкрий алегоричний зміст казки, яку розповідає Саня. Що уособлює зла царівна — тільки суспільну несправедливість чи й долю дівчинки?
- Як сила слова простої народної казки перетворює Гриня з егоїстичного «маминого мазунчика» на свідомого та співчутливого до чужої біди хлопчика?

— Хочеш ще казочку? — нарешті, відвернувшись, шепоче Санька.

— Ні, не хочу. Заспівай мені...

Санька вміє тоненько-тоненько й так жалібно співати. Вітер у димарі затихає, потім ніжно гуде, наче старий Кузьма в сопілку. Дощу не чути за вікном. Лампадка часто-часто кліпає, ніби набігли їй сльози на око. Санька зітхає, мовчить і тихенько-тихенько заводить:

Віють вітри, віють буйні,
аж дерева гнуться.
Ох, як болить моє серце,
самі сльози ллються.

Гринь чує, як в очах йому знову стає гаряче-гаряче й жалко. Це та сама пісня, що часом і мама співає, але ніколи йому від неї так жалко не було, як сьогодні.

... тільки ж тоді та й полегша,
як гірко заплачу.

І сльози вже котяться по щоках Гриня, а йому справді стає легше. Стає затишно, сумно й солодко. На мокрі очі налягає тепла вага, голос Саньки обгортається чимось м'яким. От він потроху відступає все далі й далі, тоншає, тоншає і, нарешті, зникає.

У комині, як жук, гуде вітер. Лампадка догорає, неспокійно тріщить, злякано, швидко кліпає та гасне. Дві голівки, притулившись одна до одної чолами, міцно сплять на одній подушці.

Л. Горошко. Ілюстрація до оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...»

По міркуй!

- Яке враження справило на тебе оповідання?
- Як змінюються настрої персонажів твору та стосунки між ними?
- З якого епізоду твору стає помітно, що Гринь не такий і лихий, а Саня — не цілком лагідна й турботлива? Чому вони виявляють егоїзм? Можливо, Саня дратує хлопчика через те, що прагне навчити його бути добрим і співчутливим?
- Пригадай, що таке *кульмінація*. Який епізод є кульмінацією оповідання? Чому саме цей?
- Який епізод здався тобі найбільш цікавим і зворушливим? Підготуйся до його виразного читання самостійно або ж в особах. Намагайся передати характер персонажів і зміну їхніх почуттів.
- Людиною якої вдачі ти уявляєш автора цього зворушливого твору?

Літературознавчий клуб

Володимир Винниченко (1880–1951) — один із найвидатніших українських письменників ХХ ст., а також художник, філософ, державний діяч.

Він народився і виріс у м. *Єлисаветграді* (тепер — Кропивницький). Його батьки мали скромні статки. З ранніх літ малого Володимира багато хто вважав халамидником (тобто розбишакою). Наймолодший із чотирьох дітей, він був пестунчиком-мазунчиком, таким собі «царем і богом» у родині. Йому всі догоджали, пробачали бешкет.

Хлопчик зростав вольовим, владним, упертим, заводієм у компанії. Як згадувала його мама, «тримав трохи в терорі інших дітей», вирізнявся силою як для свого віку. Найбільше любив волю, простір, рух. Мав горду, але й великодушну натуру. У скрутну хвилину приходив на допомогу іншим, цінував товаришів, терпляче зносив покарання за свої витівки.

Згодом він щедро наділить багатьох персонажів своїх творів власним життєвим досвідом і рисами вдачі.

Серед своїх ровесників Володимир вирізнявся надзвичайною пам'яттю. Рано й самотужки навчився читати. Шкільну грамоту опановував легко.

Щоб урятувати сина від бідності, батьки дали йому гідну освіту в Єлисаветградській класичній гімназії. Навчання було дороге, тому коштами допомагав старший брат.

Однак Володимир не вдалося закінчити гімназію через свою бунтівну вдачу. Деякі вчителі й гімназисти з «аристократичних» сімей зневажливо ставилися до учнів із народу.

Хлопець не міг стерпіти принижень. Як умів, протестував: відмовлявся вчитися, розмовляв тільки українською мовою. Якось на іспит демонстративно одягнув вишиванку й солом'яного бриля; організував разом з учнями-однодумцями нелегальний гурток, щоб боротися за свої права та свого народу.

У шкільні роки розвинувся його літературний хист. Чотирнадцятилітній хлопець написав поему про запорожців. За неї поплатився тижнем темного карцеру в гімназії.

Залишивши навчання, Володимир наймитував, мандрував Україною. Середню освіту здобув уже самотужки. Згодом вступив на юридичний факультет Київського університету. Але вже з першого курсу його виключили й ув'язнили як члена підпільної революційної української партії.

Далі В. Винниченко веде небезпечне й захопливе життя революціонера — із численними арештами, утечами з тюрми, нелегальним переходом кордону тощо. Підпільну діяльність він поєднує з творчою працею. Швидко стає літературною зіркою — його твори миттєво розкупаються, перекладають багатьма мовами, п'єси з успіхом ставлять у театрах найбільших міст Європи. Під час Визвольних змагань В. Винниченко, авторитетний політик і письменник, очолив уряд УНР. Останні ж роки життя письменник провів у вимушеній еміграції у Франції.

У радянську добу книжки митця були заборонені, але з відновленням незалежності українські читачі знову відкрили для себе цього видатного письменника.

Оповідання В. Винниченка для дітей і про дітей переносять читачів і читачок в український світ на межі ХІХ–ХХ ст. Найголовніше в них — потужний гуманістичний пафос і психологізм. Письменник майстерно розкриває найтонші порухи дитячих душ, влучно характеризує персонажів. Автор дбає про те, щоб діти вчилися розуміти себе й інших, ставилися до кожної особистості як до найціннішого скарбу, уміли любити, співчувати, прощати.

Обкладинка
до збірки оповідань
В. Винниченка

Оповідання «*Віють вітри, віють буйні...*» — твір про формування характерів двох особистостей. У ньому проступає і соціальний конфлікт, породжений суспільною нерівністю персонажів. Але основний — психологічний конфлікт. Це боротьба в душах Гриня і Сані егоїзму, гордині, владності та любові, співчуття, людяності. Перед вами типова й вічна історія формування людського характеру в боротьбі протилежних якостей.

За жанром твір «*Віють вітри, віють буйні...*» — *психологічне оповідання*, де основну увагу зосереджено не на подіях, а на глибокому розкритті характеру, вдачі персонажів, їхніх почуттях, на зміні настроїв, мотивів вибору поведінки та вчинків.

Зміркуй!

- Якими власними рисами характеру автор наділив головного героя оповідання?
- Знайди в оповіданні «*Віють вітри, віють буйні...*» і зачитай портрет Сані. Як письменник її характеризує?
- А як виявляються зміни настроїв хлопчика та дівчинки в їхньому мовленні? Прочитай відповідні приклади.
- Знайди у творі інтер'єри (описи внутрішньої частини приміщення). Як вони змінюються під час розгортання сюжету? Доведи, що інтер'єри в цьому оповіданні є засобом психологічної характеристики героя.
- Сформулюй ідею оповідання «*Віють вітри, віють буйні...*».

В. Винниченко — митець-гуманіст. Як ти розумієш, що таке гуманізм? Перевір себе, скориставшись електронним словником іншомовних слів.

Мистецькі діалоги

- Правдиво відтворює образи сільських дітей картина
- *Івана Їжакевича «Мама йде!»*, написана на межі ХІХ та
- ХХ ст. Художник, як і письменник В. Винниченко, май-

- стерно зображував повсякдення, тобто працював у реалістичній манері.
- Митець із великою любов'ю змалював постаті дітей у передчутті зустрічі з мамою. Тому образи старшої дівчинки й молодшого хлопчика, за якого вона відповідальна, цілком життєві та зворушливі.

І. Іжакевич. Мама йде!

Поміркуй!

- Чому картина, на твою думку, має таку назву?
- У якому настрої діти чекають на маму?
- Чи схожі персонажі картини на Гриня та Саньку з оповідання В. Винниченка? Обґрунтуй свої міркування.

Читай і досліджуй!

Удумливо прочитай вислів народної мудрості: «*Можеш допомогти людині — допоможи, не можеш допомогти — помолися, не вмієш молитися — подумай про людину добре! І це вже буде допомога, тому що світлі думки — це теж зброя*». Як це твердження суголосне з прочитаним оповіданням В. Винниченка? Обґрунтуй свої міркування. Створи постер із психологічними порадами на тему «Як сучасному підлітку залишатися собою?».

Нісумуй!

- За допомогою «хмар» слів опиши вдачу Гриня і Сані. Чим вони відрізняються, а що їх споріднює? Що тобі імпонує, а що не подобається в їхніх характерах?
- Що висвітлює у творі пісня «Віють вітри, віють буйні...»? Доведи, що народна пісня передає настрої, бурю почуттів наймички Саньки, увиразнює її складні переживання.

Читацьке дозвілля

Пісня «Віють вітри, віють буйні...» нині входить до репертуару найкращих театрів України. Знайди в інтернеті та послухай цю пісню в класичному та сучасному виконаннях. Поділися своїми враженнями.

ЛІНА КОСТЕНКО

Ти вже знаєш, що чутлива душа, багата уява, фантазія і гострий розум допомагають людині насолоджуватися красою, творчо й образно сприймати та відтворювати світ.

Тобі відомо, що таке *мистецтво, художній образ*, у чому своєрідність *мистецького бачення світу*. Саме мистецькій, творчій проблематиці присвячений твір видатної української поетеси Ліни Костенко, вірш якої «*Дощ полив...*» ти знаєш із 6-го класу. Сподіваємося, тобі сподобається і образ юної Анни, яка здатна бачити неймовірну красу в осінньому опалому листі.

Кольорові миші

Давно, іще в шістсот якомусь році,
ну, цебто більш як три віки тому,
коли носили шпаги ще при боці
і розважали стратами юрму́,
коли відьом палили при народі,
коли наук не знали ще ладом, —

кажу, давно, кажу, у Вишгороді
підсудна Анна стала пред судом.

Було тій Анні, може, десять рочків.
Її привів розлючений сусід.
Багряне листя, кілька тих листочків,
останнє листя із кленових віт
було на стіл покладене, як доказ,
і шаруділо тихо на сукні́.
Осіньне сонце, яблуко-недóквас,
стояло в голих кленах у вікні́.

І той сусід сказав тоді у тиші:
— Панове судді! Я її привів.
Вона робила... кольорові миші
з оцих ось жовтих і сухих листків.
Ото складе листочок до листочка,
два рази хукне — так і побіжать.

У мене діти, в мене син і дочки,
у них цяцьки так жу́жмом і лежать.
Вони були нормальні і здорові,
а ця чаклунка збила їх з пуття.
Вночі їм сняться миші кольорові.
Од тих мишей немає нам життя!

Тоді суддя в судейській чорній мантиї сказав:

— Життя — це справа без гарантії.
Чаклунок ми караєм по закону.
Перехрестіться, пане, на ікону.
Скажіть суду: вона із димаря
вночі літала чи згасила зірку?¹
Чи вам ті миші згризли сухаря,
а чи прогризли у підлозі нірку?

О. Шупляк.
Дві пташки

Сусід сказав, що миші ті якраз
такої шкоди не чинили зроду,
що в господарстві наче все гаразд,
а йдеться, швидше, про моральну шкоду.

Суддя спитав: — Вони на вас гарчать?
— Та, — каже, — ні. Але вони яскраві. —
Два рази хукнув писар на печать.
Сиділа тихо дівчинка на лаві.

Був сірий день. І сірий був сусід.
І сірий стіл. І сірі були двері.
І раптом нявкнув кольоровий кіт.
Залив чорнилом вирок на папері.

Носіркуй!

- Чим тебе вразив, здивував цей вірш?
- За що сусід подав позов на Анну до суду? Що його найбільше розлютило? Прочитуй відповідні рядки.
- «...в шістсот якомусь році», — зазначає поетеса про час зображуваних подій. У яку історичну добу відбуваються змальовані події? Що тобі відомо про інквізицію? Хто міг стати її жертвою?

¹ У давні часи такі дії приписували відьмам.

- Як поводитись під час процесу дівчинка? Чому саме так? Які почуття до Анни ти переживаєш?
- Що означає бути не таким / не такою, як усі? Коли це добре, а коли — ні? Чи легко бути такою людиною?
- Про картини-двовзори художника О. Шупляка тобі стало відомо під час вивчення поезії Т. Шевченка. Доведи, що його робота «Дві пташки» (с. 111) демонструє невичерпність людської фантазії, уміння бачити світ по-різному.

Перевір себе: чи знаєш ти тлумачення слів, ужитих авторкою в поезії «Кольорові миші».

Юрма — юрба, натовп, велике безладне скупчення людей; *ладом* — зрозуміло, не заплутано; *сукно* — щільна тканина з вовняного прядива; *яблуко-недо́квас* — недоквашене, тобто несмачне; *жўжмом* — купою, як-небудь; *ма́нтія* — одяг, тут: довга чорна накидка судді.

Літературознавчий клуб

Ліна Костенко (1930 р.) — сучасна українська письменниця. Її іменують королевою поезії, совістю нації, голосом народу, живим класиком, зараховують до переліку найвідоміших жінок України. На честь поетеси навіть назвали одну з планет!

А вона не любить гучних похвал, відмовляється від нагород, цурається велелюдних зібрань. Творить геніальну поезію і каже гостру, гірку правду у вічі недолугим владоможцям або тим, хто помиляється. Так було й у радянську добу, і тепер.

Понад усе Л. Костенко цінує мистецьку творчість і правду, неповторність і свободу — власну та своєї нації.

Майбутня поетеса народилася 1930 р. в м. *Ржищеві* на *Київщині* в інтелігентній родині. Її батько був учителем. Комуністична влада визнала його «ворогом народу» й кинула у в'язницю. Тому вже з дитинства дівчина зненавиділа московських зайд, тиранію, неволю і брехню.

До шести років вона росла в бабусі, у затишному будиночку у великому тінистому саду. Усе в ньому було казковим і таємничим. Бабуся не дозволяла Ліні ходити в глибину саду, бо там, мовляв, сидить Бузиновий цар. Невипадково згодом сад стане одним з улюблених символічних образів письменниці. А свою єдину збірку дитячих віршів вона назве «*Бузиновий цар*». Уже в п'ять років дівчинка навчилася читати. Батьки намагалися діставати їй усі найцікавіші дитячі книжки.

Ліна почала писати вірші в 11 років, у лихоліття Другої світової війни (1939–1945). «*Мій перший вірш написаний в окопі, / на тій сипкій од вибухів стіні, / коли згубило зорі в гороскопі / моє дитинство, вбите на війні*», — згадуватиме згодом поетеса.

А через сім десятиліть Л. Костенко прокинулася, як і всі ми, о 4-й годині від вибухів бомб 24 лютого 2022 р., коли розпочалася рашистська навала в Україну. Письменниця зустріла її гідно. Вона працює над трьома новими книжками, у яких відтворює нашу нинішню боротьбу за свободу.

Зміркуй!

- Які факти життя поетеси тебе вразили?
- Доведи, що вона займає активну життєву позицію.
- Які риси вдачі авторки втілено в образі ліричної героїні поезії «Кольорові миші»?

Літературознавчий клуб

Вірш «*Кольорові миші*» розкриває життєвий ідеал поетеси — бути людиною творчою, самобутньою, бачити довкола красу й дива. Таким неординарним особистостям часто протистоять обивателі — люди із суто матеріальними інтересами, примітивними смаками. Така основна думка вірша.

У ньому розгортається конфлікт між мистецьким талантом та обивательським середовищем. Ці протистояння, на жаль, трапляються в різні епохи. У давні часи все незвичне оголошували «чаклунством» і переслідували. Тому поетеса й обрала саме таку добу для яскравішого розкриття конфлікту.

Ти вже знаєш, що *притча* — це епічний філософський твір, що має алегоричний сюжет, повчальний зміст і побу-

дований на прихованому порівнянні. Про цей літературний жанр тобі відомо ще з 5-го класу на прикладі казки-притчі В. Шевчука «Чотири сестри». Пригадай ознаки цього жанру та визнач їх у поезії «Кольорові миші».

Літературознавчий клуб

У вірші «Кольорові миші» алегоричний підтекст має як обрана авторкою епоха, так і пора року — осінь. Для обителів осінь — завжди сіра, безбарвна, холодна, сонна, кисла, як «яблуко-недоквас», бо такими є їхні душі. А от життєрадісна, розкута й творча особистість навіть восени бачить яскраві барви (опалі барвисті листочки — як різнокольорові миші), радіє життю та інших радує, рятує світ від сірої буденності.

Вірш «Кольорові миші» побудований на *контрасті*. Передовсім у гамі барв: сіре — кольорове. Сірий суддя виніс Анні звинувачувальний вирок, але його скасував... кольоровий кіт — алегоричний образ самого життя — жвавого, грайливого, різнобарвного. Саме він «заливає чорнилом» усі суворі заборони примітивних зануд. Кольорових мишей створила дівчинка, а різнобарвні коти бувають насправді. Так уява й реальність взаємодоповнюють-ся, переплітаються.

М. Примаченко.
Український кіт у чоботях

Чи відомі тобі значення фразеологізмів *сіра миша* й *біла ворона*? Перевір свої версії за словником. Хто з персонажів вірша належить до першого типу людей, а хто — до другого?

Літературознавчий словник

Тавтологія (від давньогрецьк.) — це повторення однакових, однокореневих слів або синонімів, найчастіше з метою звернути увагу на якесь поняття.

Зміркуй!

- Чи бувають миші кольоровими? Як ти розумієш цей образ поезії?
- В останній строфі вірша використано тавтологію. Знайди її та поясни, яку думку вона підкреслює.

Мистецькі діалоги

Ти вже знаєш про славетну в усьому світі українську народну художницю **Марію Примаченко (1909–1997)**. Ще дівчинкою вона тяжко захворіла, майже не могла ходити. Але завдяки багатій фантазії створила цілий світ. Виробила неповторну творчу манеру. Найчастіше малювала химерних тварин і птахів. У її стилі переплелись образи прадавніх міфів, казок, пісень, настінного хатнього розпису, вишивки та власної уяви.

Особливо вражає надзвичайно яскрава й несподівана кольорова гама її робіт. Промовисті вже назви творів: «Синій бик», «Зелений слон», «Чорна мавпа». А багатьох істот, яких вона малювала, не існує в природі, і тому мисткиня називала їх звірами: «Рожевий звір», «Жовтогарячий звір» тощо. Кольористикою, чудернацькими образами художниця підкреслювала багатство, різноманітність, дивовижність, красу життя. «Навіщо копіювати реального лева, — казала часто, — він уже є. Цікавіше створити свого!»

*М. Примаченко.
Дикий горботрус*

Зміркуй!

- Чи нагадує тобі скульптурний образ М. Примаченко в дитинстві (с. 116) героїню вірша «Кольорові миші» Анну? Обґрунтуй свої міркування.

- Розглянь репродукцію картини М. Примаченко «Український кіт у чоботях» (с. 114). Поділися своїми враженнями. Що, на твою думку, уособлює образ кольорового кота у вірші Л. Костенко? А на картині М. Примаченко? Чи співзвучні ці образи? Чим саме?

Пам'ятник М. Примаченко.
м. Київ. Скульптор Ф. Богинський

Читай і досліджуй!

Прослідкуй за кольоровою гамою вірша «Кольорові миші». Зверни увагу на контрастність кольорів для змалювання світу Анни та її оточення. Намалюй палітру цього вірша.

Добери інформацію з інтернет-джерел, проконсультуйся з учителем / учителькою фізики й підготуй презентацію про особливості сприйняття кольору людиною. Що таке *колір*? Які це — хроматичні й ахроматичні кольори? Які асоціативні, символічні значення мають різні кольори? Які зв'язки простежують психологи між улюбленим кольором людини та її характером?

Мисли!

- Життя сприймають із погляду побутового, наукового, мистецького. Крізь які із цих «окулярів» дивляться на світ герої та героїня вірша?
- Чи легко було творчій особистості в часи, зображені в поезії «Кольорові миші»? А в наші дні?
- Чи виникло в тебе бажання прочитати інші твори Л. Костенко?
- На які запитання щодо творчості Л. Костенко, образів її поезії тобі не вдалося знайти відповіді? Звернися за допомогою до вчителя / учительки.

Читацьке дозвілля

Героїня вірша, напевно, вразила тебе своєю фантазією. Створи красивий осінній декор з опалого листя, каштанів, жолудів і гілочок. Презентуй його в класі.

ОКСАНА РАДУШИНСЬКА

Ти вже знаєш, що всі люди різні, а кожна особистість неповторна. Тобою прочитано вже не один художній твір про твоїх однолітків, про період їхнього дорослішання та зростання.

Сьогодні ти ознайомишся із цікавою повістю О. Радущинської «*Метелики в крижаних панцирах*», з якої дізнаєшся, яке це щастя — допомагати людям, що потребують уваги та підтримки.

Метелики в крижаних панцирах

(Скорочено)

Розділ 1

Дощ за вікном перішив так, ніби в небі прорвало міський водогін. Важкі рясні краплі стукотіли по бляшаному підвіконню, і здавалося, що то не дощ, а невидимий барабанщик серед гупої ночі вистукує тривожний дріб, як то буває перед небезпечним трюком циркових чи вуличних акторів. Проте навіть крізь це нахабне стукотіння Ярина почула, як щось зашурхотіло в сусідній кімнаті. А потім — стишені кроки, зражені скрипінням старої підлоги... І хтось пошепки перемовився кількома словами. Та звуки дощової ночі наповнили собою цілий світ і темну кімнату дівчини.

«Може, здалося спросоння?» — подумала вона. Потяглася рукою до нічника, що стояв біля ліжка. Але в сусідній кімнаті вже яскраво спалахнула люстра.

— Утікаймо! — гукнув хтось, уже не криючись.

Від важкого гупання ніг ніби здригнувся весь будинок. Дзенькнуло розбите скло — утікали через вікно. Щось грузько гепнуло знадвору під стіною і розчинилося в нічній зливі.

Усе відбулося так швидко — Ярина лише встигла, зойкнувши, ухопити в груди повітря... а видихнути вже не змогла. У смужці світла — усього за кілька кроків від її ліжка — загляк переляканий хлопець. Мокрий, як хлющ, заскочений на гарячому, він безпорадно витріщився на неї, ніби побачив не дівчину, а дядька з автоматом.

А ось і дядько!

У штанях, натягнутих нашвидку, з голим торсом, дядько Павло загрозово тримав у правиці кухонний молоток для відбивання м'яса.

Побачивши ошалілого чоловіка, хлопець заскочив у сусідню кімнату, а з неї плигнув через нешироке підвіконня в розкислу грядку...

— Ти ціла?

Дядько Павло хотів було кинутися навздогін, але спинився, оцінивши мізерні шанси наздогнати злодюжок серед ночі в незнайомому селищі.

— Так, — нарешті видихнула Ярина. — А хто це був?

— Дідько їх знає! Шпана місцева. Треба подивитися, чи нічого не вкрали.

— Ой-ой! — це вже тітка Наталя зазирнула до кімнати. — А я так міцно заснула, навіть нічогісінько не втямила.

— А тряся твоєї... — вилаявся крізь зуби дядько Павло. — Гроші, негідники, поцупили! Усю готівку! Голо-писто (...).

— Що ж тепер буде? — невпевнено спитала тітка Наталя.

— Нічого не буде, — буркнув дядько. — Жити тепер немає на що (...). Обдерли нас, як липку! Шукай вітра в полі! Навколо ж самі чужі! Кого запідозриш, як і сусідів не знаєш! Та й приїжджих вистачає... Зажди-но, — отямився він. — Ярина одного таки роздивилася. Упізнає!

Зміркуй!

- Яка нічна пригода трапилася в Ярининому будинку?
- Які почуття викликало це нахабне пограбування в Ярини та її рідних? А в тебе?
- Що, на твою думку, означає назва повісті?

— Знайдемо! — напустив на себе поважності спітнілий поліціант, що вранці прийшов на місце злочину. — У райвідділок доповімо. Типовий випадок. Загалом, можна сказати, дурниця...

— Наші гроші — дурниця? — невдоволено підняв брову дядько Павло. — Злодії серед ночі залізли в дім — а вам дурниця?

— Павлусю, — м'яко вгамовувала його тітка, багатозначно позираючи.

— А кого бачила ваша племінниця? — капітан подивився на Ярину. — Кажі!

— Я не впевнена... — почала дівчина. — Мені здається, це був хлопець. Тобто — не дорослий. Але я не встигла добре розгледіти. Темно ж...

— Погано, — голосно зітхнув поліціант. — Та що вдієш? Я ще розпитаю сусідів — може, хтось щось бачив чи чув. Нікуди злодій не сховається: селище маленьке, усі одне одного знають... Як то кажуть — мов на долоні. Не панікуйте!

Поліціант рішуче зібрав папери, склав їх до папки й підвівся з-за столу.

Дядько Павло та тітка Наталя і собі квапливо встали, наче теж були готові вийти з будинку, який винайняли на три літні місяці й лише вчора до нього заселилися. Це ж треба наразитися на таку гризоту?! А всі запевняли, що селище тихе, багато дачників, що приїждять або на все літо, або на вихідні. Мовляв, так гарно навколо — і ліс, і річка, і повітря чисте, і свіжі овочі-фрукти-ягоди — усе піде на користь Яринці. І що тепер?! Були б Градові людьми заможними... А для них зарплата й відпускні — усе їхнє багатство. Дядько Павло — водій-далекобійник, тітка — учителька молодших класів. Не розкошують. Та й будиночок винайняли лише тому, що його власники знали загиблих Яринчиних батьків і знизили оренду...

Того ж дня о п'ятнадцятій годині Градових запросили до кабінету дільничного в сільській раді. Запрошені виглядали дещо пригніченими: ніби змирилися з тим, що вкрадених грошей не повернуть, а проблем отримають цілий міх.

Градових посадили біля столу.

— Одразу мушу вас заспокоїти — ми підозрювали Стовпню, та він не причетний до грабунку, — немов прочитавши думки потерпілих, промовив дільничний. — Усе значно простіше, аніж ми передбачали вранці. Двоє місцевих хлопчисьок підмовили приїжджого однолітка до нічних пригод. На вашій дачі й окошилося! Вони вже з досвітку скупили мало не половину крамнички, а от звідки взяли гроші — не можуть пояснити. Отож така справа: за нашими сільськими вже давно виправна колонія плаче, а міський, як то кажуть, потрапив під негативний вплив. Тепер разом вигрібатимуть...

— То вони витратили всі вкрадені гроші? — поцікавився дядько Павло.

— Усі — не всі... вісімсот гривень...

— Ну це хороший знак — хоч щось залишилося, — утішив себе дядько.

— Так це ж тільки в крамниці, — нагадав дільничний. — Може, їх ще десь носило?

— Тоді питайте! — буркнув Градовий, бо вже втрачав сподівання на швидке закінчення цієї пригоди.

— І спитаємо. Спершу ваша племінниця має впізнати бодай когось одного з них. Ви перейдіть в інший кабінет і заждіть — я покличу. Усі підозрювані разом із батьками викликані на пів на п'яту. Як тільки вони сюди прий...

Поліціант не встиг більше нічого сказати, бо двері з гуркотом розчинилися навстіж. На порозі постала розкішна пані в літньому капелюсі із широкими крисами, у гарній сукні й на височезних підборах, аж надто непристосованих до вулиць і вуличок, запылюжених у спеку й заболочених у дощ.

— Поясніть мені, що все це означає! — гримнула вона, не вдаючись до етикетних вітань.

— Хто ви та що маєте на увазі? — насупив брови поліціант.

— Я — мама Артема Кожедуба. На якій підставі моєму синові наказано прибути до цієї... контори? — зумисне добирала найменш образливе слівце, але зневажливим поглядом пройшлася по кабінету.

— А ви проходите, сідайте, — не піддався вигукам дільничний і показав на вільний стілець під стіною.

— Дякую, не в гості до вас прийшла! — пирхнула пані.

— Авжеж, чаю вам не пропонуватиму, — спокійно сказав поліціант. — Але сісти доведеться, якщо ви зацікавлені з'ясувати, у яку халепу вскочив ваш син.

— Ви погрожуйте? — підняла вона намальовані чорні брови.

— Я просто пропоную вам стілець.

Жінка неохоче переступила поріг і сіла на краєчок стільця, ніби боялася забруднитися.

— Я викликав вашого сина тому, що його підозрюють у пограбуванні.

— Що? — заверещала пані. — Чи ви дурману об'їлися? Мій син — у пограбуванні? Навіщо йому грабувати? Він має все! Ми із чоловіком даємо йому кишенькові гроші! Ми забезпечена родина! (...)

— І все ж ваш Артем і ще двоє місцевих підлітків цієї ночі скоїли грабіжницькі дії в будинку ось цих людей, потерпілих, — дільничний повів рукою на спантеличених Градових.

«Забезпечена» пані зміряла поглядом із голови до п'ят скромно вдягнену тітку Наталю, дядька Павла — з його водійськими згрубілими руками, а по Ярині лише презирливо ковзнула оком.

— Ви знаєте, хто я? — виклично спитала пані дільничного. — Я — заслужена артистка України, прима обласного драматичного театру. Мій чоловік — головний режисер, лауреат державної премії. Ми шановані люди. Свого єдиного сина виховуємо добре, він зростає в інтелігентній родині, спілкується з відомими людьми. Думаєте, хлопчик — чемпіон України з бальних танців — піде серед ночі грабувати якихось... вибачте, — удавано ввічливо кивнула в бік потерпілих. — Грабувати оцих людей?

— А я не ворожка, щоб пророкувати, — не поступався поліціант. — З'ясуємо!

Зміркуй!

- Порівняй поведінку Градових і мами Артема Кожедуба в поліції.
- Які риси характерів персонажів виявляються?

(...) Артем Кожедуб розтис вологі від хвилювання пальці й, побачивши, як вони зрадливо тремтять, знову зчепив у «замбк». Кабінет дільничного наповнився людьми. Усі чекали остаточного рішення. Артем аж прилип до спинки стільця і не підводив голови, щоб не бачити всіх отих людей, які мають його за грабіжника. А хіба він не грабіжник? Двоє його друзяк, схоже, нічим таким не переймалися. Де був його розум, коли поперся вночі з тими дурнями?! Припекло лізти в чужу хату... а чого ще ступив у сусідню кімнату — аби попастися на очі тій дівчині?

Його мама трималася гідно, навіть пихато: пряма спина, підняте підборіддя, зверхній погляд. Дарма що дільничний

установ і тепер хоч-не-хоч височів над нею — вона примудрилася і в цій ситуації бути на висоті.

— Гаразд, сідайте, красені, поряд, — утомленим голосом скомандував поліціант. — І тихо щоб! Зараз запрошу Градових, щоб ні звуку, ні писку! Ні від кого! — застережно поглянув на хлопців.

(...) Коли прочинилися двері, Артемові здалося, що навколо нього утворилася якась порожнеча й крізь неї, як крізь товщу води, долинали спотворені звуки. Перед очима попливли кола, і, щоб розгледіти людей, від яких тепер залежала його доля, хлопцеві довелося швидко-швидко кліпати повіками та ще й утриматися на стільці, аби не зомліти й не гримнутися на підлогу. То вже зовсім ні до чого!

Подружня пара середнього віку стояла позаду дівчинки... Звичайної такої дівчинки-підлітка: темно-русе волосся, заплетене у дві коси, біло-зелена футболка, джинси, текстильки... Не красуня і не страховисько... Але вона сидить у кріслі колісному! І виглядає такою немічною, що й не зрушила б своїми руками його колеса, якби її не підштовхнули...

Дівчина полохливо глипнула на присутніх, непевно хитнула головою, вітаючись до всіх одразу, але, не дочекавшись відповіді, опустила очі додолу.

— Ярино, подивися, будь ласка, на цих хлопців і скажи, кого з них ти впізнаєш, — чітко промовив дільничний.

Дівчинка подивилася на підозрюваних — темні вії затремтіли. Її погляд мимохіть ковзнув по обличчях Сашка та Санька й зупинився на Артемові. Це він! Його вона бачила вночі! Злодій!

Хлопець зрозумів — вона впізнала. Захотілося хоч крізь землю провалитися, аби не відчувати ганьби й приниження — тут, при всіх цих людях!

Але він дивився просто їй у вічі, стримуючись, щоб не відвести погляд, а зі скроні покотилася блискуча краплинка поту... Та не витримав, опустив голову, упершись підборіддям у груди.

— Я тут нікого не впізнаю, — ледве прошепестіли слова. — Було темно...

— Що? Ярино, ти не квапся, тебе ніхто не підганяє, придивися добре, — порадив дільничний, і в його голосі відчувалася недовіра.

— Годі! — схопилася зі стільця заслужена артистка. — Вона сказала, що не впізнає! А ви тиснете на неї, щоб почути те, що вам хочеться.

— Тихо! — гримнув поліціант на пані Кожедуб. — Ти не помиляєшся, Ярино?

Дівчина кивнула головою та опустила очі.

— Усе, відпускайте мою дитину! — отямилася Санькова мати. — Досить його маринувати по буцегарнях! Моду собі взяли... — і погрозово тряснула в повітрі кулаком.

— Ага, роззுவся та й побіжу! Відпустити! — огризнувся поліціант. — Ваш Санько — боже янголятко. Гляди — скоро крила виростуть! Те, що Ярина не впізнала, ще не все! (...)

Поміркуй!

- Що відчував, про що думав Артем Кожедуб під час упізнання в поліції?
- Чи зрозуміла тобі поведінка Ярини? Як би ти вчинив / учинила на її місці?

— Годі! — зненацька гримнув дядько Павло.

Усі замовкли.

— Це не я обікрав ваших хлопців — вони мене обікрали. Хай повернуть гроші. І ті, що розтринькали, — теж. Усі гроші. Тоді заберу заяву з поліції! Сказав же, що вкрали, значить, і те, що потратили. Хай зароблять і повернуть. Мають місяць часу.

— Де це діти мають заробити гроші, цікаво? — уїдливо кинула Артемова мати.

— Як знайшли, де вкрати, хай знайдуть, де заробити, — навіть бровою не повів дядько Павло.

Поміркуй!

Чи справедливим було рішення дядька Павла? Чому?

Ярина — дівчина з інвалідністю. Такою вона була не завжди: це наслідок автомобільної аварії, у якій вона втратила батьків і маленького двоюрідного братика, молодшого сина дядька Павла й тітки Наталки. Зараз Ярина мешкає в цих приятнях до неї родичів. Вона дуже любить життя, хоч і страждає через самотність. Проте цього літа дівчина несподівано подружилася з хлопцями, які намагалися пограбувати їхній дачний будинок.

Розділ 4

Спільних тем для розмов, як виявилось, не так уже й багато. Хоча Сашко із Саньком піддалися на наполегливе вмовляння Артема й познайомилися з Яриною, однак взаємного зацікавлення бракувало. А яка може бути дружба без нього? Навіть теоретично вона неможлива.

Ця Ярина якась надто тиха, мовчазна, більше слухає, ніж розповідає. І не така гостра на язик, як місцеві дівчата. Та ще її дядько... Як зміряє поглядом із голови до п'ят... Після цього й слова не вимовиш, а ноги так і просяться дременути подалі з їхнього подвір'я.

Ні, Ярина не нудна. Має почуття гумору, хоча й не завжди доганяє масні жарти Санька. А в комп'ютері тямить, напевне, більше за вчителя інформатики із сільської школи: і погуглити швидко вміє, і різні штучки з гаджетом замути, програми там усілякі встановлені, купа ігор. Словом, хоч і не надто просунута, але й не зануда.

А ось Артемові з нею аж дуже цікаво. І дня не мине, щоб він не забіг. Навіть причину вигадав: покликати Сашка, бо його вікна, бачте, виходять у садок, де сидить Ярина. На резонне запитання, чого не подзвонить Сашкові на мобільний, завжди відповідав однаково: немає грошей на рахунку. Але згодом до таких хитрощів більше вдаватися не довелося. Він почав приходити, щоб допомогти Ярині з навчанням.

Тривале лікування позбавило дівчину можливості вчитися разом з однолітками — і вона щороку складала іспити екстерном, самостійно чи з тіткою вивчаючи різні дисципліни. Ярина була сумлінною ученицею, проте не завжди могла впоратися з усією шкільною програмою — систематичне навчання переривалося на місяць-два, коли знову потрапляла до лікарні. І тепер, восени, треба скласти іспити за сьомий клас, аби знову навчатися зі своїми ровесниками. Ось про що точилася розмова кожної зустрічі. На рік старший за Ярину, Артем уголос розмірковував як людина, що на все має свою думку.

— Багато уроків — то така нудота! А числа, градуси та відсотки — узагалі для мене катівня! (...)

Коли Сашко не відгукувався з прадідової хати, Артем не засмучувався, а охоче розмовляв із дівчиною. На лавці біля Ярини лежало кілька підручників і стояла миска з пурпуровими порічками, з якої співрозмовники брали китички ягід. Їхні пальці час від часу доторкалися, і тоді обоє відсмикували руки, ніяковіли й змовкали.

А потім балакучий Артем першим порушував тишу:

— Найцікавіша мені — історія (...).

— Що там цікавого? Доводиться запам'ятовувати стільки дат та імен!

— Ти що? Це цікаво! Думай не про дати й імена, а про те, що хтось когось переміг кмітливістю, а інший — застосував силу (...).

— А мене на іспитах питають тільки таке: що відбувалося тоді й тоді? Хто був провідником народного повстання? І я гублюся...

— То я розповідатиму тобі просто про події, а ти коротко записуй. А потім проти кожної поставиш дату... Й ім'я... якщо потрібно.

Ярина ніяково й навіть трішки злякано скосила оком на хлопця:

— Потрібно... тобто — приходь і розповідай.

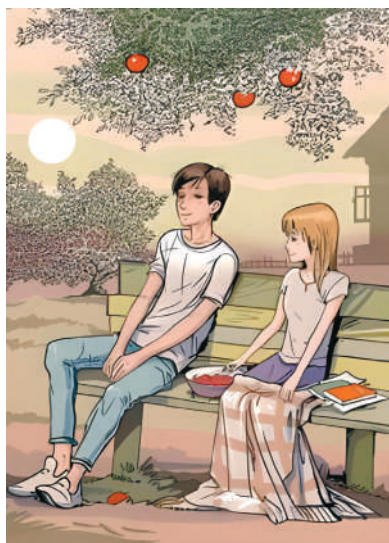
Зміркуй!

- Які спільні інтереси зближують Артема та Ярину?
- Як можна назвати їхні взаємини — дружбою чи закоханістю? Чому?

Зненацька, наче знаменитий легкоатлет на Олімпійських іграх, через паркан перескочив Сашко.

— Мій старий здурів!

Роздратований хлопець одразу ж ступив кілька кроків до лавки, вигріб із миски решту порічок і нахабно всівся поруч із Яриною.

В. Дунаєва. Ілюстрація до повісті О. Радущинської «Метелики в крижаних панцирах»

— А що цього разу? — удавано поцікавився Артем.
— Та ну його! — відмахнувся Сашко, укидаючи до рота дрібні ягоди. — Хоче мені вказувати. Яке має право? Гроші мої забирає, а я ж знаю, що батьки передають... А тепер ще й дістає: ледацюга, гультяй, злодій!

— Як забирає? — здивувалася Ярина.

— Складає в панчошу! Чи в банку! Чи під подушку... Чи ще куди — не знаю. Сказав, що це все мені віддасть, але коли розуму наберуся і коли сам почну заробляти... От зараза! Краще підкинув би грошенят!

— Так дід же хоче тобі добра! Зараз ти гроші розтринькаєш, а за кілька років...

— О, ще одна вчителька! — вигукнув Сашко й по-мученицьки закотив очі. — Годі! Дістали своїми повчаннями! Та ну вас усіх (...).

— Зажди, Саш! Ти куди? — гукнув Артем.

— Та смійтеся собі на здоров'я! Мені з вами нічого робити! З кого ще зуби скалити, як не з дурного Сашка? Знайшли собі клоуна!..

— Зовсім ні, — розгублено запевнила його Ярина. — Ми ж не насміхаємося — просто сміємося, бо ти смішний, коли гніваєшся...

— А я що кажу: знайшли клоуна й розважаєтесь!

— Та охолонь, — підійшов до нього Артем і легенько вдарив у плече. — Капризуєш, як дівчисько.

— Та ну тебе! — смикнув Сашко плечем, проте вже без образи в голосі. — Старий мене пресує, ви регочете (...).

— Не глузували ми з тебе, а сміялися, — додала Ярина. — Це не однаково.

— Цікаво — чому ж не однаково? — буркнув Сашко.

— Глузування пекуче, а сміх теплий, — мовила дівчина.

— Багато ти знаєш!

— Знаю. Я знаю, як пече... — відповіла вона й спохмурніла.

Міркуй!

Перечитай міркування Ярини про різницю між глузуванням і доброзичливим сміхом. Чи мав підстави Сашко ображатися на дівчину?

— Ну ось, ти її засмутив... — сикнув крізь зуби Артем. — Кажі, чого прийшов. На діда скаржитися?

— Так ти ж мене гукав! — розгублено подивився Сашко. — Я подумав, що хочеш домовитися про вечір. Ну, щоб піти в парк. Чи ні?

— А що там у парку? — мляво поцікавилася Ярина.

— Дискотека. Нині ж п'ятниця. У нас щоп'ятниці дискотека, — повторив хлопець.

— А-а-а-а, — протяжно мовила дівчина й ще більше засмутилася.

Хлопці презирнулися. Сашкові стало шкода Ярини, а що вже казати про Артема! Цей Сашко — як щось зморозить! Татко любить повторювати, що в домі повішеного не згадують про мотузку. Як можна було сказати про танці дівчині в кріслі колісному?!

— А ти не хочеш піти — тобто поїхати... з нами? — запитав Артем і зразу ж подумав, чи не дурніший він за Сашка, якщо таке пропонує.

— Я? — аж злякалася Ярина. — Ні... Мені не подобаються танці. Мені треба займатися. Ви йдіть собі...

Дівчина вхопила один із підручників і почала його гортати, щоб стриматися від сліз. Танці? Які танці? Ви що — божевільні?

— Зажди, Ярино! Так це все ж у парку! Там не обов'язково танцювати — можна просто прогулюватися алеями. Там будуть хлопці й дівчата, познайомишся з ними. Погоджуйся — не пошкодуєш!

Артем так палко промовляв, ніби сам був зацікавлений у тому, щоб у Ярини були друзі. А насправді йому хотілося, щоб ніхто отак не втручався в їхні розмови, як Сашко, щоб кожного дня він сам приходив у садок і сидів біля Ярини, аж поки не вийде дядько Павло чи тітка Наталя і не нагадають, що вже варто було б їм по домівках розходитися...

— Та ні, не вмовляйте, не варто, — ніяково промовила Ярина. — Ви ж бачите, скільки маю роботи. Треба вчитися.

— Устигнеш, до осені є час! А тут іти недалеко — усього три вулиці! — гарячкував Артем.

— Не знаю... Я сама не доїду...

— А ми із Сашком? І Санька погукаємо! Він, знаєш, який силач?! Правда ж? — Стусонув хлопець друга.

— Аякже! — Спохопився Сашко, хоча, на його думку, Артемова ідея була безглуздою.

Ярина мовчала, вагалася. Їй страшенно хотілося потрапити туди, де люди танцюють, але ще більше вона боялася... туди потрапити. Вона жодного разу не була на дискотеці. (...) І ось її кличуть на дискотеку... Хлопці. Майже так, як розповідали подружки! Невже вони не кепкують? І що казати? Погоджуватися? Страшенно хочеться... Але там, на дискотеці, чи не засміють її незнайомі, мовляв, припхалася в кріслі колісному... Або дивитимуться на неї і жалітимуть: от, бідна, на ноги не стає...

Артем із Сашком не печуть жалісливістю — вони просто пропонують допомогу. А чужі люди бувають такими нестерпними, коли хочуть комусь поспівчувати.

Поміркуй!

- Чи подобається тобі ідея Артема запросити Ярину на танці?
- Які переживання викликала в дівчини ця пропозиція?
- Як ти вважаєш, чому Ярина не хоче, щоб їй співчували?

— То що? Кажи! — підбадьорював Артем.

— Тітка й дядько можуть не дозволити, — чи то вхопилася за останній аргумент, чи намагалася виправдатися Ярина.

— Яка ще дискотека? — отетерів дядько Павло. — Ви що — з дуба впали? Ярино, ну в хлопців не вистачає в голові клепки, а ти ж мудра дівчина! А як тебе там хтось скривдить?

Замість Ярини відповів Артем:

— Дядьку Павле, ви не переймайтеся. Ми ж будемо поруч і захистимо, коли щось (...).

* * *

Виявляється, серце може калатати й завмирати не лише від болю, від тривожного чекання чи недоброго передчуття. Воно ще може солодко терпнути від сподівання на щастя, від ще не знаних відчуттів, від того, що можливі такі несподіванки.

Уперше Ярина не прогулюється з тіткою, а прямує на дискотеку, і не сама, а в супроводі трьох хлопців. Вони то по черзі, то разом бралися за ручки крісла колісного й котили його вперед, жваво розмовляючи з дівчиною, та так голосно, що їх могли чути аж за городами. (...)

Молодь юрмилася біля майданчика, куди заклика́ла до танцю гучна музика. Ніхто не поспішав танцювати, ніби мало статися щось неординарне. Воно й сталося. Гурт із чотирьох осіб привернув до себе увагу. Ні, не весь гурт, а дівчина на кріслі колісному, навколо якої стали хлопці — два місцевих та один приїжджий.

Ярина знітилася, утиснувшись у спинку крісла колісного й учепившись у поручні мертвою хваткою. Було враження, що її роздивляються, ніби експонат у музеї, — але не як живописне полотно, а мовби чудернацьку комаху... Та що казати про дівчину, якщо й хлопці дивно заціпеніли, перестали розмовляти та лише шукали очима чиєїсь підтримки. Санько навіть відступив на два кроки — невже йому стало соромно такого товариства?

Ярина потилицею відчула їхнє сум'яття. А чого чекала? Сама винна! Бути залежною від чиєїсь волі — і наважитися на таке? Вони всі здорові, у них сильні засмаглі ноги, вони плавають у річці й ходять у ліс по гриби та ягоди, а зараз прийшли на розвагу — на танці. А що вона? Вона прийшла їм заздрити? Чи себе шкодувати? Невже не могла хоча б хвилику подумати й дійти висновку: хворому не місце серед здорових. От дивляться на неї, як на заразну, ніби можуть підхопити невиліковну хворобу... А вона... вона теж могла бути такою ж здоровою і веселою, якби тієї дощової ночі не сталася біда!

Дівчина важко видихнула й хотіла щось промовити, та закашлялася. Ніби слова застрягли в горлі. А вона ж збиралася попросити, щоб її відвезли додому, до тітки й дядька, бо лише вони ставляться до неї як до рівної, як до людини, що тимчасово прикута до крісла колісного, але в усьому іншому — така ж, як усі.

А хлопці потроху пожвавилися, почали розмовляти між собою і втягувати в розмову Ярину; з колонок полинула повільна мелодія; гурти, ліниво переступаючи, посунули на танцмайданчик, утративши зацікавлення до дівчини та її супроводу.

Але хтось зачаївся за деревами... Зеленувато-карі очі, підведені чіткою чорною лінією на верхніх повіках, пильно стежили за хлопцями.

— А це що за чудо-юдо з Артемом?

Поруч із дівчиною тупцювала її подружка, трохи нижча ростом і скромніше вбрана. Обом — років по тринадцять-чотирнадцять.

— Тільки не кажи, що він до неї бігає на побачення, до цієї... — пхинькнула зеленоока красуня. — Таке й у страшному сні не насниться — суперниця!

— Ти що, Карино, вона ж не ходить! Хіба можна подумати про побачення з такою?..

Дівчатка замовкли й дивилися, як до друзів, що пересунулися ближче до майданчика, підійшли підлітки та почали знайомитися з Яриною. О, вона всміхається і відповідає! Тисне руки! Ну ось, заступили спинами і її, й Артема. (...)

— Ну, що ж! — мовила Карина, уперши руки в боки. — Треба й нам іти знайомитися. Переваг у неї — нуль. Шансів, що Артем на неї поведеться, — стільки ж. Тож хай для мене ці канікули стануть незабутніми!

Карина підморгнула оком, як героїня телесеріалу, що задумала когось упіймати в пастку.

— Що ти кажеш? Що ти зробиш? — стривожилася подруга.

— Нічого особливого — заприятнюся з нею якомога швидше!

Зміркуй!

- Перечитай, як описує авторка почуття Ярини, коли вона згодилася піти на танці. Яка мрія народжується в уяві дівчини?
- Чи справді Карина хоче заприятнитися з Яриною? Чому?

Найбільше заприятелювала Ярина з Артемом Кожедубом, який, усупереч волі матері, продовжував навідувати свою нову подружку. І хоча не всі приязно ставляться до цієї дівчини, вона прагне до своєї мрії — стати на ноги, бути «такою, як усі».

Дедалі частіше в село Вербки, де відбуваються події, навідуються бізнесмени та скуповують непоказні сільські будиночки, а разом із ними й земельні ділянки. Після їхнього інциденту з Ярининим сусідом — прадідусем Сашка, який нізащо не хотів продати настирливим покупцям свою хатинку, — Ярина дізналася багато цікавого про історію села. Вона навіть разом із хлопцями вирушила на пошуки криниці із цілющою водою, у яку колись стрибнула дівчина й зцілилася.

Село, під назвою Вербки, насправді є в Україні. Зокрема, і на ба́тьківщині О. Радущинської — на Хмельниччині. Про цілющі властивості старої козацької криниці розповідає Ярина. Серед козаків, які заснували село, був характерник. Він запропонував викопати криницю, адже вода в місцевих джерелах має цілющі властивості. Глибочезна козацька криниця збереглася і до наших днів. Нині біля неї збудовано санаторій, у якому оздоровлюються люди.

Назви населених пунктів належать до *топонімів*. Село могли назвати Вербками тому, що воно починалося зі ставка, оброслого вербами.

Артем познайомив Ярину зі своєю вчителькою танців — українкою польського походження пані Ядвігою, яка приїхала відпочивати у Вербки. За час відпустки пані Ядвіга навчила Ярину танцювати на кріслі колісному. Разом із колегами тренерка влаштувала в місті благодійний концерт, де основним виступом був вальс Ярини та Артема, а за зібрані кошти дівчина поїхала на лікування в австрійську клініку. Мов метелики, Ярина й Артем вийшли зі своїх коконів, крижаних панцирів, які їх стримували, і поринули до своїх мрій, стали більш рішучими у своїх діях.

Замість епілогу

* * *

Привіт, Артеме!

У мене все добре. Я вже в клініці. Завтра мене оглянуть лікарі. А поки що просто провели екскурсію. Тут ціле містечко. Є будиночки для родичів пацієнтів, так що тітка Наталя також улаштована. Є майданчик для ігор і парк з алеями для прогулянок. Я вже двічі все об'їхала. А що в тебе нового? Як справи в школі й у клубі? Які нові танці вивчив? Пиши, мені цікаво.

До побачення! Ярина

* * *

Добрий вечір, Ярино!

Радий за тебе. У мене новин особливих немає. У школі, як у школі. У клубі тренуємося на першість України. То буде весною. Може, до того часу ти повернешся... Бажаю тобі здоров'я, щоб ми здійснили все, що задумали, на наступний рік.

Твій друг Артем

* * *

Дорогий Артеме!

Не гнівайся. Після другої операції було трішки важче, ніж після першої. Я не писала, щоб тебе не тривожити. Тітка вже повернулася. Так-от: сьогодні мені дозволили постояти цілу хвилину. Було важко, і навіть боляче, але це так дивовижно: стояти. У вас там теж уже, напевно, випав сніг. Я з вікна бачу засніжені Альпи. Незабаром Різдво. І я задумала бажання, бо тут кажуть, що воно може справдитися в різдвяну ніч. Веселих тобі свят.

Твоя Ярина

* * *

Дорога Ярино!

Це така приємна звістка, що я зразу ж позвонив Сашку, а він скаже Санькові. Можливо, наступного літа ми також зустрінемось у Вербках. І тоді все буде інакше. Бачитимемось щодня. Ні, снігу в нас немає. Випав був, але швидко й розтанув. Бажаю, щоб твоє різдвяне бажання здійснилося. І тобі веселих свят!

Твій Артем

Зміркуй!

- Про що свідчить листування Артема та Ярини?
- Яке значення мають Артемові листи для дівчини в лікарні на чужині?
- Пригадай, про які різдвяні дива тобі відомо з книжок, прочитаних у 6-му класі або ж самостійно. Які твої побажання напередодні Різдва персонажам повісті «Метелики в крижаних панцирах»? Напиши листа одному з них.

Літературознавчий клуб

Оксана Радущинська (1979 р.) — сучасна українська письменниця і журналістка. Народилася в м. Старокостянтинові на Хмельниччині.

Як і героїня повісті, авторка — людина з інвалідністю через перенесену в дитинстві хворобу та лікарську помилку. Незважаючи на це, вона відвідувала звичайну школу, хоч їй і пропо-

нували індивідуальне навчання. Предмети, які найбільше любила, — українська мова та література. Ще в школі почала писати вірші.

Згодом здобула журналістський фах. Працює на телебаченні й радіо. А ще активно займається волонтерською діяльністю. Письменниця створила громадську організацію «Творча сотня — рух до перемоги». Члени організації надають військовим, їхнім родинам, переселенцям гуманітарну та морально-психологічну допомогу, часто виїздять із подарунками й концертами на фронт.

Добре знаючи на власному досвіді про труднощі життя людей (а надто ж дітей і підлітків) з інвалідністю, О. Радущинська давно планувала написати про це. Вона прагнула підтримати таких людей, зміцнити їхню віру, бажання жити й творити, незважаючи на всі перешкоди. І ось цей задум здійснився.

Письменниця так розповідає про свою творчу працю: «Це — художня вигадка, суто літературний твір, але головна героїня, власне, як і я, пересувається в кріслі колісному. Дуже багато хвилювань, спроб знайти своє місце у світі, пізнати світ у собі, знайти друзів, зустріти перше кохання, багато цих тем перегукуються з тим, що я свого часу пережила».

Метелики в давніх культурах багатьох народів уособлювали людську душу. У назві повісті «Метелики в крижаних панцирах» авторка обіграє це метафоричне значення. *Мете-*

«Творча сотня» в гостях у фронтовиків

лики — це душі Ярини та її друзів, які прагнуть вирватися з міцних крижаних панцирів життєвих обставин, що заважають їм досягти своїх мрій: Ярині — устати з крісла колісного, навчитися заново ходити й танцювати; Артему — подолати свій страх і навчитися самотійно приймати рішення; Сашкові — зрозуміти й полюбити свого прадідуся, який єдиний опікується ним; Санькові — знайти свої орієнтири поведінки.

У творі розгортається одна сюжетна лінія — розповідь про зародження дружби Ярини Градової та Артема Кожедуба під час літнього відпочинку в селі Вербки. Цю лінію розширюють і доповнюють авторські розповіді про події, які спричинили інвалідність дівчини, спогади й роздуми персонажів, легенда про цілющу криницю, а також їхні листи.

Щоб зацікавити читачів і читачок, авторка розпочинає розповідь із *зав'язки* — незвичайне знайомство Ярини й Артема під час пограбування.

Експозиція ж твору затримана, бо подана після зав'язки. Це трагічна історія роду Градових і пояснення причин їхнього приїзду у Вербки.

Розвиток дії — розділи, у яких ідеться про дружбу й закоханість головних героя та героїні, про ставлення інших персонажів до них.

Кульмінація — вальс Ярини й Артема на благодійному концерті.

Розв'язка — успішна операція в австрійській клініці, передріздвані надії на майбутнє щастя.

Зміркуй!

Перекажи детально один з епізодів твору, який тобі найбільше сподобався.

У повісті порушено проблеми самоствердження в суспільстві особистості з інвалідністю, а також взаємин між поколіннями, дружби й закоханості.

Зміркуй!

- Розкрий докладніше одну зі згаданих або інших проблем твору, яка тебе особливо зацікавила.
- Хто з персонажів повісті тобі найбільше запам'ятався?
- Склади його письмову характеристику.

Мистецькі діалоги

Тобі вже відомі твори української художниці **Євгенії Гапчинської**. На поданій репродукції зображено, як мрії та думки ангелятка розлетілися, мов невагомі метелики. Полотно наповнене радісним і життєствердним настроєм.

Художниця називає себе постачальницею щастя, настільки усміхнені та щасливі обличчя її янголяток.

Є. Гапчинська.
Неслухняні метелики

Проміркуй!

- Роздивися репродукцію картини. Що, на твою думку, символізують метелики на цьому полотні?
- Опиши або намалюй метелика своєї мрії.

Читай і досліджуй!

Виконай одне із завдань (на вибір).

1. Створи разом з однокласниками й однокласницями постер із психологічними порадами на тему «Як підтримати людей з інвалідністю».
2. Напиши есей на тему «Не такі, як усі: толерантне ставлення до всіх членів суспільства».

Надсумуй!

- Над чим тебе спонукала замислитися повість «Метелики в крижаних панцирах»? Чим вона тебе вразила?
- Порівняй характери Ярини й Карини, охарактеризуй образи хлопців. Хто з них тобі найбільше сподобався?
- Назви елементи сюжету й композиційні особливості повісті.
- Відшукай у тексті рядки, у яких виражена основна думка твору.

Читацьке дозвілля

У межах проекту від Українського культурного фонду «Особлива книжка для особливих дітей» було створено аудіокнигу за повістю О. Радущинської «Метелики в крижаних панцирах». Знайди в інтернеті та послухай її.

КРАСА ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН

Людина стає особистістю завдяки доброті, милосердю, здатності співчувати, підтримувати та пробачати іншим. Саме із цих чеснот формуються почуття любові та дружби.

Персонажі, з якими ти познайомишся в цьому розділі, поділяться з тобою секретами свого щастя.

АНАТОЛІЙ ДІМАРОВ

Ти вже знаєш, що автобіографічні твори — це художні твори, за основу яких узято події із життя автора чи авторки. Пригадай радісний, безтурботний світ дитинства в автобіографічних творах українського письменника *І. Нечуя-Левицького* «Вітрогон» та американського прозаїка *Марка Твена* «Пригоди Тома Соєра».

Ти дізнаєшся про цікаві та веселі, а часом і небезпечні пригоди Толика — головного героя повісті А. Дімарова «*На коні й під конем*», в образі якого автор зобразив себе в шкільні роки.

На коні й під конем

(Уривки)

Блакитна дитина

Коли мій син приносить незадовільну оцінку, дружина запитує з трагедійними нотками в голосі:

— Це що?.. Що це таке?!

Син мій — ані слова у відповідь. Тільки палахкотять відстовбурчені вуха. Чого вони в нього такі великі та червоні? Невже й у мене колись були отакі? Не отримавши відповіді на перше запитання, дружина переходить до іншого:

— Розкажуй, що ти там накоїв.

Цього разу голос у неї такий, наче вона запитує: кого ти там зарівав? Обличчя сина приходить у рух. Часто кліпають повіки, посмикуюються щоки, розтуляються та затуляються губи, посіпується гостреньке підборіддя, а розвихрений непокірний «півник» на голові стирчить наївно й беззахисно.

— Ми, той... Я, той... Ну, бігали... — починає мій син видушувати із себе слова. — А тоді, той... каталися...

— На чому каталися?

Син мій здивовано дивиться на маму: як вона не розуміє найелементарніших речей! На чому ж іще можуть кататися порядні хлопці, як не один на одному!

— Далі! — суворо вимагає дружина, не без підстав підозрюючи, що це ще не все.

— Ну, той... Сів на Олеся, а він навіз мене...

— На що навіз?

— На той... На Параску Михайлівну...

— О боже!..

— Вона, мамо, не впала! — додає швиденько син. — Тільки побігла...

— Ще б не побігти! Два отакі балбеси врзались у спину! Чи в тебе є що в голові?

Син цього не знає, тому й мовчить.

— А ти чого мовчиш? Поговори хоч ти з ним, бо він на мене уже й вухом не веде!

Це вже до мене. Я швиденько гашу цікавий вогник в очах (мені страх хочеться довідатися, як швидко бігла Параска Михайлівна!) і, набравши якомога строгішого вигляду, кажу:

— Це — недобре! Це дуже, сину, недобре!

— Твій тато ніколи такого не робив! — уставляла дружина для зміцнення мого авторитету.

Син швидко зиркає на мене, і я читаю в його очах чи то здивування, чи то співчуття (...).

— І приносив додому відмінні оцінки! — додає дружина. — Усі вчителі не могли ним нахвалитися, бо він не був хуліганом! Він спокійно сидів на уроках і не завдавав учителям жодних прикрощів...

Мій син дедалі нижче схиляє голову. Блакитна дитина, викликана прямо з небес мамою, пурхає над моєю головою,

вимахуючи сніжно-білими крильцями, сяє рожевими щічками й докірливо дивиться на забіяку повними всіх на світі чеснот голубими очима.

— Ну, іди, — зжалюється врешті над сином дружина. — Іди та постарайся хоч трохи бути схожим на тата, коли він був отаким, як ти!

А я опускаю очі: мені здається, що зараз у мене точнісінько такі вуха, як у сина, — ліхтарі ліхтарями.

Син, важко зітхнувши, іде роздягатися. Він уникає мене поглядом, і я його добре розумію. Адже коли б оця блакитна дитина залетіла багато-багато років тому в наш 5-Б клас, вона не вирвалася б звідти живцем. А якщо й вирвалася б, то з обдертими крилами. І найбільше отого блакитного пір'я, звичайно ж, залишилося б у моїх жменях! (...)

Отже, про блакитну дитину.

Поміркуй!

- Які емоції викликала в тебе розповідь про стосунки дорослих і дітей?
- Чому мама намагається переконати сина, що його батько був колись ідеальною дитиною? І чому оповідач насторожено ставиться до такої похвали?
- Як ти розумієш метафоричний образ *блакитна дитина*?

Почому яблука із чужого саду

У дядька Матвія був найвищий пліт, найзліший собака, найважчий кийок і найсмачніші в саду яблука. Іще дядько Матвій мав найбільші, з лопату, долоні із зашкарублюю, як тертушка, шкірою і грубезний голос, коли він погрожував:

— Походіть мені, походіть! Упіймаю — голови всім геть поскручую! (...)

Я, може, і не наважився б полізти в сад до дядька Матвія, якби не однокласниця Оля із чудернацьким прізвищем — Чровжова. Об прізвище це спотикався кожний новий учитель, поки наламував собі язика.

Це прізвище протягом одного шкільного року здавалося мені наймелодійнішим. Та хіба тільки мені?

Майже кожний хлопець із нашого класу вважав за свій обов'язок штовхнути, ущипнути Олю, посмикати її за коси.

І може, від того, що їх найчастіше смикали, в Олі були найдовші серед усіх дівчат коси. Чорні, товсті, вони звисали до пояса й надавали гордовитого вигляду смаглявому обличчю з великими терновими очима.

Якось, коли ми веселим гуртом поверталися зі школи, Оля, що почувала себе маленькою царицею серед вірних васалів, примхливо сказала, кивнувши гарненьким підборіддям на сад дядька Матвія:

— Як би я хотіла скуштувати отого яблука!

І зиркнула лукаво на мене.

Я відразу простягнув своєму найвірнішому другові Ванькові книжки.

— Тримай!

— Ти що, здурів?!

— Держи й картуз!

Тут уже хлопці переконалися, що я не жартую. Якщо вже зняв картуза та віддав товаришеві, значить, збирається лізти до саду всерйоз. Бо дядько, упіймавши в саду чи на городі непрошеного гостя, спочатку відбирає картуз: єдиний у селі документ, який засвідчує особу господаря.

Тин був високий, але мені хотілося, щоб він виріс до неба. Щоб я ліз по ньому й ліз, а йому не було кінця-краю, бо мені здавалося, що дядько Матвій причаївся по той бік і, як тільки я виставлю голову, так і скрутить мені в'язи!

Осідлавши тин, сторожко дивлюся в сад. Залитий сонцем, він стоїть у світлій тиші — ні тобі дядька Матвія, ні навіть лютого Полкана. А внизу мої товариші-однокашники задерли голови, не спускають очей. І попереду всіх — Оля Чровжова.

Зібравшись із духом, зістрибую в сад. Швидко біжу до найближчої яблуні з побіленим стовбуром, мавпою видираюся наверх. Лізу вище й вище, поміж розлоге гілля, щоб захватись у листі.

Найстрашніше, здається, позаду. Вибираю найстиглиші яблука, гарячково пакую за пазуху. І коли пазуха наповнюється, вирішую злазити. Глянув униз — та й завмер.

Піді мною, задерши догори морду, стоїть чорний, мов із пекла, Полкан. Очі червоні, грива наїжачена, з ікластої па-

Ю. Ясінська. Ілюстрація
до повісті А. Дімарова
«На коні й під конем»

щеки виривається тихе гарчання: «Злазь, я тебе тут уже зустріну!»

Де він узявся? Коли встиг підбігти? Наче сидів у землі, вижидуючи, поки я видеруся на яблуню! Висну на гілляці, не наважуючись злізти. Полкан же, бачачи, що я не дуже поспішаю до нього, гарчить люто, розгрибає задніми лапами землю.

Отоді я і зробив помилку, у якій каюся і досі. Якби я припишк собі непорушно, Полкан, може, і дав би мені спокій. Але коли йдеться до погибелі, то сам собі накинеш петельку: я вибрав найважче яблуко й пожбурих униз на Полкана. Ображене собаче виття переповнило сад. Скажено валуючи, пес підскочив до яблуні, почав гризти стовбур, а мене так і винесло на найвищу гілляку!

На несамовитий гавкіт вибіг дядько Матвій. (...)

— Ану, злазь! Злазь, сучий ти сину!..

Я щосили вчепився за гілку, приріс до неї всім тілом. У відчаї дивився на своїх друзів, які, угледівши дядька Матвія, дременули так, що тільки п'яти миготіли та віддувалися сорочки. Оля ж Чровжова, Оля, заради якої і затіялася вся ця акція, спокійнісінько йшла, віддаляючись, по той бік вулиці!

— Злазь, кажу! — кричить до мене дядько Матвій і, розпалившись не менше від Полкана, починає щосили трусити яблуню. Яблука падають, а я висну. Яблука густо торохкотять об землю, я ж наче приріс до гілляки. Тоді дядько Матвій приносить довжелезну тичку й намагається мене нею збити. Гнаний страхом, я пробую видертися ще вище. Гілка не витримала, і я шаснув донизу.

Я, мабуть, дуже забився б, якби не Полкан. Він, видно, хотів ухопити мене на льоту й розплатився за те власною спиною. Полкан поповз геть, а я опинився в руках дядька Матвія.

Чому він не скрутив мені в'язи в ту першу хвилину, я і досі не знаю. Він тільки вхопив мене, мов обценьками, за руку й

поволік у найдавший куток саду. Там росла густа кропива. Скільки живу, я більше не бачив такої розкішної кропиви. Такої зеленої, такої молоді і такої жалкої. Дядько Матвій нахилився і почав голою рукою рвати ту кропиву. (...)

Кажуть, що кропивою лікують від ревматизму. Якщо це так, то я не захворію на ревматизм, поки й житиму. (...)

Я поклявся найстрашнішою клятвою помститися дядькові Матвієві. Це була моя перша жорстока образа, моя перша ненависть. І як же вона пекла моє незагартоване серце, які мстиві картини породжувала в моїй розпаленій уяві!

Але моя помста так би й обмежилася бажаними серцю картинами, коли б не більш практичний Ванько, який разом зі мною переживав мою ганьбу.

Ванько жив недалеко від дядька Матвія і вже давно запримітив, як він щосуботи, коли добре стемніє, бере клуночок яблук, чимчикує городами до крайнього двору, де жила самогонщиця Олена, та й стрибає через перелаз до неї у двір.

Ледь діждавшись суботнього вечора, свиснув я Ванька. Він вибіг із лопатою, і ми повз городи, левадою, помчали до двору вдовиці.

— Тут, — шепоче Ванько, показуючи на місце, де по той бік перелазу починається стежка. — Ось тут і копай...

Поплювавши на долоні, я шпарко беруся до роботи. Довбаю втоптану землю, кидаю подалі груддя, щоб не залишилося сліду. Ще жодна робота не приносила мені стільки втіхи, як оця. Коли я заглибився по коліна, Ванько, що стояв на сторожі, скомандував:

— Досить! А то й ребра потрощить! (...)

Довго я не міг заснути в ту ніч: усе прислухався, чи не кричить дядько Матвій, ускочивши в яму.

А на ранок од веселої новини гуло все село: у викопану мною яму вскочив не тільки дядько Матвій, а й голова сільського споживчого товариства — пісний на вид чолов'яга, що його люто ненавиділи всі парубки та дівчата нашого села. Він так і пас, хто з ким стоїть, хто кого проводить з клубу, а потім доносив батькам.

Тож зрозуміло, чому так реготало село, особливо молодша його половина, коли дізналося про нічну пригоду.

— Отак рядком і полягали, голубчики! Не встиг один відповзти в гарбузиння, як уже другий до ями — хрясь!..

— Хто ж її викопав?

— А бог його знає! Хіба ж воно признається. Невідомо хто, тільки якась добра душа...

Отак я помстився дядькові Матвієві та ще й заробив похвалу від людей. От жаль тільки, що не можна було признатися, хто копав оту яму!

Зобміркуй!

- Чи привабливою змальовує письменник Олю? Поясни своє ставлення до неї.
- опиши пригоду Толі в чужому саду. Які художні засоби використовує автор, щоб передати внутрішній стан героя в критичний момент? Які риси вдачі хлопця виявляються в цій історії?
- Як ти ставишся до Толикового вчинку: з осудом, розумінням чи захопленням? Обґрунтуй свій вибір.

Самостійний твір

Але не тільки веселі пригоди траплялися в моєму житті. Коли б дорослі знали, як тяжко жити підліткові, скільки неприємностей звалюється на нього, які прикрощі чекають його на кожному кроці, вони ставилися б до нас із більшим співчуттям і не так часто хапалися б за реміняку, лозину чи віник.

Спокійнісінько ходять вони будь-якою вулицею, і ніхто не смикне їх за чуба або косу, не заліпить грудкою в спину, не підставить ноги та не повалить у пилюку. (...)

Ю. Ясінська. Ілюстрація до повісті А. Дімарова «На коні й під конем»

(...) Як пояснити мамі, наскільки необхідно, прямо-таки кров із носа, треба було видертися на сосну з гладеньким стовбуром, де перші сучки так високо, що й кашкет упаде з голови, коли на них тільки глянути? І то тільки глянути! А я мав видертися, звертатися аж на верховіття. Цього вимагала моя хлоп'яча гідність,

бо коли б відмовився, товариші мої сказали б, що я — боягуз, і мені тоді проходу не було б! (...)

А ти, мамо, замість того, щоб пишатися оцим подвигом сина, починаєш суворо допитуватися, як це я примудрився розпанахати навпіл нову-новісіньку сорочку!

— Ну, я поліз на сосну... — починаю жувати слова.

— На сосну!.. Чого ж тебе понесло на оту сосну та ще в новій сорочці?

Тут я вже зовсім утрачаю мову. Відчуваю: що не скажу, мама все одно не зрозуміє, що нова сорочка й сосна мають між собою найтісніший зв'язок. Що коли б я був у старій, заношеній сорочці, то, можливо, і не подерся на сосну.

Тоді мама, утративши надію почути від мене хоч слово, дістає голку та нитки й тиче мені до рук:

— На сам і зшивай! Сам собі будеш латати, як на тобі все так і горить!

І я, нічого не поробиш, беру голку, нитку та й сідаю кравцювати. (...)

Зміркуй!

- Як ти думаєш, чому Толя поліз на сосну й чому «мама все одно не зрозуміє»?
- Чому Толя заздрить дорослим?

Трішки про алгебру та Галину Іванівну

З усіх учителів ми найбільше боялися Павла Степановича, завпеда¹, що викладав у нашому класі алгебру. Високий, ставний, він мовчки проходив шкільним подвір'ям, строго поблискуючи скельцями окулярів, і, коли це траплялося під час перерви, гамір одразу вщухав, і навіть найбільші забіяки ставали тихі та смирні, як ті овечки.

А коли, бувало, якийсь школяр розлетиться та наскочить на Павла Степановича, учитель не лаяв, не кричав на нього. Він тільки серйозно дивився на порушника спокою і коротко запитував:

— Ну?

¹ *Завпед* — скорочення: завідувач педагогічної частини, тепер це заступник директора школи.

І цього було досить, щоб учень одразу втратив увесь свій запал. Найбільшою карою в нас вважалося, коли викликали до Павла Степановича на розмову. Я теж кілька разів стояв у кабінеті завуча. І прямо скажу, відчував там себе препогано.

Павло Степанович мав звичку довго «не помічати» викликаного учня. І що більшою була шкода, то довше тривала мовчанка. Стоїш, було, коло дверей, переступаючи з ноги на ногу в смертельній нудззі, а Павло Степанович, нахиливши велику посивілу голову, щось пише та й пише, і тільки чутно, як рівномірно скрипить перо, виводячи чіткі, строгі літери. Урешті зведе голову, гляне на тебе так, наче не він тебе викликав, а ти сам напросився до нього, коротко кине:

— Ну?

І ти, переминаючись, кліпаючи, шморгаючи, ковтаючи закінчення слів, починаєш белькотати про Вальку, яка пробігала мимо тебе, і про свою ногу, яка візьми та й простягнися їй на дорозі.

— Ну, далі.

Що ж далі. Далі відомо: Валька гепнулася на підлогу, а ти он стоїш...

— Усе? — запитує Павло Степанович, і глузливі вогники починають спалахувати в його очах.

Ти ще більше похнюплюєшся, усім своїм еством показуючи, що більше нічого не маєш сказати.

— Герой! Ну, герой! Бігла дівчина, а він їй — підніжку! Я ніколи не думав, що ти отакий боягуз, бо тільки боягузи знущаються із слабших, з тих, хто не може дати їм здачі.

Усе стискається в тобі в якийсь слизький, бридкий клубочок. Стоїш і не знаєш, куди й дітися від сорому. Павло ж Степанович, ще трохи подивившись на тебе, так же тихо скаже:

— Можеш іти!

І ти виходиш од нього, ледь переставляючи ноги. Особливо ту, що через неї перечепилася Валька. І треба ж було їй пробігти саме повз тебе! Ніби інших хлопців не було на той час у коридорі.

Ніколи не кричав на нас Павло Степанович, а боялися ми його більше за всіх учителів. Тож цілком природним був мій

відчай, коли Павло Степанович став викладати в нас алгебру, а я ніяк не міг її зрозуміти.

Я її розумів, але не так, як інші. Ну, ніяк не міг уявити, як це можна додавати, віднімати, множити й ділити не цифри, а літери! І коли я списував із дошки, що $A+B=C$, усе моє єство бунтувало, кричало, і мені хотілося задушити кожну оту літеру, як найлютішого ворога!

На другий день у мене в єдиного не було виконане домашнє завдання. Я міг би просто-напросто списати у Ванька, але отой бунтарський протест був сильніший від страху отримати незадовільну оцінку.

Павло Степанович мовчки вислухав мої плутані пояснення, так же мовчки пішов од моєї парти до столу. На загальний подив, він не розкрив класний журнал, не вивів проти мого прізвища незадовільну оцінку. Про щось хвилинку подумав, потім, наче нічого й не трапилося, став пояснювати наступні правила.

Тільки після дзвінка наказав:

— Після уроків зайдеш до мене.

— Попаде ж тобі на горіхи! — журився разом зі мною Ванько. — Він тебе до смерті занукає.

Фразеологізм *дістатися на горіхи* означає бути покараним за якусь провину.

Історія його походження пов'язана з тим, що горіхи в давні часи були найпоширенішими ласощами. Батько, який повертався із заробітків, часто привозив дітям горіхи. Якщо ж діти пустували, то мати, щоб утихомирити їх, погрожувала: «Ось приїде батько, і дістанеться вам на горіхи».

Коли закінчились уроки, я несміливо постукав у двері за-вуча.

— Увійдіть!

Павло Степанович, на мій великий подив, цього разу й хвилини не тримав мене біля дверей.

— А, це ти! Ну, проходи!

І коли я підійшов до столу, показав на стілець:

— Ну, сідай!

Я сів на самісінький краєчок. Дивився на облізлі, аж білі, носки своїх черевиків, а всередині в мене все стискалося в сіренький клубочок.

Павло Степанович пройшовся сюди-туди по своєму тісному кабінеті, зупинився біля мене, поклав на моє плече руку:

— Так не виходить нічого з алгеброю?

Я наважився звести голову, подивитися в обличчя вчителя: очі його сміялися. Спалахували за скельцями веселими вогниками, і не було в них звичної строгості.

Павло Степанович підсунув інший стілець, сів поруч.

— А знаєш, я колись точнісінько так не міг сприйняти, щоб літерами можна було оперувати, як цифрами... А потім алгебра стала найулюбленішим моїм предметом. Ну, давай поміркуємо вдвох.

За годину я вийшов од Павла Степановича... Та де вийшов — вилетів! Ушкварив таким галопом, що мало не збив із ніг Ванька, який терпляче чекав на мене.

— Ну, що? Що він там тобі сказав?

Я вхопив його кепку за козинок, насунув її йому аж на очі, закричав щосили на вухо:

— А плюс Б дорівнює С!

З того дня Павло Степанович не здавався мені таким суворим, як раніше. Хоча поважав я його від того не менше.

А от нашого класного керівника Віктора Михайловича ми зовсім не боялися, зате дуже любили. Прямо-таки жити без нього не могли! Він без нас ще міг би прожити, а ми без нього — ніяк!

Віктор Михайлович був дуже молодий. І, незважаючи на ту свою молодість, він зовсім не ганявся за напускною солідністю, як це робила більшість молодих учителів. Він був нам, скоріше, старшим товаришем, аніж строгим керівником, і тому в нас майже не було від нього таємниць.

Пам'ятаю, як узимку, на великій перерві, наш 5-Б воював із 6-А. Нас було менше, і шестикласники, незважаючи на наші відчайдушні зусилля, зламали наш опір та й погнали з поля бою.

— Ур-р-а!

Ми ганебно втікали, а нам у спину, у потилиці гупали сніжки ворожих вояків. Тоді Віктор Михайлович, який стояв саме на ганку, не витримав. Скинув пальто, метнувся нам навперейми.

— Ану, хлопці, за мною!

Схопив грудку снігу й перший побіг назустріч «ворожому війську». Тепер уже наше «ура» лунало над полем бою. Кричали ми так грізно, бігли за нашим учителем так дружно, що шестикласники після короткої, але лютої сутички кинулися навтікача.

— Стійте, хлопці, лежачих не б'ють! — підняв Віктор Михайлович руку, коли ми, загнавши ворогів у приміщення, поривалися добити їх у коридорі. Розчервонілі й горді, поверталися ми з великої перерви. І як же ми пишалися нашим керівником! З яким захопленням дивилися на нього! Такого ж червоного, як і його учні, з ніг до голови заліпленого снігом. Бо шестикласники, одбиваючись, передусім намагалися поцілити в нашого командира.

От який наш Віктор Михайлович! Дуже подобалося нам і те, що він ніколи не звертався до нас із ненависним, остогидлим нам словом «діти». Воно, оте слово, принижувало нашу гідність, бо як полоти чи копати город, носити воду, рубати дрова, пасти худобу, прибирати в хаті, так ми вже не діти, ми вже дорослі, нас уже й «женити пора», і «віддавати скоро заміж». А як у класі, за партою, так — «діти»!

Віктор Михайлович, звертаючись до нас, називав не дітьми, не товаришами, а просто хлопцями та дівчатами, як своїх молодших друзів. І, їй-богу ж, це страшенно подобалося нам і ніскілечки не підривало його авторитет! (...)

Зміркуй!

- Чим тебе привабив Павло Степанович? Чи можна його назвати справжнім учителем і знавцем дитячих душ? Наведи відповідні приклади з тексту.
- Яка розмова відбулася між Толиком і Павлом Степановичем? Прослідкуй, яким був настрій хлопчика на початку цього епізоду та наприкінці. Що тебе здивувало в цій історії?
- За що діти так любили класного керівника?
- Які взаємини між людьми, показані в повісті, можна назвати щирими, а які — ні? Наведи приклади й поясни. Що свідчить про те, що юні персонажі поступово навчаються розбиратись у своїх почуттях, приймати виважені рішення, контролювати емоції?

- У творі змальовано події із життя українського села ще до Другої світової війни. Які традиції, погляди й особливості поведінки дітей, проблеми того часу відійшли в минуле, а які залишились і нині такими ж?

Літературознавчий клуб

Автор цієї повісті — видатний прозаїк, справжній веселий мудрець **Анатолій Дімаров** (1922–2014).

Його мала батьківщина — *хутір Гараськи на Полтавщині*. Батько був хліборобом, надбав чимало землі та худоби, збудував просторий будинок. Мати вчителювала. Коли розпочалася колективізація, сім'ю розкуркулили (відібрали все майно) і почали переслідувати. Щоб уберегти рідних від заслання в Сибір, батько вирядив їх із дому. Переховувались у знайомих. Потім матері вдалося таємно взяти інше прізвище, змінити документи. Так Гарасюти стали Дімаровими й урятувалися.

Після навчання в школі А. Дімаров служив в армії. У роки Другої світової війни отримав у бою важке поранення. Після видужання став командиром партизанського загону та відважно воював проти нацистів. У повоєнні роки жив у Луцьку, потім у Києві. Працював журналістом, редактором у видавництвах і займався літературною творчістю.

А. Дімаров мав надзвичайне почуття гумору, любив життя. Не ідеалізував ні інших, ні себе. Але в кожній людині помічав щось світле й неповторне, а ще смішне. Читачам і читачкам давав таку пораду: «Зустрічайте кожний свій день усмішкою, смійтеся якомога частіше, ніщо так не скрашує наше з вами життя, як радісна усмішка».

Теплим гумором пройнята й *автобіографічно-пригодницька повість «На коні й під конем»*. Це *повість-тетралогія* (від грецьк. *чотири*), бо складається із чотирьох частин.

Твір не має цілісного сюжету. Це барвиста мозаїка різноманітних епізодів-пригод. У повісті розкрито важливі проблеми: секрети справжньої дружби, зародження кохання, щастя дитинства тощо.

Та найголовніша, наскрізна проблема — *пошук взаєморозуміння, діалогу дітей і дорослих*.

Оповідач створює своєрідний місток між двома світами — світом дорослих і світом дітей. У творі він — і батько, і син, і дорослий, і дитина. Тому й нагадує: усі ми родом із дитинства, усі бешкетували, помилялися, «набивали шишки» на шляху дорослішання. Головне — навчитися по-справжньому любити, дружити, удосконалювати себе.

Оцю особливу місію оповідача відкриває нам уже назва тетралогії. Адже афоризм *бути на коні* — означає опинитись у виграшному становищі, *під конем* — навпаки.

Секрет мудрості оповідача в тому, що він, ставши дорослим, не перестає в душі залишатися дитиною. Тому розуміє і примиряє обидва ці світи.

Повість захоплює ще й гумористично-іронічним поглядом автора на відтворювані події.

Ти вже знаєш, що *гумор* — це змалювання в комічному вигляді певного явища чи образу, розповідь, що викликає сміх, веселить. Однією з форм комічного є *іронія* — прихована насмішка, кепкування. Іронічне висловлювання ніби позитивно характеризує якесь явище чи подію, але сказане треба розуміти навпаки.

Гумористично-іронічним є образ блакитної дитини. Мати переконає сина, що саме таким ідеальним янголом був його батько в дитинстві. А потім ми з усмішкою довідуємося, яким насправді був той янгол.

Зміркуй!

- Розкажи, як склалася доля А. Дімарова. Яка настанова допомогла йому прожити довгий вік і досягнути успіху, назважаючи на всі перешкоди?
- Які епізоди твору є *гумористичними*, а які — *іронічними*?
- Який епізод у повісті найбільше тебе розсмішив? Чому?

Мистецькі діалоги

Світ дитинства художньо змальований не лише в літературі, а й утілений у багатьох творах живопису різних років. Яскравий колорит картини луганського художни-

- ка *Григорія Хаджинова* «Діти» передає природну щирість дитинства та нагадує про художні образи повісті А. Дімарова.

Поміркуй!

Розглянь репродукцію картини та ілюстрації до повісті А. Дімарова. Розкажи про образи, створені художницею (с. 140, 142). Чи вдалося їй відтворити світ дитинства твоїх однолітків із минулого століття? Поясни свою думку.

Г. Хаджинов. Діти

Читай і досліджуй!

Чи відомо тобі, якими були в дитинстві твої батьки, бабусі, дідусі або інші близькі люди? Чи доводилося чути від них цікаві розповіді про дитячі пригоди?

Запиши одну з таких розповідей та презентуй її.

Мислимай!

- Яке враження залишилося в тебе після прочитання уривків із повісті А. Дімарова?
- Які жанрові ознаки автобіографічних художніх творів?
- Назви особливості композиції та сюжету повісті «На коні й під конем».
- Охарактеризуй основні проблеми, порушені у творі. Чому саме так автор назвав його?
- Подумай, чому частина тетралогії «На коні й під конем» має назву «Блакитна дитина».
- Чому повість є *гумористично-іронічною* за стилем?
- Знайди в інтернеті та прочитай повість А. Дімарова «На коні й під конем» повністю.

Читацьке дозвілля

Спробуй проілюструвати один з епізодів повісті «Блакитна дитина» за допомогою цифрових додатків «Adobe Illustrator», «Adobe Photoshop», «Corel Painter», «Affinity Designer», GIMP тощо.

ГРИГІР ТЮТЮННИК

Ти вже знаєш про сучасну поезію та пісні, у яких відтворено події російсько-української війни. А події в повісті «Климко» розгортаються під час Другої світової війни. Прочитавши цей твір, ти переконаєшся, що навіть у вирі жорстокого воєнного лихоліття можна зберегти людяність. Ти матимеш нагоду поміркувати над тим, що означає для підлітка ставати дорослим.

У повісті «Климко» тобі траплятимуться слова, які нині вживають рідко. Ось деякі з них: *діжурка* (діжурчина) — верхній робочий одяг залізничників; *гони* — українська народна міра довжини, приблизно від 130 до 260 м; *віселок* — маленьке селище; *путівець* — польова ґрунтова дорога; *яструбók* — розмовна назва літака-винищувача в часи Другої світової війни; *бутіти* — засипати щось будівельним камінням; *драп* — густа вовняна тканина для верхнього одягу; *ухóрка-тисся* — стомитися.

Климко

(Скорочено)

Розділ 1

Климко прокинувся від холодної роси, що впала йому на босі ноги (видно, кидався вві сні), і побачив над собою скам'яніло-бузкове небо, яким воно буває лише восени на сході сонця. Климко підібгав ноги під поли діжурчини, щоб зігрілися, й онімілою, тремтячою рукою дужче розгорнув солону напроти очей. Він спав під скиртою.

Звечора миші лоскотали Климка, гасаючи йому по руках і ногах, пищали раденько, що є їм розвага, і Климко проганяв їх усяк: сукав ногами, кишкав на них сердито — аж доки й заснув.

Климко звівся на лікоть, щоб краще було видно шлях, яким йому йти далі, і його затрусило так, що аж зуби зацокотіли від терпкого застоюного холоду в усьому тілі. (...)

У степу було тихо: блищали від сонця стérні й ковила понад шляхом, сріблилася важка, обвішана разочками роси павутина. (...) Десь там, біля тих гір, чув од людей Климко, було велике місто Слов'янськ, а поміж горами, просто на зем-

Д. Шульга.

Ілюстрація до повісті
Гр. Тютюнника «Климко»

лі, лежала брилами сіль, — бери, скільки здужаєш. Іще чув Климко, що за склянку солі можна вимінити всякого добра: мисочку чи й дві кукурудзи, відерце картоплі або й хліба справжнього.

Климко йшов босий, у куцих штанчатах, старій матросці, що була колись голубою, а тепер стала сірою, та ще в дядьковій Кириловій діжурці. (...) Пахла діжурка паровозом. Уночі вона нахолоняла, а вдень аж димувала на сонці, пахла ще дужче й пекла плечі та спину.

Климко жив удвох із дядьком Кирилом, відколи осиротів.

Жили вони в залізничному бараці при самісіньких коліях. Дядько Кирило був машиністом великого паровоза ФД (...). Повертався він завжди несподівано — із залізною скринькою в руці, зморений очима й усміхнений до Климка.

— Як тут мій помошничок? Не боявся сам уночі? — питався, бувало, знімаючи шкіряного картуза з білими молоточками. — Ось побільшаєш, Климче, і гайда до нас на паровоз, — казав дядько. — Вивчимо тебе на помічника машиніста й заживемо: разом на роботу, разом із роботи...

Умившись, дядько вдягав чисту сорочку й сідав до столу.

— А давай свої граматки, подивимося, що там у тебе з науками.

Це була найбільша радість Климкова — покласти перед дядьком чепурно списані зошити, а самому заходитися поратися: винести миску з дьогтяною водою, витерти підлогу, де набризкано, і тихо, покрадьки, щоб дядько не обернувся, насипати йому юшки, якої сам і наварив, — гарячої та запашної. Про зошити він ніколи не боявся, бо тільки з письма інколи мав «посередньо». (...)

— Ай добра ж, — хвалив, ледь відсьорбнувши з ложки. — У-у-у, такої не всяка й кухарка зварить. Візьми ж отам у скриньці гостинець.

Климко знав, що дядько неодмінно скаже ці слова, проте завжди хвилювався: а що як ні? Що як забуде?

У скриньці, що пахла так само, як і дядькова діжурка та картуз, і сам дядько, лежали блискучі ключі й ключики та гостинець: пригорща пряників-срібноголовців, або гроно прозорих півників на паличках, зв'язаних до купи білою ниткою, або ще щось таке. (...)

Він отак би й виріс серед уквітчаних тих ночей, якби не настали ночі інші, ночі без вогнів. У ці чорні ночі поїзди йшли частіше й швидше, од них віяло ліками, димом польових солдатських кухонь, гарячими на сонці уламками літаків і гармат...

Й одної з таких ночей не повернувся на станцію дядьків Кирилів ФД. Климко цілу ніч проблукав тоді на станції, услухаючись у далекі злякані гудки паровозів, але так і не почув серед них знайомого (...).

Удосвіта на станцію приїхала дрезина-рейковоз і привезла дядька Кирила та його помічників. Дрезину оточили з усіх боків, і Климко ніяк не міг пробитися крізь той натовп. Він побачив тільки, що всі познімали картузи й похилили голови, і закричав, і застукав кулачками в погорблені спини:

— Пустіть мене! (...)

Дядька ховали надвечір при відчинених навстіж дверях барака. Заходили мовчазні, зморені залізничники в промащених мазутою робах, знімали картузи, прощалися пошепки з дядьком і знову йшли на роботу; зітхали й потихеньку схлипували жінки, які зійшлися з усього барака, і тільки одна серед них, тітка Мотя з висілка, плакала вголос.

Після похорону тітка Мотя довела Климка до барака, заплакала біля порога й сказала:

— Може б, ти до мене перейшов? Куди ж тобі тепер діватися? Хто тепер тебе догляне?

Климко похитав головою і пішов у барак. Доглядати за собою — зварити їсти, прибрати в хаті, випрати одежину — він умів і сам. Давно вже вмів (...).

Климко витер холодними брудними пальцями очі й сів у своєму солом'яному кублі. На шляху в обидва боки не видно було й душі (...). Він перетнув шлях і пішов пугівцем просто на білі гори.

Зоб'якуй!

- Що тобі стало відомо про головного героя з перших сторінок твору?
- У який історичний період відбуваються змальовані події?
- Виразно прочитай зображення картин природи у творі. Як пейзажі допомагають розкрити стан душі головного героя?

Розділ II

Климко йшов уже восьму добу. Першого дня йому йшлося легко, навіть весело. Пухка пилюга на дорозі гріла босі ноги, у кишенях дядькової діжурки лежали шість великих сухарів із білого хліба й чимала торба на сіль. А тут іще степу, сонця кругом повнісінько. Вітерець лоскоче ковил-траву, колошкає полини, щоб вони дужче пахли (...).

Сухарів дав Климкові на дорогу дід Бочонок, станційний аптекар і дядьків Кирилів товариш. Другого дня по тому, як не стало дядька Кирила, дід Бочонок прийшов до Климка в барак, мовчки заплакав, притулившись товстим плечем до одвірка, і, утерши сльози, присів біля Климка на стілець, що так і охнув під важким тілом. Тоді дістав із кишені широченних своїх штанів стосик червоних тридцятків і поклав перед Климком на столі:

В. Савадов. Ілюстрація до повісті Гр. Тютюнника «Климко»

— Може, хоч хлібину колись купиш. На всі, бо зараз вони — безцінь... А ще краще, якби ти подався на села та пристав до якоїсь бабусі в поміч і перебув цю лиху годину. Я тобі харчів на дорогу дам.

Климко сказав, що йому дають на станції дядьків пайок, так що жити можна. До того ж у школі скоро почнуться заняття.

— Вони вже не почнуться, — зітхнув дід Бочонок. — Німці от-от прийдуть (...).

Незабаром німецькі літаки розбомбили станцію. Климко бігав у той день із висілковими хлопчика-

ми за балку дивитися на збитий наш яструбок і бачив зда- леку, як бомби влучали в депо, у вагони, як похитнулася і повільно впала водогінна вежа, а в повітрі над полум'ям і димами після кожного вибуху моторошно завивали уламки рейок. Бомба влучила й у барак, і його розвалило, розкида- ло в усі боки, а рештки стін і простінків згоріли в Климка на очах — швидко, як тріски (...).

Сонце стало вже височенько й пригрівало в спину, а зем- ля була холодна, від неї потерпли підошви та зробилися як дерев'яні. (...)

Останню половину сухаря він з'їв учора зранку й відтоді не мав ані рісочки в роті. Щоправда, в одному ліску над шляхом трапився йому в гущавині рясний кущ глоду. Климко обірвав його до останньої ягоди та їв доти, аж доки не занудило.

Незабаром Климко побачив велике місто в долині, зупи- нився і роздивлявся його довго, мружачи очі проти сонця. Воно вже співало свою тиху червону пісню вечорову, і Клим- ко заозирався довкола: треба ж на ніч стати, бо де в місті при- тулишся? Далеко в полі, гонів за десять, він розгледів ни- зеньку чорну копичку сіна чи соломи, коли б не торішньої, і звернув із дороги...

Зміркуй!

- Зверни увагу на деталі портрета Климка у творі. Як вони сприя- ють розкриттю образу головного героя?
- На яких деталях зовнішності автор концентрує увагу?

Розділ III

То була не копичка, а старий курінь на баштаниці з при- в'ялим уже огудинням та дрібною, з яблука завбільшки, пізньою зав'яззю кавунчат. Климко розбивав їх об коліно та смакував блідо-рожеву холодну серединку (...).

Дві ночі Климко спав на голому столі й одбивався від пацю- ків палицею, стукаючи нею по стіні. Пацючня, що, либонь, уже давно звикла хазяїнувати тут, лякалася і нишкла, а тро- хи згодом, ще Климко не встигав і повіки склепити, знову за- водила вискливий, з тупотнявою та шкряботнявою шабаш.

Лише на третю ніч Климко заснув спокійно, бо пацюки вже не надокучали йому. Спровадив їх із вагової Зульфат Гарєєв,

В. Савадов. Ілюстрація до повісті Гр. Тютюнника «Климко»

давній Климків товариш. Він знайшов Климка по димкові з труби, що виходила крізь шибку надвір. Прибіг захеканий, і так зрадів зустрічі, що схопив Климка в оберемок і носив його поперед себе, до хрускоту стискаючи ребра. Зульфат був дужий хлопчик, хоча й нижчий від Климка, вважай, на голову.

— А я бігав-бігав по висілку, — заговорив Зульфат. — Сюди-туди... фух!.. Питаюся: де Клімка? Хто бачив Климку? Немає Климки, ніхто не бачив... А ти осьде! Хорошо! У-у-у, хорошо! (...)

А через пів місяця — сталося те зранку — після короткого бою на станцію зі степу прийшли італійці. Вони цілий день ганялися по висілку за курми, стріляли по них із карабінів та автоматів і лементували. Далі італійці кинулися грабувати, брали не тільки їжу, а й одяг, де кращий.

Через тиждень вони пішли далі, а у висілку почався голод.

На маленькому базарному майдані щоденно, з ранку до вечора, стояли мовчазні люди, тримаючи в руках усе, що було в них найновіше: костюми та пальта, сукні й сувійчики матерії, черевики та годинники... І все те не продавалося, а мінялося хоч на який-небудь харч. Та найчастіше в натовпі було чути: «Солі... Солі ні в кого немає? Віддаю за склянку солі...»

Якось Климко із Зульфатом зайшли на базар. Може, вони й не завернули б туди, якби там не зчинився гвалт. Біля старих дерев'яних прилавків, побачили вони, стояла підвода, її оточили з обох боків і кричали, піднімаючи над головою в кого що було.

На возі, запряженім парою коней, стояв здоровецький бородакий дядько й гув примирливо, перемацуючи очима товари:

— Тихо, тихо... Що мені треба — усе візьму. Сам виберу. Тільки тихо, громадяни! Ша! Ану, одійди, не мацай мішків, бо

так батогом і встюжу. Мадає воно... Ти, з драпом, давай. Що тобі? Борошно є, кукурудза, сіль біла, слов'янська (...).

І тут Климко побачив Наталю Миколаївну, учительку свою та Зульфатову. Вона стояла з немовлям на руках, притиснувши до себе разом із немовлям трояндову, мов сто троянд, сукню. Климко бачив Наталю Миколаївну в цій сукні лише двічі на рік: першого вересня і в останній день занять. Наталя Миколаївна щоразу так хвилювалася, зустрічаючи їх, своїх учнів, а чи проводжаючи на канікули, що троянди з трояндової сукні зацвітали в неї і на щоках. А минулої весни на останньому уроці вона сказала, печально всміхаючись: «От і підете ви в юність, уже з іншими вчителями, а я знову повернуся до маленьких, таких... грибочків, якими були ви, коли прийшли до першого класу. Пам'ятаєте?» І сльози, дві сльозинки, покотилися їй з очей, однак вона не відчула їх і всміхалася. (...)

Наталя Миколаївна стояла осторонь від натовпу, що затулив підводу, і, маленька, бліда, дивилася на бороданя широко розплющеними очима. У них не було ні презирства, ні гніву, а лише зляканий подив. Климко із Зульфатом підійшли до неї (вона не помітила їх) і, затинаючись від хвилювання, сказали, перебиваючи один одного:

— Добрий день, Наталю Миколаївно!

Вона здригнулася і випустила з рук трояндову сукню. Климко із Зульфатом спритно підхопили її, легеньку, як пух, і так стояли з нею, ніяково й щасливо всміхаючись.

— Климку?.. Зульфате?.. Ой, як ви мене злякали... — Їй осяяла їх такими лагідними, такими рідними очима, що їм обом здалося на мить, ніби все навколо так, як і колись було, що немає і не було ніколи війни, і похмурого бороданя на возі, і вибитих вікон у магазинах, і холодної неживої пекарні за сірим дощаним парканом; що ось

В. Савадов. Ілюстрація до повісті Гр. Тютюнника «Климко»

зараз на станції озветься гудком паровоз і дзвоник за клубом, де школа, покличе їх на перший урок...

— Ей ти, молодице! — гукнув бородань. — Із червоним платтям. Підходь, я беру твій товар.

Наталя Миколаївна повільно обернулася до нього та сказала тихо, але так, що всі в натовпі почули й оглянулися:

— Ні-ні. Вам я його не проміняю. Нізащо.

Бородань примружив кам'яні очі й, перекосивши рота, сказав:

— Поду-умаєш, яка цяця... Ва-ам! Ну, тоді пухни з голоду! — Видно, сукня йому подобалася.

— Ходімте, хлопчики, проведете мене трошки, — сказала Наталя Миколаївна до Климка й Зульфата.

Вони пішли геть од базару. А бородань перепитав у когось із натовпу:

— Хто вона? Учителька? — І погукав: — Ей ти, учительша!.. Горда! Іди сю...

Він не встиг доказати, хутко присів на возі й затулив голову руками. Каменюка пролетіла понад ним і вдарилася об стіну аптеки. Натовп одсахнувся від воза, усі злякано дивилися на Наталю Миколаївну та хлопців, а Зульфат тремтів і кричав:

— Я вб'ю його! Таких треба вбить! — Він ухопив грудку породи, прищулив очі й замахнувся вдруге (...).

Зосміркую!

- Зверни увагу на мовлення та деталі портрета бороданя. Як риси його характеру письменник зображує таким способом?
- Як ти думаєш, чому Наталя Миколаївна категорично відмовилася віддавати бороданеві трояндову сукню? Як характеризує вчительку саме така її поведінка на базарі?

Вони відійшли вже далеченько від базару. Тоді Климко нерішуче спитав:

— А можна ми подивимося на вашого маленького?

— Маленьку... — На щоках у Наталі Миколаївни виступили ледь помітні блідо-рожеві троянди. — Її звати Оля.

Вона трохи підняла косинчик бузкової сповівачки, і Климко із Зульфатом побачили маленьке-маленьке личко, біле, аж крейдяне, і щільно заплющені повіки, що здригали-

ся від сонця, а губенята, не червоні, а синюваті, ожинові, невпинно ворушилися, наче шукали щось.

— Зараз, зараз... — промовила до личка Наталя Миколаївна.

Хлопці не зрозуміли, що означало те «зараз», лиш усміхалися: «Олю, О-олю!» — і причмокували губами.

— Де ти живеш тепер, Климку? — Наталя Миколаївна сумно глянула Климкові в очі. — Я знаю, мені розказували про все, що тоді сталося, і... мені дуже хотілося... треба було тебе побачити, та Оля народилася. Саме в той день...

Климко посумнішав, Зульфат теж похнюпив стрижену голову.

— Ми зараз удвох із Зульфатом, — сказав Климко. — Додому до нього, правда, навідуємося щодня — води наносимо, вугілля навибираємо під териконом (...). Не треба вам нічого вимінювати, а переходьте — це ми вас із Зульфатом удвох просимо — переходьте жити до нас. Ми вам помагати будемо, маленьку глядітимемо...

Наталя Миколаївна всміхнулась та опустила очі: їй справді ніде було жити. Коли італійські солдати отаборилися в школі й учинили там галасливий курячий бенкет (вони ламали парти, розкладали в шкільному саду вогнища та смалили над ними курей, з реготами й співами), Наталя Миколаївна з дитиною і чемоданом, у якому були одяг і дециця сухарів, тихцем пішла зі своєї кімнати у виселок і назад уже не повернулася, бо кімнату було пограбовано й затоптано брудними черевиками. Та й уся школа стала подібна до казарми, а в класах стояв нудотний дух курячої смалятини.

— Спасибі, — тихо мовила Наталя Миколаївна до хлопців і додала ще тихіше: — Я рада за вас, мої хлопчики, я просто щаслива (...).

Климко й Зульфат упоралися швидко. Від полудня до вечора вони перенесли з кімнати Наталі Миколаївни все, що в ній було: ліжко, стільці, книжки, розкидані по підлозі, етажерку, постіль (подушки були чомусь порізані, і з них віялося пір'я).

Уже геть споночіло, коли Зульфат приправив колиску, надівши її сіткою на голову. Колиска була з усіх боків розцяцькована квітами з дроту та всякими дротяними кучери-

ками. Фарба на ній, весела, голуба, деінде облущилася, і там виступила іржа, та коли Зульфат гойднув колиску пальцем, вона гойдалася довго, як маятник, сама, наче промовляла: «Дивіться, яка гожа я нянечка!»

Слідом за Зульфатом прийшов і дідусь Гареев, низенький, сухоплечий. Він приніс торбинку сухарів і, торохтячи ними, поклав на столі, а сам пішов до порога, щоб там сісти. Дідусь зіперся руками й грудьми на ціпок і мовчки дивився, як Наталя Миколаївна поїть дитину чаєм із пляшечки.

— Тобі тут буде хорошо, Наташ Миколаївна. Можна жит!.. Ай-я-яй... Маленькому — чай! Не годиться. Маленькому молоко давай. Старому чай, кості гріть. Молока треба! — сказав суворо.

Наталя Миколаївна подивилася на нього винуватими очима:

— Немає... Не стало, Мусо Шафаровичу...

Дідусь Гареев обернувся до Зульфата, тицьнув у нього костуром:

— Підеш на Лобовку до Файзуліних. Там є молоко.

Дідусь Гареев, не попрощавшись, рипнув дверима, кивнувши, щоб ішов за ним і Зульфат.

Климко догнав їх уже за штибовими купами. Климко смикнув Зульфата за рукав, і вони трохи відстали.

— Знаєш, що я придумав, Зульфе, — збуджено сказав Климко. — Я піду по сіль.

Зульфат зупинився.

— Куди?

— У Слов'янськ. Чув, як отой мурло бородатий на базарі казав: «Сіль слов'янська, біла»? А це ж недалеко. Дядя Кирило туди часто ешелони водив. Уранці поїхав — увечері вже дома... — І зашепотів квапливо, щоб Зульфат не перебив його: — У нас картоплі є трохи та сала, але цього хоч би на два місяці хватило. А скоро зима. Зараз, коли тепло, треба йти. Харчів наміняємо по дорозі назад, молока, може...

— Сам не підеш, — уперто сказав Зульфат. — Я теж із тобою.

— А по молоко в Лобовку? А дома, з малими хто буде, з дідусем? А з Наталею Миколаївною? Обіцяли помагати, а самі втекли. Та тебе й не пустять. А мене держати нікому...

— Не пустять, — погодився Зульфат.

Зульфат міцно вхопив Климка за плечі, притяг до себе й довго держав так.

Зміркуй!

- Як ти думаєш, чи логічним є рішення Климка йти по сіль? Чи зміг би він учинити інакше?
- Які деталі вказують на те, що маленьку Олю треба рятувати? Як характеризує друзів сцена їхнього прощання?

Він прокинувся дуже рано. Між кучугурами ще тільки-но почало сіріти. Наталя Миколаївна спала, згорнувшись клубочком. Біля неї тулилась Оля. Вона майже цілу ніч проплакала, а тепер спала міцно, і щоки їй узялися ледь помітним сонним рум'янцем.

Климко тихо підсипав у «буржуйку» вугілля, узяв чистий зошит, олівець і написав: «Наталю Миколаївно! Я пішов. Зульфат вам усе розкаже. Я скоро повернуся. *Клим*».

Він навшпиньки викрався з вагової, удихнув досвітнього степового повітря, немовби води з криниці випив, і подався у виселок (...).

Над баштаном і куренем стояв молочний надщерблений місяць. Була вже північ. Климко ворухився в соломі й кашляв до сліз, що заливали та холодили йому щоки. Він утирався сонний і знову засинав. І знову кашляв. Тієї ночі закінчився вересень і розпочався жовтень.

Розділ IV

Він устав разом із сонцем. Довго кашляв, сидячи в солом'яній постелі та туго обіпнувшись рябою плащ-палаткою. Тіло йому охопила гаряча млюсть, в очах плавали жовті плями, і від того здавалося, що й надворі теж жовто.

«Ще захворію», — подумав Климко. І злякався: що тоді? В очах бриніли сльози, бриніла сиза роса на бур'янах і кавунячому огудинні, а руки так трусилися, що він міцно сплів їх пальцями й затис між коліними. «Треба швидше йти. Там хоч люди».

Климко підвівся — ноги відразу загули й налилися гарячим, — похитнувся, але не впав і не сів знову, а, тримаючись обома руками за куренів дашок, виступив надвір. Земля була холодна. Сяяло сонце, гралося з росою в блискітки — хто кого переблищить — і зовсім не гріло. З рота йшла крута

пара. Климко й кашляв парою, і тремтів, тримаючись руками за курінь. Ні, по такій холоднючій землі далеко не зайдеш, хоча й близько вже: он воно, місто, і за ним гори з рожевими вершечками — рукою наче дістав би.

Климко повернувся до куреня, узяв плащ-палатку й, зціпивши від напруження зуби, одірвав од неї чималий клапоть. Потім розірвав його ще навпіл — і вийшло дві онучі.

«Однаково холодно буде, як намокнуть», — подумав Климко. Навибирав цілішої, сухої соломи, поробив товстенькі устілки та приміряв їх до ступні, щоб ні великі були, ні малі. Потім туго обмотав ноги разом з устілками плащ-палатяними клаптями й позав'язував кінці вище кісточок. Підвівся, обійшов довкола куреня — ступалося в новій взувачці легко й м'яко.

Ішов і розмірковував, що робити далі: «Чи податися відразу просто в гори по сіль, а чи зайти в місто на базар і спробувати Бочонкові гроші. Можна й спробувати. Адже солі тут, мабуть, стільки, що за так бери. Якщо гроші — безцінь, то й сіль не дорожча. Спробую», — вирішив Климко й пішов швидше.

Почалися будинки довші та вищі — у три, чотири, п'ять поверхів. Вони були сірі й мовчазні, ніби ніхто в них і не жив, але людей побільшало. І всі вони — з тачками, клунками, вузлами — сунули в одну вулицю. Климко пішов за ними й скоро побачив базар.

За сірими, вицвілими на сонці прилавками сиділи та стояли жінки й дідусі та неголосно, сторожко озираючись на всі боки, припрошували до своїх товарів. Тут були старі, побиті шашіллю ікони, мідні, поначищувані каблучки й серги; товсті давні книжки; червоні намиста. Далі йшли прилавки, заставлені мисочками із житом, кукурудзою, просом; біліли склянки з борошном, содою, вологою сіллю («Ось вона!» — зрадів Климко); стояли клунки з картоплею, капустою, буряками. І все це добро не продавалося, а мінялося на одержу, гас, мило, сірники...

«Видно, і тут гроші не потрібні нікому», — подумав Климко, відчуваючи страх: нічого він тут не добуде...

Люди торгувалися не весело, як було до війни, а з якоюсь похмурою настирливістю, наче бороли один одного та ніяк не могли побороти.

Біля крайньої тачки на дерев'яних колесах стояла дівчина, з напуском на очі зап'ята старенькою чорною хустиною. Вона тримала в руках чепурно, квітка до квітки складений букет чорнобривців. На плечах у неї була ще одна хустка — велика, у веселих червоних і зелених квітах, а темно-вишневі шовкові китиці ледь не торкалися землі. Щоки в дівчини були перепнуті постаречому, навкіс, як у хворої на зуби, а маленькі тонкі пальці, що тримали квіти, тремтливо перебирали зелені стебельця.

В. Савадов. Ілюстрація до повісті Гр. Тютюнника «Климко»

— Купіть мою хустку. Дивіться, яка ловка... — тихим голосом так лагідно й боязко просила дівчина, що Климко зупинився біля неї. — Я і чорнобривців на додачу ще дам... Купіть мою хустку...

Климко пом'явся, переступаючи з ноги на ногу, і сказав:

— Чудна ви. Кому ж зараз потрібні чорнобривці оті?

Дівчина сполохано глянула на нього темними затіненими очима та швидко вп'ялася пальцями в квітчасту хустку.

— Та ви мене не бійтеся, — усміхнувся Климко та згадав, що він сьогодні не вмивався. — Я не вурка, я по сіль сюди прийшов...

Дівчина відвернулася і стояла мовчки.

— Ото хлопець тобі правду каже, — озвався з-під магазину якийсь дядько. — Ти б поставила отуто коло мене тачку, пішла в ряди й виміняла, чого тобі треба. А то — «чорнобривці»...

Дівчина так само наполохано, як і на Климка, подивилася на нього.

Дядько сидів просто на землі, обгорнувши ноги старою сукняною ковдрою. На скронях йому густо висіялася кучерява розсадка сивини, а лице було все в зморшках. І в кожній зморшці, здавалося Климкові, чаїлася добра, лагідна усмішка. Перед дядьком двома рівними рядочками стояли прорезинені тапочки — великі, і малі, і зовсім манюні, на дитину. Видно, він був швець і сам їх понашивав.

Швець поманив Климка пальцем:

— Здалеку йдеш чи тутешній? — спитав.

— З Донбасу я, — сказав Климко.

— А-а! Землячок... По сіль, кажеш?

Климко кивнув.

— А на що міняєш чи купуєш? Одежа якась путня є чи, може, марки?

— Такого немає, — зітхнув Климко, розглядаючи тапочки («Чи не спробувати виміняти?»). — Гроші довоєнні є, так за них нічого не продають. Треба йти в гори, туди, — він махнув рукою, — там я і даром наберу. Так же?

— А чого ж босий?

— Щоб легше на ноги... — Климко ледь скривив губи, пробуєчи всміхнутися. — Картопля в мене ще є. То, може б, ви проміняли взувачку на неї? Дрібнувата, правда...

— Візьми приміряй.

Климко взув тапочки. Ногам одразу стало затишно.

— Більші бери, щоб онуча влізла, — порадив швець.

Климко послушав його, узув більші й заходився розв'язувати торбу.

— Не треба, — сказав швець. — Носи собі, раз уже ти землячок...

З-за магазину вихопилося два поліцаї в чорному, з карабінами за плечима й плоскими німецькими багнетами при боці.

— Щось вони затівають, — сказав швець до Климка та кивнув головою. — Бач, скільки їх он висипало, як гусей.

Поліцаї, чоловік, може, сорок, вервечкою, на однаковій відстані один від одного швидко йшли понад обома парканами.

У рядах пришикли, і від цієї тиші, що настала враз, одрубом, на майдані зробилося моторошно-похмуро. І раптом біля прилавків надривно, страшно серед тиші закричала жінка:

— Ай, що ж це ви робите! Пустіть мою дитину! Пусті-іть!

Усе торжище разом схарапудилося, гойднулося — і люди побігли, збиваючи одне одного, вириваючи з-поміж плечей свої клунки, вузли, торби...

— А-а-а!... — злинуло над базаром, як багатоголосий стогін: — Облава!.. Облава!..

Сіра людська хвиля з розпачливим криком накопилася на паркан. Він прогнувся, мов гумовий, затріщав із краю в край

і впав. Але на вулиці щільно, майже один біля одного, стояли німецькі мотоцикли й грузовики. Пролунало кілька автоматних черг — видно було, що стріляли вгору, — і натовп знову повернув на базарний майдан, розсипаючись у всі боки. У ньому густо синіли поліцейські шинелі.

— Молоденьких виловлюють, — сказав швець, примружено, гостро дивлячись туди, де вирувало людське стовписько.

Він обернувся до дівчини з хусткою:

— Ти, дочко, іди сідай коло мене. Та хустку оту заховай, бо цвіте на весь базар.

Дівчина, бліда, з величезними карими очима, у яких аж кричала безпорадна мука від страху, зібгала хустку тремтячими пальцями та сховала її під полу жакетика. Вона сіла між Климком і шевцем, затулила обличчя руками й заплакала.

— Цить, — суворо звелів їй швець. — Сиди собі й годі, як щур у горах, тихенько.

Посеред майдану з'юрмилися, тулячись одна до одної, душ тридцять дівчат. Звідти було чути плачі. Поліцаї з карабінами напереваги оточили та повели бранців до воріт. (...)

— Та тут самі старі, ми вже дивилися, — почув Климко й упізнав голос поліцає в кубанці, їх було троє. Вони наближались, перемацуючи очима кожне обличчя в ряду тачкарів. — Де ж це та пташка з квіточками?

Дівчина тоненько заплакала й зашепотіла до шевця:

— Спасіть мене, дядю, спасіть...

— Тихо-тихо-тихо, — швидко сказав їй швець. — Не бійся...

А Климко висмикнув із торби надірвану плащ-палатку, розіпнув її в руках так, щоб затулити дівчину, і став роздивлятися, бурмочучи заклопотано перше, що спало йому на думку:

— Якби не надірвана, то була б довша... Так надірвана... — А в голові стукотіло: «Хоч би пройшли, хоч би пройшли!»

— Хах! Ось де вона сховалася!

Климко побачив над плащ-палаткою простягнену руку в чорному суконному рукаві. Та рука взяла дівчину трьома пальцями за підборіддя і підштовхнула його вгору. Дівчина підняла голову й дивилася на поліцає повнісінькими сліз карими очима.

— Уююй... Вони плачуть!.. Чого, моя квітко, хто тебе обидив, га?

— Не руш дитини, — тихо, але владно сказав швець.
— Ш-шо? — перепитав поліцай, скосивши на нього нахраписто-веселі сірі очі. — Ш-шо ти промекав?!
— Не руш дитини, кажу, — хрипко вимовив швець.
— Ану, устань! — Випростався поліцай. Два інші теж похмуро дивилися на шевця. — Уста-ать, кому сказано!!!
— Немає на що статъ, — осміхнувся швець. Він не дивився на поліцая, він дивився кудись повз його коліна.

Поліцай коротко, прямо вдарив його п'ятірнею в обличчя. Швець похитнувся назад, але не впав — устиг обіпертися на руки. Він притулив долоню до розсіченої губи, а поліцай одкинув чоботом ковдру й відступився на крок, скрививши рота. Під шевцем був маленький дерев'яний візок на підшипникових коліщатах. Поруч лежали дві дерев'яні підпихачки — дві дощечки з обшитими шкірою ручками.

— Шмаркач, — незлостиво промовив із-під долоні швець, дивлячись, як і раніше, мимо поліцая. — Я, щоб тобі тепленько жилося, ноги в шахті зоставив, а ти мене за це — по зубах (...).

Поліцай покашляв у стулені докупи пальці, потер ними губи, ніби поправляючи скривлений рот, і знову обернувся до дівчини:

— То тебе що — просить? — сказав крізь зуби, ухопив її за руку й смикнув до себе.

Дівчина зойкнула (хустка випала з-під поли, розіслалася по землі) і звелася навколішки. Климко випустив плащ-палатку, учепився дівчині в другу руку й закричав:

— Пустіть її! Це моя сестра! Сестра моя, чуєте? Вона мені за матір!

— Та облиш ти цих старців, Стьопо... — сказав третій поліцай, позиркуючи на людей, які покидали свої тачки та підійшли ближче. — Ходімо. Без одної Химки ярмарок буде.

— Н-ну, — зло видихнув той, що в кубанці. — Однак ти далеко не зайдеш. Чула?!

Поліцаї пішли через токовисько до порожніх прилавків і скоро зникли за ворітьми.

— От бачиш — і минулося, — сказав до дівчини швець, утираючи долонею закривавлені губи.

Дівчина стояла навколішках та оніміло дивилася на хустку, що розіслалася на землі. А Климко міцно тримав її за руку побілілими пальцями, і кашляв, і тремтів од кашлю.

Дівчина враз немов опритомніла, ухопила шевця за руку, гладила її тонкими пальчиками й шепотіла, шепотіла плачучи:

— Спасибі вам, дядечку, спасибі, рідненький... Отак вони вас... через мене... Повіки не забуду... Спаси...

Швець легенько вивільнив руку.

— Чого ж ти плачеш? Минулося — і цур йому, радій, що минулося. Далеко тобі ще йти?

— На Сумщину, дядечку... Я на шахтах була в Донбасі. А тут війна... Тепер до мами добиваюся...

— І доб'єшся, — лагідно хмурячи брови, сказав швець. — Чого ж. Тільки накинь зараз на себе старе шмаття якесь або хусткою великою запнися, щоб ні лиця, ні очей не було видно. Та серединою міста не їдь, а глухими вуличками — і на шлях. А там людей багато, з ними веселіше буде. Я тебе на своїй машині проведу закавулками. — Швець усміхнувся і поторкав долонями шарикопідшипникові коліщата.

Дівчина слухала його й швидко, по-дитячому кивала головою.

Тоді обернулася до Климка та винувато, соромно подивилася на нього заплаканими очима.

— Спасибі тобі, хлопчику... Я тебе зразу так злякалася... Тобі, бува, не по дорозі зі мною, ні?

— Мені назад, — сказав Климко крізь кашель. — На Донбас.

Повз них тягла тачку якась жінка в довгому синьому плащі й у калошах на босоніж.

Швець озвався до неї:

— Ти, молодице, хотіла балетки за сіль. То бери.

— Та хотіла, — сказала жінка й зупинилася з тачкою. — Ви ж бо просили борошенця хоч склянок п'ять. Немає, чоловіче, борошенця, не взяла.

— Нічого, якось обійдуся вже. Давайте за сіль. Тут ось хлопчик, — швець кивнув на Климка, — земляк мій, забився аж із Донбасу. Двісті кілометрів пройшов, щоб солі дістати. А де ж її тут зараз найдеш?

Жінка швидко зиркнула на Климка.

— Роздала ж бо я, хазяїне, сіль. Те просить, те: «Дайте, тітонько, хоч у носовичок, хоч зо жменю». Жалко дивитися. Склянок, мо', з десяток осталося.

«Десять склянок!» — подумав Климко й уявив купку солі, величеньку таку. І зашпортався мерщій у кишені, добуваючи гроші.

— Дома в мене то ще є, та й багатенько. Із Солі привезла два мішечки, як війна почалася. А тут — осьо, тільки на денці... — Жінка дістала з тачки жовтий клуночок.

— Давайте, скільки є, — сказав швець, — та вибирайте собі взувачку, яка на вас дивиться. — Тоді подумав і додав: — А може, хлопчик поміг би вам тачку додому правити, а ви йому вдома вже солі досипали б іще, га?

— Я вам, тітонько, води наносу, дров нарубаю чи ще щось зроблю, що скажете. Чесне слово! — Климко похапцем розкрутив дротинку на кишені й простяг жінці всі гроші, дивлячись на неї вгору хворими очима.

Жінка зажурено подивилася на нього:

— Не треба мені грошей, хлопчику. Я тобі й так насиплю з пів пуда, а то й більше, скільки донесеш.

Номіркуй!

Чим би могло закінчитися для шевця та хлопчика їхнє заступництво за дівчину? Чому вони все-таки так учинили?

Розділ V

(...) Перше, що побачив Климко, коли розплющив очі, — велике, рівно обведене око червоного сонця у вікні, і став пригадувати, де він. А пригадавши, спитав:

— Тітонько, тьотю Марино... Що воно — ранок чи вечір? Де ви, тітонько? — спитав так тихо, що ледве почув свій голос.

— Тут я, синку, осьо, — тітка Марина схилилася над ним і поторкала теплими губами його чоло. — Слава богу! — зраділа. — Охолонув лобик, а то ж горів, як жарина. Ранок зараз, сонечко тільки що зійшло.

— Довго я спав, тьотю? — спитав Климко.

— Не спав, а в гарячці був. Без пам'яті був трохи не три дні. Так тебе тіпало, бідолагу, що аж підкидало на ліжку. Не знали вже, чим і вкривати. Застудився ти дуже (...).

Климко поворухнувся під важкою вкривачкою і сказав:

— Треба йти.

Він хотів підвестися, але ні спина, ні шия, ні руки не скорилися йому — тільки в жар кинуло й на лобі виступив піт.

— Лежи, лежи, — придержала його тітка Марина. — Куди ж ти підеш отакий немічний. Одужаєш трохи, тоді й підеш. Лежи,

а я тобі молочка сходжу напитаю. Як їсти схочеш, бери, ось я поклала на стільці, їж. Тільки гляди ж: не вставай.

«Три дні! — Климко відчував, що йому запекло в очах. Три дні... Це ж половину дороги пройшов би вже. А мо', і більше, ніж половину, бо назад, із сіллю, ішов би швидше. Та й ніг уже не треба було б сідати гріти».

Климко прокинувся. Тітки Марини в хаті не було. На стільці біля ліжка лежала скибка хліба, намазана смальцем і потрушена зверху сірою сіллю, і двоє червонобоких яблук. Климко повільно, стримуючи себе, з'їв хліб та одне яблуко. «А те хай, — подумав про друге, — у дорогу візьму». Він побачив на лаві рівно складену чисту свою одягу, матроску й штани, устав і вдягся. Потім накинув діжурку та вийшов надвір. У повітрі пахло садовим димом. Так пахло восени й у їхньому висілку.

«Листя палять, — подумав Климко. — Треба ж роботу якусь зробити тітці, а то тільки набалакав: і те зроблю, і те...»

Він знайшов у сінях якийсь віник-деркач і провів тічок біля порога та вузьку між споришем стежку до хвіртки. Тоді обійшов тітчину хату, повисмикував старий цупкий бур'ян попід призьбою — і хата відразу ніби повищала.

Він пішов у хату, застелив ліжко та сів перепочити, бо втомився. «А як же оце йти, як і від віника вхоркався?» — і заспокоїв себе тим, що добре попоїв, тож сили прибуде.

Незабаром повернулася тітка Марина, весела, рум'янощока, очі сміються. У руках вона тримала маленьке жовте глеченя з квітками по боках, над вінцями в нього біліла шапочка молочної піни.

— Таки встав? — здивувалася і високо, ялиночкою, підняла брови. — Ну й меткий! У вас там на шахтах що — усі такі? Й у дворі він уже, бачу, хазяйнував. Хіба ж можна отакому хворому — і за роботу? Тобі ще лежати та лежати.

— Я піду, тьотю, — тихо сказав Климко. — Сьогодні. А то ще один день пропаде... (...)

— А може б, ти, синочку, у мене zostався, га? — спитала вона невпевнено. — Назовсім. До кого ж тобі туди йти? Це я ще дорогою подумала, та зразу не сказала: бачу ж — хворе хлопчєня... А вчителька з дитинкою якомсь переб'ється, серед

людей же... Я тебе вдягла б як слід і взула, їсти в мене, хвалити бога, є що — німці до нас тільки вряди-годи заскакують, то ще й не обібрали, глúша в нас тут. А прийде дядько Петро, чоловік мій, з війни — хай там його, козака, смерть обминає — житимемо втрюх, будеш нам за рідного сина... У школу тебе віддамо... Га? — В очах у неї світилася надія та ще щось таке ласкаве, чого Климко не міг збагнути. Йому тільки дуже шкода стало тітки, і він сказав:

— Я прийду до вас, тітонько Марино. Як тільки не стане в нас голоду, так і прийду або приїду. А зараз треба мені назад, мене там ждуть...

(Климко не знав того, що Зульфат щодня виходить за переїзд у степ і довго журно дивиться пригаслими чорними очима на дорогу через вибалки й узгірці, звідки має прийти Климко; що часто разом із ним виходить за переїзд і Наталя Миколаївна з маленькою Олею на руках, тоді вони дивляться на дорогу вдвох із Зульфатом і мовчать, картаючи себе в душі: Зульфат — що не розрадив Климка, Наталя Миколаївна — що не почула, як він пішов. Надвечір вертають онімілим у голодному горі висілком назад до вагової, і їм здається, що там їх уже чекає Климко — усміхнений, мовчазний і синьоокий. Але його немає...)

Климко цього не знав. Він знав лише одне: там його ждуть.)

Тітка Марина зітхнула, витерла долонею очі й сказала вже іншим, стурбованим голосом:

— Сідай тоді пий молоко, а я тобі клуночок складу.

Вона внесла з хатини склянку й налила в неї молока, густого, теплого й пахучого. Климко скуштував ковток молока, ще ковток... У склянці поменшало на третину. Подумав, подумав — і долив її водою з кухля, що стояв на столі. Потім ще надпив і ще раз долив, і ще... Поки стало не молоко, а синя бурдїчка.

— Що то ти робиш? — почув він і підняв голову: у хатинних дверях стояла тітка Марина.

— Доливаю... — винувато сказав Климко.

— Водою?!

Климко опустив очі й кивнув.

— Мені, тітонько Марино, якби хоч пляшечку із собою взяти, додому, — сказав тихо. — Може, доведу...

— То й візьмеш! Спарю — і візьмеш! Сміливо пий, я ще дістану. — Вона повернулася в хатину й голосно зітхнула там. (...)

Нелітний!

Як, на твою думку, склалася б доля Климка, якби він залишився в тітки Марини? Чому він рішуче хоче повернутися додому?

Розділ VI

Другого дня Климко підходив до своєї станції. Було ясне після дощу надвечір'я. Дощова роса м'яко блищала на пожухлих придорожніх травах, і сонце, що вже ледь торкалося найдальшого пагорбка, малиново яскріло в кожній росині.

Климко йшов помалу, бо вкрай зморився зі своєю ношею. Мішок із сіллю та харчами (була серед них і пляшка молока, що якимось дивом не розбилася, як упав із вагона) він перев'язав пополам і ніс по черзі то на одному, то на другому плечі. (...)

Удома, удома!.. Уже вдома.

Він не піде висілком, ні. На переїзді він зверне ліворуч і колією, мимо станції, депо, печища на місці барака та хлібопекарні дістанеться до вагової. Постукає тихенько у двері... «Хто там? — питає Наталя Миколаївна. — Заходьте, будь ласка»... Климко всміхнувся і, сам того не помічаючи, пішов швидше.

Нараз у висілку глухо хлопнув постріл. Потім коротко диркнув автомат. Знову бухнув постріл, уже ближче, куля десь угорі тівкнула.

І тут Климко побачив, що від переїзду назустріч йому біжить якийсь чоловік — босий, у солдатському галіфе з розв'язаними поворозками й у гімнастерці без реміняки.

Він біг і весь час оглядався. На переїзд вискочило ще двоє, у чорному, один із них припав на коліно й вистрілив. Той, що біг, вильнув убік.

І тоді Климко все зрозумів.

В. Савадов. Ілюстрація до повісті Гр. Тютюнника «Климко»

— Туди, дядю, біжіть! — закричав він, показуючи рукою праворуч від себе. — Туди! Там балка!..

Від переїзду вдарила довга автоматна черга. Климка штовхнуло в груди й обпекло так боляче, гостро, що в очах йому попливли червоногарячі плями.

Він уп'явся пальцями в діжурку на грудях, тихо ойкнув і впав.

А з пробитого мішка тоненькою білою цівкою потекла на дорогу сіль...

— Климка-а-а! Кли-и-мка-а! — почув Климко з гарячої п'ятки й нічого вже більше не чув.

Від переїзду, піднявши руки, спотикаючись і падаючи, біг до Климка Зульфат.

Зосміркую!

- Чи вдалося авторові в повісті передати трагізм Другої світової війни? Обґрунтуй свою думку.
- Яка подія твору є зав'язкою конфлікту, а яка — кульмінацією? Чому, на твій погляд, письменник саме такою розв'язкою завершив повість? А можливо, Климка тільки тяжко поранено та його ще врятовують друзі?
- У яких словах і вчинках виявляється дорослість Климка?

Літературознавчий клуб

Цю повість створив один із найталановитіших українських прозаїків **Григор Тютюнник** (1931–1980).

Він народився в с. *Шилівці*, що на *Полтавщині*. Митець вирізнявся незалежною козацькою вдачею і безмежним людинолюбством.

XX ст. було особливо жорстоким до поневоленої України. Російські, а потім і німецькі загарбники шматували й нищили її безжально. Григор змалечку розділив зі своєю родиною та земляками гірку долю. Спочатку довелося перетерпіти голодомор. У 1937-му заарештували батька Михайла через те, що походив із працьовитого роду, був розумним, начитаним, писав вірші, вечорами готувався до вступу в учительський інститут.

Гриць дуже любив батька, захоплювався ним: «Я тільки трохи пам'ятаю тата: вони були великі, і рука в них теж була

велика. Вони часто клали ту руку мені на голову. І під нею було тепло й затишно, як під шапкою».

Із Сибіру батько так і не повернувся. Втрата найріднішої людини й сирітство залишилися невилгою раною на все Григорове життя.

Щоб урятувати від злиднів, маленького сироту забрав у свою родину батьків брат. Він мешкав у містечку Щотовому на Луганщині. Ця сім'я прийняла хлопчика як рідного. Тітка була вчителькою української мови та літератури. Вона й прищепила майбутньому письменникові любов до читання, до художнього слова. Хлопець полюбив і Донбас, як рідну Полтавщину, особливо степи — таємничі, дивовижні у своїй безмежності та красі.

Донбас — один зі славних країв нашої Батьківщини, що охоплює Донецьку та Луганську області. Він знаменитий козацькою минувшиною, природними багатствами, працьовитими людьми. Ця квітуча земля дуже тяжко постраждала й від голодоморів, і від нацистської окупації, а тепер її до-руйнують російські загарбники.

На вулиці м. Маріуполя.
Травень 2022 р.

Літературознавчий клуб

Незабаром знову сталося страшне лихо — розпочалася Друга світова війна. Гриць вирішив повернутися до матері в Шилівку. Довелося подолати пішки, у голоді та холоді, 300 кілометрів.

Після війни юнак вступив до ремісничого училища. Це й порятувало їхню сім'ю під час Голодомору 1947 р., бо там давали 700 грамів хліба на день.

Після того працював у колгоспі, на заводах, учився у вечірній школі, служив в армії, навчався в Харківському університеті на філологічному факультеті. Далі вчителював, працював редактором у видавництвах.

Та найголовнішим його покликанням стала література. Кожна книжка Гр. Тютюнника — це справжні духовні скарби, які назавжди залишаться в літературі.

Письменник зауважив: «Я ніколи нікому не казав неправди». Він не прикрашав дійсність під вимоги радянської влади, а описував лише ті обставини й ситуації, які сам пережив і докладно знав. Тому й наголошують дослідники: «З його біографії народжуються біографії його героїв».

Про яку б епоху чи випадок не писав Гр. Тютюнник, головне в його творчості не події та обставини, а людина з неповторною душею.

Поміркуй!

Доведи, що повість «Климко» є автобіографічним твором.

Літературознавчий клуб

За жанром «Климко» — психологічна повість. Тема твору — подорож Климка по сіль із метою врятувати улюблену вчительку та її маленьку доньку. У повісті розгортається конфлікт добра і зла, людяності й бездушності в умовах війни. Ідея повісті — прокляття жорстокої та несправедливої війни, але головне — це славень (гімн) людяності, доброті, самовідданості, милосердю. Климко численними жертвними вчинками та ціною власного життя довів, що він є Справжньою Людиною.

Ідею твору майстерно розкривають продумана композиція, зворушливо-трагічний сюжет і багата система образів.

Сюжет розгортається у двох площинах: переплетено події, що відбуваються ніби перед очима читачів / читачок, і ті, які зринають у спогадах і снах Климка.

Одна з найхарактерніших рис письменницького стилю Гр. Тютюнника — майстерне використання художніх деталей.

Ти вже знаєш, що художня деталь — це якась подробиця змальованого у творі явища, що через підтекст його характеризує. Головна особливість деталі — *підтекст*, тобто прихований, висловлений тільки через натяки зміст твору.

Повість «Климко» наповнена художніми деталями. Ось деякі з них. Підтекст деталі *діжурка* — це жива пам'ять про найріднішу душу — дядька Кирила й про довоєнне щастя, про зруйнований затишний дім. «Трояндова, мов сто троянд»

сукня вчительки — це щемний спомин про довоєнне дитинство, рідну школу, а також свідчення прекрасної душі Наталі Миколаївни. А от «велика хустка у веселих червоних і зелених квітах», що цвіла на весь базар, підкреслює надзвичайну вроду її власниці. А такий начебто недоречний посеред лихоліття війни букетик чорнобривців у руках цієї дівчини — свідчення краси та дитячої наївності її душі. Розцяцькована квітами та дротяними кучериками колиска, що «гойдалася довго, як маятник» — підтекстовий натяк, що час (маятник) на боці добра, що немовля виживе, а війна мине, запанує мир і щастя.

Глибокі підтекстові змісти Гр. Тютюнник укладає в символічну художню деталь *сіль*. Особливо разюча остання згадка про неї у творі: «А з пробитого мішка тоненькою білою цівкою потекла на дорогу сіль». Це — хлопчикова душа, що залишає змучене тіло, це його любов, яка допомагає вижити іншим, це освячення його життєвої дороги, що закінчується.

Зміркуй!

- Які основні риси вдачі Климка? У яких епізодах найяскравіше виявляється кожна з них?
- Знайди в тексті твору деталі портрета головного героя. Як ці описи розкривають його долю і характер?
- Порівняй образи Климка й Зульфата. Хто з них доросліший за поведінкою? Наведи та проаналізуй відповідні епізоди повісті.
- Чи є Климко справжнім героєм? Наведи відповідні уривки з твору.
- Як автор ставиться до Климка? А як ти ставишся до головного героя?
- Подискутай з однокласниками й однокласницями: чи потрібно допомагати іншим людям.

Друга світова війна, на жаль, виявилася не останньою в житті нашого народу. Злочини нині повторюють російські загарбники. Знову падають бомби й ракети на мирні міста та села, на такі ж станції, як Климкова з повісті Гр. Тютюнника. Увесь цивілізований світ сколихнули щемливі історії про юних українців. На початку березня 2022 р. малий хлопчина сам ішов на пункт перетину українсько-польського кордону. З'ясувалося, що це

5-річний Іван із Києва переходить кордон. *Світлина О. Рудневої*

Олександра Паскаль. *Світлина В. Єфремової*

п'ятирічний Іван із Києва, який загубився під час евакуації, тому й вирішив самостійно добиратися до рідних у Польщу.

А ось ще одна чуттєва історія про семирічну Сашу Паскаль із Чорноморська. Змалечку вона захоплювалася художньою гімнастикою. Але під час російського обстрілу втратила ногу. Після складної реабілітації ця сильна духом дівчинка зуміла повернутися до занять гімнастикою і навіть бере участь у змаганнях.

Такі історії ранять душу, але переконливо засвідчують: український народ мужній і нездоланий. Він переміг у Другій світовій війні, переможе й тепер.

Мистецькі діалоги

П'ятирічний Іван із Києва розчулив серця мільйонів людей у всьому світі. Грузинська художниця **Ненсі Воланд** створила малярський образ юного українця. На малюнку зображено хлопчину, який дорогою поміж рідних пшениць на тлі зоряного українського неба несе пакет із написом про надію. І саме так мисткиня назвала картину.

Н. Воланд. Надія

Поміркуй!

Розкажи про враження від картини. Чому саме таку назву вона має? Обґрунтуй свою думку.

Читай і досліджуй!

Виконай одне із завдань (на вибір).

1. У нашого народу сіль символізує життєві випробування («Немає долі без солі»); перевірку на вірність і дружбу («Бочку солі з'їси, поки людину пізнаєш»); тяжку працю, особливі зусилля («Знаю, почім пуд солі»). Колись вважали, що сіль охороняє від темних сил і зла. Скориставшись інтернет-джерелами, підготуй презентацію про сіль.
2. Пригадай вивчені твори В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...», Л. Костенко «Кольорові миші» та А. Дімарова «На коні й під конем». Знайди в них художні деталі. Розкрий їхній підтекст. Презентуй результати свого читацького проекту.

Нісумуй!

- Яке враження залишилося в тебе після прочитання повісті «Климко»?
- Назви жанр, тему й ідею повісті Гр. Тютюнника.
- Які підтексти мають художні деталі у творі?
- Знайди в повісті «Климко» степові пейзажі. Проаналізуй, за допомогою яких художніх засобів автор їх створив. Як пейзажі розкривають переживання Климка?
- Подискутай з однокласниками й однокласницями на тему «У творі перемагає жорстока, бездушна війна чи добрий і самовідданий Климко?».
- Знайди в інтернеті та прочитай повість «Климко» повністю.

Читацьке дозвілля

Чи є серед твоїх родичів, друзів або знайомих ті, хто постраждав під час російсько-української війни? Якщо так, напиши їм повідомлення чи зателефонуй. Пам'ятай, що твоя небайдужість допоможе їм здолати життєві негаразди.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

Загадковість, стрімкий розвиток гострих подій, пошук злочинців і розкриття їхніх злодіянь — ось ті ознаки літературного детективу, що роблять його популярним.

Сподіваємося, що тобі буде цікаво дізнатися про реальні, а іноді й фантастичні пригоди персонажів детективів, які ти прочитаєш у цьому розділі.

АНДРІЙ КОКОТЮХА

Ти вже знаєш про детективні події, що розгортаються в повісті «*Таємниця козацької шаблі*» З. Мензатюк.

Поринути у світ цікавих, але небезпечних пригод ти зможеш разом із київським школярем Юрком Туряницею в детективі «*Гімназист і Чорна Рука*». Щоб дізнатися, хто ж насправді має псевдонім Чорна Рука, тобі треба розгадати хитросплетіння подій, обставин і несподіваних зустрічей. А ще ти ознайомишся з роботою справжнього детектива, безстрашного й мудрого інтелектуала, який веде власне розслідування.

Гімназист і Чорна Рука

(Скорочено)

Розділ перший. Тут київський гімназист іде назустріч небажаній пригоді

Чорний слід від долоні з розчепіреними пальцями відбився на весь аркуш. А вільне місце згори займав зроблений друкованими літерами напис:

«Завтра 5 година. Спалений дім на Подолі ти знаєш приносиш 1 тисячу або буде біда. Залиш у великій кімнаті мовчи».

«Не вийде мовчати», — сказав собі Юрко Туряниця, учень восьмого класу Першої зразкової київської гімназії.

Хлопчина знав, про що казав. Таку записку раніше отримували інші учні. Якби кожен послухався і справді тримав язик за зубами, у Чорної Руки нічого б не вийшло вже з першою жертвою — Колею Моховим. Той, відомий своїм здоровим пофігізмом, відправив послання, як каже Валик Зубко, у бан, тобто забанив. А вже наступного дня сталася біда. Ну не аж таке горе: ніхто не загинув і не скалічився, слава богу. Але батьки байдужого до попереджень гімназиста дізналися, куди їхній син насправді ходив замість додаткових занять із французької мови. Ох, і було Моховому вдома! (...)

Зміркуй!

- Чи вдалося авторові створити інтригу з перших рядків твору?
- Уяви, що в тебе опинилася записка від загадкової Чорної Руки. Якими були б твої дії?
- Чи є в Юрка Туряниці вибір — виконати волю таємного незнайомця чи ігнорувати записку? Поясни свою думку.
- Яким чи якою ти уявляєш Чорну Руку?

Юрко Туряниця зростає в заможній родині, що підтримує українські традиції. Хлопець навчається в престижній гімназії на Печерську, учні якої мають лише хороші оцінки та поведінку. Але за будь-яке порушення правил їх виключають із цього закладу. Тому Юрко вирішує виконати вимогу Чорної Руки, щоб не потрапити в халепу, і вирушає на Поділ.

Розділ другий. Тут гімназист знайде щось страшне

На Подолі всякий заблукає, але не Юрко. Він тут народився, це потім вони переїхали на вулицю Петлюри, у самісінький центр Києва. Але Поділ залишався рідним. (...)

Що ближче підходив до потрібного місця, то важчими були кроки. Крім того, Юрко раптом відчув, що повертає загальну увагу, від чого стало зовсім ніяково. Адже його, такого переляканого, бачить увесь Поділ.

Хоча насправді він помилявся. Перехожі не озиралися на хлопця. Юрко Туряниця нічим не привертав уваги. Звичайний школяр,

Фонтан «Самсон». м. Київ.
Поділ. Скульптор
І. Григорович-Барський

їх Києвом ходить багато. Хіба, якщо придивитися, можна було побачити ластовиння на лиці. (...) А ще — два невеличких неакуратних шрамики на лівій щоці, мов хтось виорав дві смужки неправильної форми. Виду вони не псували. Навпаки, бабуся казала: це сліди щастя, бо Юрко в ранньому дитинстві перехворів на віспу. (...)

Зазвичай гімназист простував би неквапом, ловлячи ґав, зупиняючись, аби провести цікавим поглядом чергове авто — любив озиратися на машини, мріючи про власну, ось і приглядав собі моделі. Але тепер утратив інтерес до всього. Дістався майже до кінця звивистої вулиці, ще поворот, останній — й уздрів стару будівлю, давно покинуту, заселену волоцюгами. Вони, як казали в новинах, і стали причиною пожежі.

У дитинстві Юрко ніколи не заходив на цей бік Подолу. Не те місце, де матусі й бабусі охоче гуляють із малими дітьми. Та й зараз не бачив нічого привабливого, крім зарослого київського узгір'я. Старанно підготував загадковий незнайомиць місце зустрічі.

Мусив же знати, де є покинута забудова, порожня, моторошна, місцями ще чорна від кіптяви — горіла влітку. (...) Потім тато прочитав у газеті: волоцюги серед білого дня побилися, а щоб замести сліди, не придумали нічого ліпшого, як запалити будинок. Мама ще повела плечима, скривилася:

— Не говори, Іване, при дитині про вбивства.

На що батько відрізав:

— Та ну, Раїсо. Наші діти поруч із нами живуть. Не сліпі, не глухі, не відріжеш їх від світу у двадцять першому столітті. — І, помовчавши, нагадав: — Воює країна. Про смерть діти в школах чують мало не щодня. Ушановують пам'ять. Хай розрізняють смерть гідні й безглузді.

Нічого. Подумаєш, волоцюги-безхатки. Зовсім недавно Києвом бігали натуральні вбивці, озброєні пістолетами, кастетами, битами й молотками. (...) У центрі міста вибухали справжні бомби, навіть серед білого дня, горіли машини, батькову теж спалили вночі, бо прикрасив її синьо-жовтим прапорцем. «Нічого, зароблю і куплю нову. Ми все одно переможемо!» — так сказав тоді тато, а мама тільки зітхнула: «Двадцять перше століття — нервове».

Зміркуй!

- Що відчуває Юрко, прямуючи до місця зустрічі із Чорною Рукою? Чому він «утратив інтерес до всього»?
- Як ти розумієш слова Юркового тата про те, що вся країна воює?
- Пригадай твір Г. Кирпи «Мій тато став зіркою». Порівняй, як описано події Революції Гідності в оповіданні та як про них згадує Юрко Туряниця.

Зазначений у записці будинок стояв майже в самому кінці вулиці. Чи то здалося Юркові, чи й справді перехожі відверталися, проходячи повз нього, і прискорювали кроки. (...) Роззирнувся сторожко. Шаснув у двір, штовхнувши плечем причинену хвіртку. Швиденько зачинив її за собою — і передумав, знову прочинив. Раптом тікати доведеться, одразу кулею на вулицю вилетить. Та й перехожі, напевне, почують, коли кричатиме «рятуйте», якщо шлях до відступу перекриють. Кликати на допомогу не соромно, гірше загинути мовчки й непомітно.

Юрко скривився, мотнув головою, проганяючи непотрібні думки. Не треба паніки. Нічого не сталося, а вже настроїв такий, ніби все пропало. Перетнув дворик, ступив на ганок, потягнув на себе двері, що трималися на одній петлі. Протиснувся всередину. Постоював, збираючись із духом.

— Агов! Я тут! — гукнув на повну силу легенів, проганяючи липкий страх, який усе одно підступно перехоплював подих і сковував рухи, роблячи їх незграбними. — Я прийшов! Хто тут?

У відповідь — спершу тиша. Потім — рух назустріч, хтось біг зсередини, голосно сопучи. І чи то галюцинація слухова, чи справді невідома істота наближалася з тихим гарчанням.

Юрко мимоволі ступив кілька кроків назад. Сумка вперлася в стіну. Гімназист уже бічним зором намалював геометрично правильну траєкторію до дверної пройми. Стрибок, другий — і все, вирвався.

Поки думав-прикидав, з порожньої кімнати до закіптюженого передпокою вибіг, точніше, викотився сірий песик. Не схожий на бродячого, морда пласка, кумедна й щаслива, бо людину побачив. Бульдоги нічийними не бувають.

— Здоров! — промовив Юрко, намагаючись погладити створіння.

Та бульдожка зиркнув жалісно, зовсім не так дивляться породисті бійцівські пси. Гімназист не читав по собачих очах — без того здогадався, що цей несподіваний новий знайомий хоче їсти. Треться об штани, ластиться, випрошує.

— Зараз, — сказав Юрко, вчасно згадавши про бублик у кишені куртки, один із трьох, узятих уранці з дому. (...)

У сусідній обгорілій кімнаті Юрко побачив убитого чоловіка.

Юрко позадкував, замахав руками в повітрі, наче крилами вітряка. І враз почув за спиною кроки. Хтось-таки перекрив шлях до відступу. Попереду — мрець, позаду — хтось, кого гімназист ще не бачив, але вже чув суворе:

— Ти що тут робиш, га?

Міркуй!

- Які емоції охопили Юрка, коли він потрапив до згорілого будинку?
- Кого зустрів головний герой? Які несподіванки його очікували на місці зустрічі?
- Як ти думаєш, на цьому пригоди героя закінчилися чи тільки розпочалися? Поясни свої міркування.

Розділ третій. Тут Юрко знайомиться з детективом Шпигом

Здалося, довго думав, повертатися лицем до небезпеки чи ні, — насправді пролетіло кілька секунд, не більше. Та Юркові вони видалися вічністю. Він поволі обернувся. Краще бачити, хто тобі загрожує, аніж прийняти удар у спину. Так принаймні вважав Юрко. Його улюбленці — відомий усім Шерлок Голмс і Максим Оса з нового коміксу — думали так само. Не в усьому наслідував їх гімназист, але деякі їхні поради були слухні.

Побачив за три кроки від себе, у проймі дверей, що колись розділяли дві кімнати, низенького, зовсім не страшного чоловіка. Справжній тобі дядько, опецькуватий, кирпатий, з невеличким кумедним черевцем, кругленькими, рожевими, повними щоками та густими чорними вусами.

— Ти ба, грамотій. Перша зразкова гімназія, ота знаменита, на Печерську, так чи ні?

— Ага. А ви як знаєте?

Незнайомець усміхнувся у вуса, гойднув підборіддям:

— Якщо ти не вкрав свою сумку, то на ній — герб. Схрещені лаврові листки, між ними дві літери: «К» і «Г», що означає київська гімназія. Номер посередині, у тебе там «одиниця». Я читав, що засновники Першої зразкової вирішили відродити давні гімназійні традиції. От і взяли собі емблему однієї з найкращих київських гімназій, які були до того, як приїшли більшовики та все зіпсували. Історією цікавишся?

— Вивчаємо.

Говорили спокійно, ніби й не було мертвого тіла в порожній кімнаті. Юрко навіть почав трохи заспокоюватися. Але незнайомець сам швидко зрозумів: не туди розмова пішла. Знову насупив брови, повторив:

— То що ти тут робиш? Який чорт тебе сюди заніс, ще й із собакою?

— Собака не мій, — поквапився пояснити Юрко. — Він уже був, коли я прийшов. Голодний. Я бублика йому дав, — бовкнув для чогось.

— Бульдоги не їдять бубликів, — зазначив коротун. — Трішки знаюся на цьому, сам колись пса тримав. Не бульдога, але теж нічого. Застрелили його кілька років тому. Хотіли мене, але пес на кулю кинувся. Нового ніяк не заведу, немає коли з ним возитися, — незнайомець машинально смикнув себе за краєчок вуса. — До того кажу, що раз зжер бублика, значить, жерти хоче. Такі собаки не гуляють вулицями просто так і не залазять у порожні будинки, де лежать трупи. Хтось же його сюди привів. І кинув. Інакше давно б собацюра знайшов хазяїна. Отаке.

Юрко промовчав. З висновками коротуна погоджувався цілковито. А револьвер у кишені та манера міркування підказували єдино правильний висновок.

— Ви з поліції? Детектив?

— Був колись, — відрубав чоловік. — Але, вважай, детектив. (...) Шпиг Назар Захарович. Капітан міліції у відставці.

— Тепер поліція.

— То тепер. А я звільнився, коли ще була міліція. Думав, що протримаюся. Допекло. Тепер — маю честь, власник приватної пошукової контори й заодно — її єдиний працівник. (...)

— Туряниця Юрій, учень восьмого класу Першої зразкової гімназії, — трішки подумав і додав: — Іванович. (...) Що тут узагалі відбувається? Ми зустрілися з вами в недогорілому будинку, і я так думаю, що ви не дарма прийшли сюди саме тепер.

— Розумецький, — гмикнув Шпиг. — Але спершу ти мені даси відповідь. Повторюю знову: що тут, у недогорілому будинку, робить учень восьмого класу? (...)

— Чорна Рука, — просто відповів гімназист.

Зобміркуй!

- Як відбулося знайомство Юрка з детективом Назаром Шпигом?
- Які риси характеру справнього детектива впадають в око з першої зустрічі з ним? Які художні деталі виразнюють образ?

Юрко розповідає детективу про таємничу записку, що доведеться віддати Чорній Руці всі свої заощадження, навіть ті, за які він мріяв купити в однокласника Левка Голіцина старовинний годинник. Голіцин вважає себе дворянином — нащадком царського прислужника та гетьмана Безпалого. Назар Шпиг до такого «дворянства» ставиться скептично, адже йому відомо з історії, що обидва пращури Юркового однокласника продалися російському цареві за дворянські титули, зрадивши українське гетьманство.

Під час розмови Юрка зі Шпигом на місце злочину прибули поліцейський полковник Медвідько та керівник охоронної фірми Стрельцов, і гімназистові довелося сховатися під напівзгорілим ліжком у сусідній кімнаті. Юрко підслухав із розмови між правоохоронцями, що вбита людина в сусідній кімнаті — це кримінальний авторитет Яків Зозуля. Шпиг підозрював його в крадіжці дорогоцінної брошки в літньої акторки Галини Добрянської і вирішив зустрітися з ним, але хтось випередив його й убив злодія. Завдяки винахідливості Шпиґа, Юркові вдалося непомітно вислизнути з місця пригоди через вікно. А за ним додому прибіг і бульдог.

Батьки спершу несхвально сприйняли нового мешканця — песика, але потім, порадившись, дозволили Джентльмену (на таке ім'я він відгукнувся) залишитися, поки не знайдуться його справжні господарі. Невдовзі Туряниця-старший побачив в інтернеті оголошення про зниклого пса зі світлою Джентльмена. Удвох із Юрком вони вирушають, щоб повернути його власниці. Нею виявилася дівчина з Юркової школи Ліза Осадча, вихованка багатого чиновника Аркадія Раєвського. Суворий вітчим наказав своєму водієві позбутися Джентльмена, він не хотів терпіти його присутності у своєму домі. Тому Раєвський охоче віддає собаку родині Юрка з умовою, що Ліза іноді зможе зустрічатися зі своїм улюбленцем у парку на прогулянці.

Тепер життя Юрка істотно змінилося, адже батьки поклали на нього повну відповідальність за Джентльмена, тож хлопець швидко звик до нових обов'язків і після уроків одразу біг додому.

І тут у Юрка та його однокласників сталася прикра шкільна пригода. Левко Голіцин збирався продати Глібові Стороженку з їхнього класу фігурку китайського бовдура. Обладку домовилися провести в комп'ютерному класі після уроків при свідках — Юркові Туряниці та Степанові Мартинюку. Під час зустрічі виявилось, що фігурка бракована, між хлопцями виникла сутічка, і вони ненароком розбили великий монітор, зірвавши важливий для їхньої школи міжнародний онлайн-захід.

Хоч як не намагалися директор школи — учитель англійської Марко Іванович Андронакі — і вчителі викрити винуватців конфлікту, ніхто так і не розповів про інцидент. У школі не виявилось зрадників.

Після тривожного й напруженого дня Юрко пізно повернувся додому. Біля їхніх воріт його вже чекав детектив Назар Шпиг, перевдягнений у костюм двірника. Він попросив Юрка допомогти в пошуках убивці Якова Зозулі. Зустрілися вони ще й наступного дня під час прогулянки з Джентльменом біля Ботанічного саду, де детектив розповів про обставини справи.

Виявилось, що Зозуля на замовлення Стрельцова вкрав у Галини Добрянської щоденник її старшого брата Олеса, у якому той описував свою участь у бою під Крутами. Цей документ є безцінним для історії. Правнук пані Галини, повний тезка свого славного прадіда, учасник АТО на Донбасі, виступає з ініціативою назвати одну з київських вулиць іменем прадіда, а для цього потрібне документальне свідчення про його подвиг. Тепер Олесь-молодшого ув'язнили через підозру в убивстві Зозулі. Шпиг просить Юрка допомогти знайти Чорну Руку, адже той міг бути свідком убивства. Це допоможе врятувати невинну людину.

Юрко цілий вечір розмірковує, висловлює свої аргументи Джентльменові, зачинившись із ним у своїй кімнаті, і починає підозрювати, що Чорна Рука — це Гліб Стороженко.

Поміркуй!

- Допоможи Юркові: установи послідовність переказаних подій і вислов своє припущення про те, хто може виявитися Чорною Рукою.
- Чи погоджуєшся ти з міркуваннями Туряниці? Чому?

Розділ п'ятнадцятий. Тут зовсім невчасно з'являється б'ютифул бой

Тим часом настала неділя. Дали слово — треба тримати, а домовленості виконувати. Зібрався Юрко в парк Шевченка вигулювати собаку разом із Лізою та її сухорлявою, мов чорноморська вобла, бонною. (...)

Осінь. Національний
ботанічний сад
ім. М. М. Гришка.
м. Київ

Щойно зайшли на паркову алею, і бульдог уздрів перед собою Лізу, яка нетерпляче тупцяла при вході. Пса наче підмінили. Дзявкнувши, він рвонувся, натягуючи поводок, і з несподіванки Юрко ледь не втратив рівновагу. Щоб не заорати носом, побіг підтюпцем і швидко захекався. Так, сопучи й витираючи рукавом не знати звідки виниклу вологу під носом, розхристаний гімназист постав перед дівчиною.

Ліза не звертала на Юрка жодної уваги, присівши біля бульдога й дозволяючи тому себе облизувати. При цьому гімназистці дивним, незрозумілим хлопцеві чином вдалося не розтріпатися, зберігши одяг у тому вигляді, у якому її випустили з дому. На ній були чобітки з невеличким каблуком, з-під синього вовняного пальта визирав край довгої, майже до кісточок, темно-зеленої сукні. Руки закривали тоненькі рукавички, а волосся, легенько завите, прикривала плетена шапочка.

Зате сухоребра Марта Ернестівна, схожа на велику тичку, затагнену в довгий сірий плащ, своєю увагою Юрка не оминула. (...)

— Фу, молодий чоловіче, — проскрипіла вона. — Фу! Як ви можете в такому вигляді приходити на побачення з панною!

— А в нас не побачення! — поспіхом відрізав Юрко. (...)

— Ви навчіться спершу користуватися хустинкою, — зауважила бонна, трохи підвищивши голос. — І застібніть верхній одяг — ви перебуваєте в громадському місці.

Ще не вирішивши, як на це реагувати, Юрко просто пустив край повідка, відступив на два кроки й засунув руки в кишені. (...) Нарешті неквапом, демонстративно й виклично водночас, хлопець почав один за одним застібати гудзики знизу вгору.

Кивнувши з відчуттям виконаного обов'язку, бонна переключилася на вихованку.

— Фу, Ліззі, — каркнула. — Ви дозволяєте цій тварині, що бігала по брудній землі своїми лапами, мастити ваше чисте пальто. А дозволяти лизати власне лице — узагалі проти правил гігієни.

Юрко чекав, що дівчина заперечить або хоча б спробує сказати щось нейтральне у відповідь. Але Ліза випросталася, хоч і не відсторонила від себе Джентльмена, відступила трохи далі й запитала:

— Ми можемо трохи погуляти в парку?

— Вам дозволили, — це прозвучало так, наче дівчину обдарували неабиякою милістю. — Нагадаю: не більше години. Мій лікар заборонив мені довго перебувати на вулиці в таку вологу погоду. І я повинна вас бачити, — проскрипіла вона. (...)

Ліза нарешті повернулася до бонни спиною і рушила за бульдогом, який уже потрюхикав до дерев. Там вигулював таксу огрядний вусатий пан із люлькою в зубах, тож Джентльмен знайшов собі нову компанію. Поводок тягся за ним, і Юрко, наздогнавши пса, відчепив його, змотав і запхав у кишеню.

Якийсь час гімназист і гімназистка стояли поруч і мовчали, дивлячись у різні боки. (...) Довго так тривати не могло. Копнувши жовте листя носакон черевика, він мовив, не дивлячись на Лізу:

— Оця твоя... ну... справді така хвора?

— Вона не моя, — кинула дівчина, теж дивлячись в інший бік, але враз повернулася і заговорила, бо, видно, накипіло: — Але то не її лікар! То наш сімейний лікар, друг нашої родини! (...) Лікар — товариш мого тата, — повторила Ліза. (...) — Раєвський мені не рідний.

— Вітчим?

Ліза кивнула й знову не втрималася:

— Вітчими теж бувають рідними. Ну, або як рідними. У мене є подружка Аня Борщевська, то новий чоловік її мами дуже класний. Нікому не дорікає. Навпаки, товаришують усі з усіма. Хоча мама мене переконує, що Раєвський хороший, але постійно зайнятий державними справами. А мій тато загинув два роки тому.

— На Донбасі?

— Так, але він не воював. Він — лікар, волонтер. Їхній автобус підірвався на міні. Пам'ятаю, як він їхав тоді та прощався. Їхав не вперше, то я вже й звикла і не думала поганого. Узяв на руки й міцно-міцно обійняв. Через два дні прийшов до нас його товариш, сірий увесь. Мама відразу все зрозуміла, щойно його побачила. — Ліза зітхнула, глянувши на пса, який загрався із чужою таксою. — Потім ми дуже довго жили бідно. Мама давала уроки англійської, та все одно ледь зводила кінці з кінцями. Звідки й коли з'явився Раєвський, зараз уже й не згадаю. Таке враження, ніби він завжди був. Я чула, як мама пізніше комусь казала по телефону: він, мовляв, забезпечить дитину, тобто мене. Ніби я хотіла, щоб мене забезпечували (...).

Юрко, переваривши почуте, уже зовсім іншими очима дивився на Лізу. Не ображався навіть, що пса свого шукала. Звісно, був один друг, і того Раєвський викинув. І то — підло, тихо, підступно. Викручується тепер, а міг же сказати: «Так, Лізо, це я звелів твого бульдога забрати подалі».

— А оця мегера? — він обережно тицьнув пальцем у бік бонни.

— Його родичка. Хвалилася, що ніколи не була заміжня, бо від чоловіків лише зло й хамство. Раєвський вирішив, що вона поганого не навчить.

Марта Ернестівна, ніби відчуваючи, що говорять про неї, підозріло зиркнула в їхній бік.

Земіркий!

- Що нового про родину Лізи дізнався Юрко після її розповіді? Чи змінив він свою думку про неї?
- Як ти ставишся до цієї дівчини?
- Як ти вважаєш, чи може Ліза бути Чорною Рукою? Доведи свої міркування.

Награвшись із таксою, Джентльмен подріботів до дівчини, тицьнувся пласким пискком у її черевик. Юрко хотів ще щось запитати, навіть рота вже відкрив, але тут над вухом здаду гаркнуло:

— Здоров, Турянице! Гуляєш?

З несподіванки гімназист аж відсахнувся. Поруч не знати звідки вигулькнув Лев Голіцин. Юрко швидко згадав: він же

десь тут поряд мешкає, міг просто так бігти через парк у своїх справах, угледіти знайомого й привітатися. Проте вони, хоч і вчилися в одному класі, ніколи особливо не товаришували. Хіба події цього тижня трохи зблизили їх, але то вже ситуація така. Не збирався Юрко брататися з Голіциним тільки через те, що мали спільну халепу.

І наступної миті зрозумів, чому той не пробіг повз нього, а вирішив привітатися, адже Голіцин, уже не звертаючи на нього уваги, розправляв плечі й поправляв чуба, рисуєчись перед Лізою.

— Здається, я бачив тебе в нашій гімназії. Ти із сусіднього класу. Давно пора познайомитися.

Дівчина запитально глянула на Юрка. Біля невеличкої компанії виросла пильна бонна. Змірявши нову особу з голови до п'ят, запитала грізно:

— Ви хто, юначе? Що вам потрібно від дівчини?

Голіцин спершу приклав розчепірену правицю до грудей, накривши місце, де серце, а потім широко перехрестився.

— Бачу: стоїть знайомий із гарною дівчиною, яку я десь уже бачив. Набрался сміливості, познайомився.

— Це не сміливість, а нахабство, молодий чоловіче! — відкарбувала Марта Ернестівна.

Левові щоки запалали.

— Голіцини ніколи не були нахабами! — заявив він. — Усі чоловіки з нашого давнього роду вирізнялися сміливістю! Саме тому наш рід завжди цінували! — Його лице пашіло так, що аж змокріло.

Видобувши з кишені застебнутої куртки акуратно складену хустинку, Левко старанно витер краплі поту. Бонна тим часом примружилася, щоб уважніше його роздивитися.

— Ви сказали — Голіцин? Ви нащадок тих самих Голіциних, юначе? Яке несподіване, яке раптове знайомство! Нащадок дворянського роду! Дивися, Ліззі, який б'ютьіфул бой! Ось яка компанія нам потрібна! Добірне товариство! Я неодмінно скажу панові Раєвському!

Юрко мовчки сопів, ніби відчуваючи: щось не те діється. (...) Голіцин же, відчувши себе повним господарем становища, ступив до Лізи ближче.

— То познайомимося? Я — Лев Голіцин!

— Лизавета, — сухо відповіла дівчина. — Лизавета Осадча.

— Фу, Ліззі! — утрутилася бонна. — Ви маєте прізвище Раєвська! (...)

— Ви дозволите запросити вашу вихованку на Покровський ярмарок? Там буде дуже багато цікавого. Розпродаж модних речей, наприклад, можна все купити за пів ціни...

Тепер нічого не встигла сказати на це бонна — її випередила Ліза:

— Ви, мабуть, не чули, Марто Ернестівно, — сказала дівчина, дивлячись просто на Юрка, — але мене туди вже запросив ось цей молодий чоловік, Юрій Туряниця. Тільки не на розпродаж барахла. Нині Покрова — День війська, буде концерт, співатимуть наші воїни. (...)

— Нічого, — вичавив Голіцин із себе. — Тоді якимось іншим разом.

А Ліза вже повернулася до бонни, проказала, ніби й нічого не сталося:

— Пів години вже минуло. Вам же не можна довго бути на свіжому повітрі. — І вже потім підкреслено ввічливо звернулася до Юрка: — Дуже дякую за цікаву прогулянку. До наступної зустрічі. (...)

Зміркуй!

- Чи сподобалася тобі поведінка Левка під час зустрічі в парку з Юрком і Лізою? А поведінка Лізи? Аргументуй своє ставлення до персонажів.
- Чому Марта Ернестівна назвала Голіцина *чудовим хлопцем*? Чи можна скласти повне враження про людину під час першої зустрічі?
- Як ти вважаєш, чи може Левко Голіцин бути Чорною Рукою? Поясни свої роздуми.

Юрко без зволікань реалізує свій план щодо розкриття Чорної Руки. Тому підкидає записку з погрозами Глібові Стороженку й призначає йому зустріч у шкільному спортзалі. Під час зустрічі з'ясовується, що Туряниця намарне підозрював Гліба. Він виявився порядним і сміливим хлопцем.

Тому під час нової конспіративної зустрічі з Назаром Шпигом Юрко детально розповідає йому про свої нові припущення і плани. А наступного дня в підручнику з грецької мови знаходить нову записку з погрозами:

«НЕ ДУМАЙ ЩО ПРО ТЕБЕ ЗАБУЛИ ГРОШІ ПРИНЕСЕШ ЗАВТРА ТУДИ КУДИ ТОЙ РАЗ. ТІЛЬКИ ГОДИНА ПЛЮС. ТОЙ РАЗ ПРОБАЧИВ ТЕПЕР НІ».

Юрко дуже зрадів записці, адже так випадає шанс спіймати Чорну Руку на гарячому. Через зв'язкового — бармена — він передає записку з інформацією Назарові. І Чорна Рука потрапляє в їхню пастку. Чорною Рукою виявився Лев Голіцин. Він зізнається слідчому, що чув розмову вбитого Якова Зозуленка з іншим чоловіком, якого називали Сопля. На вимогу Назара Шпига Юрко присягнувся нікому не розповідати про викриття Чорної Руки.

Разом із приватним детективом Туряниця вирушає на пошуки справжнього злочинця — Аркадія Сипливця. Він ознайомлюється з небезпечною роботою приватного слідчого. В одному з притонів Назар знаходить і затримує справжнього вбивцю, передає до рук поліції, відбирає в нього цінний щоденник Добрянського.

Розділ двадцять третій. Тут гімназист зустрічає трьох щасливих людей

Мама вже кілька годин місця собі не знаходила. Тато теж не міг нічого робити, нервово міряючи кроками квартиру. Тож Юрко отримав одразу від обох, щойно переступив домашній поріг.

Але зробив, як сказав відставний міліціонер. Той знав, що радити: має справу з брехунами вже майже тридцять років. Найважче далось ридання. Зате всі повірили, бо Юрко насправді дозволяв собі плакати не часто. Та й було чого: зі слів хлопчини, він відпустив бульдога побігати, відволікся на короткий час, а коли роззирнувся — Джентльмена не побачив. (...)

— Не треба, Юрчику! Знайдеться песик! А ми за тебе страшенно злякалися, синку! Ти ж завжди повертався додому вчасно!

— Ми зробимо так, як Ліза, — вирішив тато. — Завтра сам дам оголошення в інтернеті. Якщо раз подіяло, то спрацює і вдруге.

Гімназист знав, чим усе це завтра закінчиться. Назар Шпиг і це передбачив. Лиш одне вони не змогли прорахувати. Через пережиті хвилювання Юрко захворів. (...)

Поспати гімназистові таки вдалося. Навіть не бачив і не чув, як зранку прийшов із візитом пан Шпиг. Назвався, простяг мамі візитку. І вручив із рук у руки бульдога-утікача. Пояснив: надибав пса в одному з дворів. Той чи загубився, чи заблукав. Собака породистий, такі просто так Києвом не біга-

ють, тож його забрав відставний міліціонер із собою. Уранці вивів на прогулянку, як належить. І тут бульдог пожвавився, потяг за собою, і довів отак через усе місто до вулиці Симона Петлюри. Щастя, що знайомий двірник упізнав пса, підказав, куди й кому його завести. (...) Такий був план. Утілили.

Хіба пропасниця засмутила Юрка — це ж точно така запізніла реакція на вчорашній, сповнений небезпечних пригод вечір.

Проте він не здивувався, коли під кінець дня жар остаточно спав, йому стало набагато краще, і все це батьки списали на таке вдале повернення блудного Джентльмена в сім'ю. До гімназії Юрка все одно поки що не пускали, та свою недільну прогулянку в парку Шевченка він усе-таки відстояв.

(...) Ліза, як і минулого разу, прийшла на прогулянку перша. Бонна бовваніла при ній і, на Юркове та Джентльменове щастя, вирішила й надалі демонструвати презирливе ставлення до всієї компанії. (...) Ліза теж не надала Юркові належну увагу, заходившись бігати з бульдогом між деревами, і гімназист залишився в гордій самотності.

Хлопець тинявся парком, ко́пав листя, думав про щось своє — і раптом побачив: просто до нього йдуть троє. Найперше впала в око літня жінка. Не стара, а саме літня, тримається гідно, запнута в зелену шаль, модну й тепер. Випромінювала шляхетність кожним своїм кроком, кожним жестом, кожним поглядом. Літня пані неначе вийшла з історичного фільму про найкращих людей минулої доби. Вона тримала під руку свого супутника, що годився їй у старші сини й теж мав солідний вигляд: підкручені вуса, дороге пальто з верблюжої шерсті. Придивившись уважніше, Юрко переконався: справді, буває таке взуття, яке робить коротуна вищим. (...) Третім був хлопець зовсім молодий, не худий, жиливий. Йому й не треба було одягати світло-коричневий камуфляж, адже він навіть у джинсах, кросівках і простенькій футболці виглядатиме воїном. Хлопець ступав поруч із літньою пані, щось до неї говорив і сам же сміявся, при цьому не забуваючи сторожко роздивлятися в різні боки.

Та першим прогудів Шпиг:

— О, яка несподівана зустріч! Як почуваєшся, Івановичу?

— Дякую, — чемно відповів Юрко, не зводячи очей із літньої пані. — Бачте, вичухався. Ось, гуляю.

— А ми теж, бач, на променаді, — відставний міліціонер смикнув себе за вуса. — Прошу познайомитися, юначе: Галина Добрянська. Королева сцени, прима українського театру. Чув про неї?

— Чув, — кивнув гімназист, кивнувши актрисі й зловивши боковим зором здивований погляд бонни. — Хоч я, якщо чесно, частіше ходжу в кіно. (...)

Він мимоволі перевів погляд на воїна в камуфляжі.

— Олесь, — хлопець простяг Юркові руку, коротко й міцно потиснув. — Ти як, спортом цікавишся?

— Не професійно. Так, для загального розвитку. (...)

Дивна трійця пішла, а Юрко ще якийсь час стояв, проводжаючи їх поглядом. І раптом почув над вухом:

— Ой, ти що, його знаєш? — підійшла Ліза. (...) — У мого тата... покійного... загиблого... Словом, є фото. Вони фотографувалися разом, коли цей хлопець прикривав їхній волонтерський автобус. Сам-один затримував сепарів і росіян, коли ті не хотіли пропустити поранених. Тато ще потім дивувався: ніби заговорений хлопчина, ані подряпини. Здається, Олегом його звать...

— Олесь, — поправив Юрко Туряниця.

Назавтра в гімназії все було, як звично. Голіцин при першій зустрічі швидко відвів погляд, а потім узагалі відвернувся і намагався триматися від Юрка подалі. Тому ж кортіло розказати все, хай потайки, кільком особливо довіреним особам, покликавши їх до вбиральні. Зубко, Моховий, навіть Мартинюк — вони охоче почують, чия чорна рука псувала їм та іншим життя. Але щоразу він стримував себе. Прикушував язика, щоб заболіло, аби заспокоїтися. (...)

Коли повертався додому, зустрів на вулиці поряд із гімназією пана Шпиґа. Відставний міліціонер цього разу одягся, як завжди. Таким Юрко звик його бачити. Стояв, про щось неквапом патякав з охоронцем, а вгледівши гімназиста, попрощався і наблизився до хлопця.

— Здоров, Івановичу. Де тебе чорти носять? (...) Ходімо, проведемо до метро.

Чоловік і хлопець рушили тихою, укритою жовтим листям київською вулицею. Якийсь час мовчали, думаючи кожний про своє.

— Олесь про тебе питає, — мовив нарешті Шпиг.

— І йому привіт передайте.

— Від нього для тебе теж дещо є.

Відставний міліціонер витяг із кишені пальта й простяг Юркові невеличку пласку бляшану коробочку.

— Що це? (...)

Юрко покрутив коробочку. Не нова, бачив такі в книжках про старий Київ. У таких кондитери продавали монпансьє. Відкрив. Замість льодяників — темна маса. Не чорна — сірувата. Торкнув пальцем.

— Подібне до попелу...

— Чортівня якась коїться. Але це вже — окрема історія, — загадково відповів Шпиг. І за звичкою смикнув себе за вуса.

Поміркуй!

- Чи здійснилися твої передбачення щодо розв'язки детективної інтриги?
- Які якості Юрка Туряниці сприяли розслідуванню?
- Чи зможе він стати справжнім детективом, як Назар Шпиг?

Літературознавчий клуб

Андрій Кокотюха (1970 р.) народився в м. Ніжині Чернігівської області. Змалку любив читати, мріяв стати бібліотекарем. Перший художній твір написав у 7 років. Працював журналістом. Автор майже ста повістей і романів. Найулюбленіший його жанр — детективи. А ще він працює на телебаченні, пише сценарії кінофільмів і телесеріалів, зокрема й до екранізацій своїх творів.

У центрі повісті «*Гімназист і Чорна Рука*» — небезпечні пригоди київського восьмикласника *Юрка Туряниці*. Ще одним яскравим персонажем цієї детективної трилогії є приватний слідчий *Назар Шпиг*. Він суворий, справедливий і винахідливий.

Події детективної повісті відбуваються в Києві в наш час, але з розповідей персонажів довідуємось і про добу Гетьманщини (XVII ст.), і про події початку XX ст.

Яскравою ознакою детективної повісті є інтрига, яка утримує читацьку увагу, зацікавлює розгадкою таємниці. У повісті загадкою є особа Чорної Руки та пошуки справжнього вбивці. Однак поряд із небезпечними подіями у творі є місце романтичним пригодам і доброзичливому гумору.

Літературознавчий словник

Детектив — жанр літератури та кіно, за основу якого взято розгадування якоїсь таємничої події, найчастіше злочину, пошук його винуватців. Конфліктом у таких творах є зіткнення справедливості та беззаконня.

Інтрига в детективному творі — таємнича подія, загадка, злочин, розгадуванню яких підпорядкований увесь сюжет твору.

Зміркуй!

- Доведи, що «Гімназист і Чорна Рука» — це детективна повість.
- До роздумів над якими питаннями тебе спонукав твір?
- Чи була розв'язка повісті для тебе несподіваною? Чому?

Сучасні події твору тісно переплетені з історичним минулим. У повісті згадано про Олесь Добрянського-старшого, який був учасником

Бій під Крутами.
Історична реконструкція ВІК «Повстанець»

бою під Крутами 29 січня 1918 р. Тоді відбулася кривава січа між російськими більшовицькими військами капітана Муравйова й українськими загонами, сформованими з юнаків Київської військової школи імені Богдана Хмельницького та молодих національно свідомих добровольців. Вороже військо в десять разів перевищувало число наших захисників. Майже 100 молодих українських патріотів загинули, інші ж були захоплені в полон і розстріляні або ж, як Олесь Добрянський, вислані до Сибіру. Але в тому бою українці перемогли!

Гідним нащадком свого прадіда став Олесь Добрянський-молодший. Він учасник Революції Гідності, що розпочалася в листопаді 2013 р. в Києві на майдані Незалежності. Відтоді Росія розпочала проти українського народу війну. У лютому 2014 р. відбулося військове вторгнення в Крим і на Донбас. Щоб дати відсіч російському агресору, Україна розпочала на сході країни Антитерористичну операцію (АТО). На захист своєї землі стали тисячі українських добровольців, яким небайдужа доля нашої держави. Серед них був і Олесь.

Слово *детектив* багатозначне. **Детектив** — один із різновидів художніх творів, кінофільмів, коміксів тощо.

Детектив за фахом — це спеціаліст із розслідування злочинів, агент розшукової поліції, слідчий. У цьому значенні слово має багато синонімів: *нішпорка* (розм.) — людина, яка надмірно цікавиться всім, потай слідкує за ким-небудь; *сіщик* (розм.), *філер* — таємний агент розшукової поліції; *шпігун* — людина, яка займається вистежуванням, розшуком.

Мистецькі діалоги

Серед улюблених детективів Юрка Туряниці — Максим Оса, головний герой однойменного коміксу *Ігоря Баранька*. У ньому розповідається про пригоди легендарного слідчого доби Козаччини, козака Корсунського полку, під час його повернення з походу в Крим.

За мотивами цього мальопису український режисер **Мирослав Латик** зняв першу в історії українського кінематографу екранізацію коміксу.

Поміркуй!

- Знайди в інтернеті та переглянь трейлер до кінофільму.
- Охарактеризуй образ Максима Оси. Чи притаманні йому риси детектива?

Читай і досліджуй!

Підготуй інформаційний постер за повістю А. Кокотюхи «Гім-назист і Чорна Рука». Проілюструй ланцюжок подій, місця, де вони відбувалися, і взаємозв'язки між персонажами.

Ти можеш намалювати постер, зробити його у формі печвор-ка або ж скористатися сервісами «Canva».

Надсумуй!

- Що тобі найбільше сподобалося в детективній повісті А. Кокотюхи «Гімназист і Чорна Рука»?
- Хто з персонажів близький тобі? Чи можеш ти взяти собі його за приклад? Чому?
- Відтвори ланцюжок подій, які стали основою сюжету твору.
- Якою є інтрига цього детективу?
- З уроків зарубіжної літератури ти знаєш про всесвітньо відомого детектива Шерлока Голмса. Склади порівняльну характеристику Шерлока Голмса та Назара Шпиґа.
- Чи виникло в тебе бажання прочитати повість повністю? Чому?

Читацьке дозвілля

Чорна Рука — традиційний персонаж різноманітних історій, пов'язаних із пригодами й таємницями. Одна з таких — детективний квест Ганса Юргена Пресса «Пригоди “Чорної Руки”».

Візьми в бібліотеці цю книжку або знайди твір в інтернеті й разом із юними детективами агенції «Чорна Рука» відгадай заплутані таємничі загадки.

КАТЕРИНА ШТАНКО

Ти вже знаєш із детективної повісті А. Кокотюхи про захопливі пошуки таємничої Чорної Руки.

Детективні історії трапляються не лише в реальності, а й у казках. А учасниками розслідувань можуть бути навіть... дракони. Тож запрошуємо тебе прочитати твір «*Дракони, вперед!*» і дізнатися про цікаві пригоди Михася та Хоми Вербицьких, про казкові пригоди у звичайному міському дворі ... й не тільки.

Дракони, вперед!

(Скорочено)

Частина 1. Зростити чудовисько

1. Ботанік

Один хлопчик (звали його Михась) дуже любив рослини. Не собак, не котів, не хом'ячків, не папужок і навіть не акваріумних рибок, а саме рослини. Як на хлопця — трохи дивне захоплення, бо зазвичай лише дівчата панькаються з усілякими квіточками. Міг би грати у футбол чи відвідувати секцію карате... Але рослини? Ні, узагалі Михась був не проти поганяти з хлопцями м'яча, покататися на скейті чи посидіти перед монітором, але рослини — це зовсім інше (...).

Поміркуй!

Як ти ставишся до захоплення Михася рослинами?

Якось під час відпочинку з батьками та маленьким братиком Костиком у Криму Михась заблуdivся в Нікитському ботанічному саду, випадково потрапив на секретну ділянку із чарівними рослинами. Серед них було драконяче дерево. Необачний хлопчик з'їв плід цього дерева, подібний до груші, а його насінину посадив удома в горщик.

6. Хвостаті похибки й інші нісенітниці

Треба сказати, що після повернення з Криму з Михасем почали відбуватися незбагненні речі. Спершу досить дивні відкриття хлопець зробив у школі. Він раптом помітив, що на карнизах і шторах класних кімнат мешкає безліч неприємних маленьких створінь. Вони були схожі на лисих кицьок породи «сфінкс», тільки завбільшки з маленьку мишку. Ті істоти мали довгі закручені хвости, а їхні сірі шкурки були вкриті літерами

та цифрами. Михась назвав їх «похибки». Отож ці бридкі створіння весь час чинили всілякі капості. Щойно учень, відповідаючи біля дошки, починав вагатися, похибка легенько стрибала йому на плече й мурмотіла у вухо неправильну відповідь.

Якщо школяр повторював за нею та отримував за це погану оцінку, задоволена похибка, ласо облизуючись, поверталася на карниз. Мабуть, ці створіння харчувалися поганими оцінками. (...) Якимось посеред дня в маминому кошику, куди вона складала мотки ниток, шпиці й недоплетені светри, хлопець несподівано вгледів крихітного волохатого дідуганчика.

Ним виявився фамільний домовик Вербицьких — Домінус Верба, який опікувався їхньою родиною з 1632 року.

Насінина драконячого дерева довго не проростала, аж поки маленький Костик ненароком не вилив у горщик із нею свій сік. Незабаром із насінини виріс справжнісінький... грушевий дракон.

Бруньки миттю кліпнули. Ураз розплющилися двоє хитрих карих оченят, а трохи нижче розпливлася задоволена усмішка. Драконеня висмикнуло хвоста із землі, змахнуло крилами й полинуло в повітря. Адаже оті два більші листочки, звісно ж, були крильми.

Маленьке сине чудовисько зробило коло під стелею, зухвало хукнуло: «Хо! Хо! Хо!» — і з його оранжевої пащеки одна за одною вихопилися три вогняні кульки, пролетіли з півтора метра й згасли. (...)

Від домовика хлопець дізнається, що Хома (так назвали дракона), Михась і Костик — наче кровні брати, адже обоє Вербицькі спробували плід драконячого дерева.

Хома має здатність маскуватися, і тому всі інші люди бачать не дракона, а просто песика. Батьки дозволили Хомі жити під Михасевим ліжком. Так і розпочалися їхні спільні пригоди, аж поки в їхньому київському дворі не сталася детективна історія.

К. Штанко.
Ілюстрація до повісті
«Дракони, вперед!»

Зміркуй!

- Яких фантастичних істот почав бачити хлопець? У чому полягають їхні чарівні властивості?

- Яким є ставлення мами й тата Вербицьких до нового захоплення Михася? Які стосунки між батьками та сином?
- Від Домінуса Верби Михась довідався, що фруктові дракони виростають до сорока дев'яти метрів завдовжки, а квартира Вербицьких має тридцять два квадратні метри. На скільки квадратних метрів родині треба буде розширити своє житло, щоб Хома вільно в ньому почувався?

10. Моторошно-темний отвір

У дворі біля лавки стояла купка дітлахів. Побачивши Михася з Хомою, вони всі чомусь здивовано витріщилися на них. Михась спочатку навіть подумав, що сусідські діти якимось чином навчилися бачити справжню подобу його вихованця. Хома теж занепокоївся, старанно загавкав і заметляв хвостом.

Однак виявилось, що справа геть в іншому.

— Слухай, як це ти наважився вивести свого собаку? — спитав хлопця Ігор Війт, сусід Михася по парті.

— А що? Дощу наче немає?

— Озирнися! Бачиш?

Михась уважно обдивився довкола: двір як двір.

— Бачиш? Ніхто більше не гуляє з тваринами в нашому дворі. А знаєш чому? Тому, що тварини почали зникати. Пропав кіт тієї старої, ну, знаєш, з першого поверху, безслідно зник Сонин хом'як.

— Він так любив горіхи й насіння! — схлипнула маленька замурзана дівчинка з третього під'їзду.

— А пам'ятаєш, наша двірничка тримала курчат у дротяній огорожі? — не вгавав Ігор.

Михась озирнувся в той бік, де зазвичай за дротяною сіткою голосно пищали курчата. Тепер огорожа була розсічена навпіл, а між перекинутими мисками літало пір'я. Михась лише тепер остаточно збагнув, про що йому намагався сказати однокласник: двір був порожній. Зазвичай тут вешталось багато собак і котів, а тепер навкруги не було

К. Штанко.

Ілюстрація до повісті
«Драconi, вперед!»

жодної тварини. Навіть усюдисущі голуби з горобцями — і ті десь поділися.

— Ось саме це я і мав на увазі, коли не хотів іти надвір, — дзвякнув Хома.

— Кажуть, начебто в підвалі нашого будинку оселилося якесь страшне чудовисько. От воно й зжерло всіх тутешніх тварин, — пояснив Ігор Війт.

— А тепер воно, мабуть, візьметься за людей, — припустила Соня, витираючи рукавом носа.

— То треба викликати міліцію! — запропонував Михась.

— Двірничка вже викликала. Вони всюди шукали, і в підвалі також, але нічого так і не знайшли.

— Бо воно дуже хитре, те страховисько, десь сховалося, а потім знову вилізло, коли міліція поїхала.

— А чого це ви вирішили, що воно в підвалі?

— Воно там точно! Його чути крізь вентиляційний отвір. Воно гарчить і сопе. Якщо хочеш, можеш сам почути.

— Не бійся, отвір маленький, тому страховисько не зможе крізь нього пролізти.

— А я і не боюся, — гордо вимовив Михась, який не мав звички боятися, адже був із роду Вербицьких.

К. Штанко.
Ілюстрація до
повісті «Драconi,
вперед!»

Зміркуй!

- Що сталося на подвір'ї будинку, де мешкали Вербицькі?
- Яке чудовисько може ховатися в темному отворі підвалу?
- Тобі відомо, що музику до Державного Гімну України написав композитор Михайло Вербицький (1815–1870). Знайди в інтернеті інформацію про цього композитора. Презентуй її в класі.

Пам'ятник
М. Вербицькому.
м. Львів. Скульптори
А. та В. Сухорські

Та насправді хлопчик відчув деяку непевність, проте вибору не було, і він попрямував до вентиляції. Дракон Хома теж хвилювався, але від Михася не відставав. (...)

Хлопцеві стало холодно. Він проковтнув важкий клубок у горлі, відстебнув поводок і сказав:

— Хомо, почекай мене тут.

— За кого ти мене маєш? — обурився Хома. — Я іду з тобою!

— Навіщо?

— Я краще чую, ніж ти! — Дракон поворушив своїми величезними лапатами вухами. — І бачу краще. Та й узагалі, ми ж із тобою — Вербицькі?!

Михась здивовано глянув на свого лускатого вихованця: «Невже не боїться?» Дракон схвильовано переступав із лапи на лапу й ляскав вухами. Зненацька хлопець здогадався: звісно, Хома боїться, ще і як боїться, але йому цікаво — он як очі блищать. Отже, він не сам. Михасеві стало тепліше на серці, і вони разом рушили до отвору. Там вирувала абсолютна темрява. З отвору потягло гострим звірячим смородом. Спочатку здалося, що в п'їтмї панує цілковита тиша, та згодом стало чутно, що там і справді хтось важко сопе.

— Це він! — збуджено вигукнув Хома. — Я відчуваю! — Спина дракона вкрилася фіолетовими плямами, а на потилиці настовбурчився гребінь.

— Хто — «він»?

— Ну цей... Спайк...

— Не вигадуй. Той хижак мешкає в затишній квартирі Пихачів. Навіщо йому здався цей смердючий підвал?

— Я відчуваю, що це він. От зараз ще зазирну. Ми, дракони, класно бачимо навіть у цілковитій темряві.

Хома нахилився до самої вентиляції... Аж раптом звідти блискавично вихопилася чорна пазуриста лапа й учепилася в шию фруктового дракона. Той захрипів. Діти зойкнули та дружно чкурнули геть.

Усе сталося так швидко, що Михась потім не міг зрозуміти, як це йому пощастило так швидко виплутатися з тієї халепи. А він просто підняв цеглину, що валялася під ногами, і щосили вгатив по пазуристій лапі.

Лапа миттю розтислася і зникла в отворі. У темряві гучно загарчало. (...)

— Ну що, бачив?! Я не помилився, це Спайк! — прошипів Хома, хапаючись за шию.

Якщо чесно, Михась не встиг роздивитися те чорне лаписько, однак почав схилитися до думки, що Хома має рацію.

— Ходімо, — махнув він рукою.

Хома ще раз потер шию передніми лапами, а тоді підняв камінця і жбурнув в отвір.

— Клятий м'ясоїде!

У душнику знову щось потужно заревло.

Зміркуй!

- Які риси характеру виявляють Михась і Хома, розслідуючи загадку темного отвору?
- Чи справдяться передчуття Хоми? Чому?

* * *

Коли вони поверталися додому після тієї жахливої пригоди, на Хому раптом щось найшло.

— Бачив, як я його? Бум — і в лоб! — радісно підстрибуючи, горлав грушевий дракон, поки вони піднімалися сходами. — Ох і гуля в нього буде — як помідор!

— Чому ти думаєш, що влучив саме в лоб? Там же нічого не видно в тій темряві, — трохи дратівливо озвався Михась, бо сине чудовисько навіть не подякувало йому за порятунок.

Поки хлопець знімав у передпокої куртку й чоботи, дракон устиг чкурнути до кімнати, де на них уже чекав Котька.

І раптом, наблизившись до дверей, Михась почув:

— ...і тут він нахилився до отвору, а звідти — гульк! — вистромилася страшюча лабета! Пазурі, як ножі! Михась злякався і гукає: «Ой!» Але я не розгубився, схопив каменяку й — бабах по тій лапі! А те страховисько як заверещить: «Ай-яй! Я більше не буду!» А я ще раз каменякою і ще раз...

Котька захоплено слухав цю нісенітницю.

— Хомо, що ти верзеш? — обурився Михась, адже це була відверта брехня.

— Не варто заздрити. Наступного разу, може, і тобі пощастить, і ти теж здійсниш геройський вчинок, — з гідністю озвався Хома.

Хлопець зі здивуванням утупився у свого вихованця.

— То ти, виявляється, ще й хвалькувате базікало, — зауважив Домінус Верба, усівшись на купу підручників, що лежали на письмовому столі. — Дракон — він і є дракон, а всі дракони — неймовірні хвальки, і тут уже нічого не вдієш, така їхня природа.

— Але ж він бреше! Усе було зовсім не так!

— Звісно. Однак глянь на нього — він же й сам щиро вірить у свої вигадки. Він же маля — йому ще й року немає від народження.

Тим часом Хома метушився в кімнаті, плазував, злітав у повітря, стріляв з уявної зброї, удавано кусався і брикався. З кожною хвилиною подія, що сталася біля вентиляційного душника, перетворювалася на дедалі потужніше бойовисько, а Котька був найвдячнішим слухачем, бо всьому вірив. (...)

Розміркуй!

- Чи подобається тобі поведінка Хоми?
- Чому він хвалиться вчинком, якого не здійснював?
- Якими рисами характеру наділені дракони, про яких тобі відомо з інших казок і драми-казки Неди Нежданой «Зоряна мандрівка»?
- Чому поведінка дракона не дуже турбує Михася?

11. Сніг

Михась ще й очей не розплющив, а вже знав: щось сталося. У сні вчорашні події кудись відсунулися, і хлопцеві не хотілося просинатися, але й спати вже не міг — щось заважало. Він розплющив очі. Кімнату сповнювало те піднесене, чисте світло, яке з'являється лише тоді, коли випадає перший сніг.

На підвіконні сидів Хома, а кінець його довжелезного хвоста губився десь аж під письмовим столом. Дракон замріяно дивився на сніжинки, що пурхали за склом. Почувши Михасеве позіхання, дракон повернув до нього здивовану морду.

— Оце хтось вати накидав! Певно, якась крута рекламна компанія!

— Дурненький. Хіба ж це вата? Це сніг!

— Хіба?

— Так. Він дуже холодний.

Михась зістрибнув із ліжка. Прочинив двері на балкон і вхопив повну жменю білого дива.

— Ось, дивися.

Хома обережно понюхав білу кульку.

— Пахне водою.

— Точно, бо це і є замерзла вода, — прозорі краплі збігали по пальцях хлопця.

Дракон лизнув сніг і скривився — не солодке.

— Сподіваюся, до прогулянки воно розтане.

— Не сподівайся, думаю, воно розтане місяців за три, на початку березня.

— А я що — ходитиму по замерзлій воді?! Ні! Нізащо! — Й обурений Хома миттю пірнув під Михасеве ліжко. (...)

— Михасю, а що ти там шукаєш на антресолях? — поцікавилася мама.

— Ма, у тебе не знайдеться якогось шалика старенького — Хомі на шию, щоб він не змерз? (...)

— Ось. Два роки тому сплела, однак надто захопилася, і він вийшов задовгий, а розпускати не хочеться — шкода праці. А навіщо ти витяг усі свої позаторішні кросівки й черевики?

— Зараз побачиш, — пообіцяв хлопець.

Десь за пів години вони з Хомою були готові до зимової прогулянки. Лапи грушевого дракона були взуті в пару кросівок і пару черевиків, шия щільно закутана смугастим шаликом, а на голові між вухами стирчав Котьчин вовняний капелюшок із помпоном.

— Ну, тепер він у тебе точно не змерзне, — засміялася мама.

Надворі стояла особлива тиша безтурботного недільного ранку, навіть двірник ще не почав розчищати доріжки. Снігопад ущух, було хмарно, але не надто холодно. Михась стрімко вибіг на сніг.

— Ура-а-а! — захоплено гукнув хлопчина, бо хто ж може втриматися, коли все навкруги таке святково-новеньке?

К. Штанко.
Ілюстрація до повісті
«Драconi, вперед!»

Подіум!

- Як змінився настрій Михася, коли він вибіг на засніжене подвір'я? А які твої відчуття, коли випадає перший сніг?
- Чому Хомі знадобився одяг для зимової прогулянки?

Однак Хома не квапився його наздоганяти. З прочинених дверей під'їзду витяглася лапа, узута в старий зелений черевик Михася. Вона обережно ступила на сніг, провалилася крізь пухку поверхню і квапливо втяглася назад.

— Ну, чого ти там застряг? — гукнув хлопець і повернувся до дверей.

Грушевий дракон сидів на порозі та з неймовірною цікавістю розглядав власний відбиток.

— Ти ба, що вийшло... — глибокодумно промовив Хома, розглядаючи візерунок протекторів. — І що б це мало означати?

— Що на снігу залишаються сліди — нічого особливого.

— А хіба ти теж так можеш? — ревниво запитав дракон.

— Та скільки завгодно! — застрибав біля під'їзду Михась, залишаючи на снігу відбитки. — Виходь, будемо гратися в «снігових слідчих».

Хома набрав повні груди повітря і таки наважився вилізти надвір. За ним потягся ланцюжок різних слідів.

Гра в «снігових слідчих» досить нескладна: один гравець — «слідчий» — насуває капелюшка на очі, щоб нічого не бачити, а другий — «утікач» — ховається, залишаючи за собою сліди, за якими його треба розшукати. Однак ті сліди не прості відбитки ніг, адже «втікач» вдається до різноманітних хитрощів — повзе рачки, стрибає, засипає сліди снігом.

Спершу Михась був «утікачем», а Хома — «слідчим». Дракон вправно йшов за слідами, майже торкаючись носом снігової поверхні. Він ретельно повторював усі Михасеві петлі й зигзаги, а хлопець сидів на дитячому майданчику, за гіркою, і затуляв собі рота руками, щоб не було чути, як він сміється.

Аж раптом дракон завмер і почав щось уважно розглядати. Хвіст його вигнувся, наче знак запитання. Михась покинув

свій сховок і теж підбіг подивитися, що там такого цікавого надібав його грушевий вихованець.

Біля будинку поряд із їхніми слідами відбився дуже дивний слід черевиків зі складним візерунком протекторів у вигляді латинської літери «Р». Досі брати Вербицькі вважали, що вони першими ступили на цього річний сніг, але виявилось, що хтось їх випередив.

Не змовляючись, обидва Вербицькі рушили за тими слідами. Тепер вони й справді почувалися слідчими. (...) Була там і ще одна несподівана обставина: неподалік душника на снігу лежала смажена куряча ніжка.

— М'ясо! — зойкнув Хома.

— Звісно! Хтось ходить годувати те чудовисько, що оселилося в підвалі, — підсумував Михась. (...)

Зміркуй!

- Чи справдиться передчуття Хоми, що в підвалі сидить хижий дракон Спайк? Доведи своє припущення.
- Придумай хід гри в «детективів» навесні. Пограй у неї з друзями та подругами на дозвіллі.

Авторка повісті дібрала драконам цікаві імена. Хома в перекладі з грецької — «близнюк». Спайк з англійської — «шип». Також є дракони Хай-Тобі-Грець, Гарбузяний Пих, Золота Лихоманка, лимонні близнючки Скалка й Скіпка. Якщо ти дочитаєш книжку «Дракони, вперед!» до кінця, то дізнаєшся про них і розгадаєш, які зовнішні ознаки «закодовані» в їхніх іменах.

12. Господар хижака

— Ти справді впізнав лапу Спайка? — спитав хлопець грушевого дракона, котрий зі смаком наминав сливовий компот із великого полумиска.

— (...) А скажи, ти останнім часом бачив, щоб вони з Леликом вешталися у дворі?

— Жодного разу, — відказав Михась.

— А спитай себе, чому вони не виходять на прогулянку.

— Чому?

— Бо щось сталося. З якихось причин те страховисько му-сило тепер оселитися в підвалі (...).

— Може, просто піти й спитати Лелика, чи то не його дракон сидить у підвалі.

— Ага, так він тобі й скаже, — гмикнув Хома, потираючи носа.

Якщо раніше Михась із Хомою старанно уникали зустрічей із хижакком та його господарем, то тепер несамовито прагнули їх зустріти. (...) Годинами вони чатували біля кухонного вікна в марній надії побачити у дворі огрядного присадкуватого м'ясоїдного дракона. Нарешті Михасеві урвався терпець, і він наважився піти до квартири Пихачів, щоб особисто про все розпитати.

Хома дуже занепокоївся, почувши про це.

— Не подобається мені твій план, старший брате! Подумай сам, а якщо в підвалі сидить не Спайк? Якщо він там, у квартирі Пихачів? Ти ж власними лапами рушиш просто в пащеку того страховиська!

— Але ж треба якось з'ясувати, хто сидить у підвалі, бо в небезпеці весь двір. Хоча, може, ти й правий. Знаєш, мабуть, я про всяк випадок напишу батькам лист, але ти відда-си його лише тоді, якщо я... не повернуся.

— Хох... — з прикрістю видихнув дракон.

Хвилин за п'ятнадцять лист був готовий.

Любі мамо й тату!

Я мушу йти до Пихачів, щоб з'ясувати одну важливу справу. Якщо я досі не повернувся, викликайте міліцію, бо мене можуть з'їсти. Мамо, пробач, що я взяв твій балончик із тим смердючим лаком для волосся, бо ніякої іншої зброї вдома не знайшов.

Дуже вас усіх люблю любив. *Ваш син Михась*

— Я іду з тобою! — у відчаї зарепетував Хома, і гребінець на його потилиці дрібно затремтів.

— Тобі не можна. Бачив на дверях їхнього під'їзду табличку: «З тваринами вхід заборонено»?

Грушевий дракон похнюпився. Але, проводжаючи Михася до вхідних дверей, він тремтячим голосом таки затяг свою героїчну пісню.

— Облиш це! — попрохав Михась. — Ти, братику, краще подбай про батьків і Котьку, якщо я раптом... — І хлопець рішуче вийшов на сходи, замкнувши за собою двері (...).

Зміркуй!

- Який план розслідування виник у Михася? Чому Хома не зовсім підтримує його?
- Які думки й почуття виникають у хлопця та грушевого дракона? Чи примушує вчинок Михася тебе хвилюватися за нього?

Під'їзд, де мешкала родина Пихачів, дуже відрізнявся від усіх інших у будинку. Перила тут були з мореного дуба, сходи — мармурові, по сходах угору тяглася червона килимкова доріжка. Тут було так чисто, що хлопець подумав, що, може, варто зняти взуття. На звук дзвінка, коли Михась відчинив двері, раптом озвалася консьєржка.

— Ти до кого? — суворо запитала вона, визирнувши зі спеціального віконечка крізь товсті скельця окулярів, які робили її крихітні очиці подібними до очей краба.

Дізнавшись, що Михась прийшов до Пихачів без запрошення, консьєржка суворо заборонила йому заходити.

Однак Михась не збирався так одразу здаватися. Він гучно хряснув дверима, але не вийшов назовні, а (...) обережно пробрався до сходів на чотирьох. На щастя, червона доріжка притищувала кроки. (...)

На третьому поверсі на монументальних білих із золотими візерунками дверях блищала прикрашена великими стразами¹ табличка з їхніми іменами. Однак перед дверима нудгував шафоподібний дядько з важкою кобурою при лівому боці. Він не впустив хлопця до квартири. Аж тут Михась зробив відчайдушну спробу обійти охоронця та дістатися кнопки дзвоника. Однак вартовий миттю впіймав хлопця за капюшон куртки й так провів його до самого виходу з під'їзду. Під акомпанемент обуреного верещання консьєржки охоронець брутально штовхнув Михася в снігову кучугуру біля під'їзду.

Хлопець бухнув у сніг із головою, але майже відразу відчув, як чийсь вправні лапи його енергійно відкопують. Зблиснула синя луска.

— Це ти, Хомо? А як ти тут опинився?

— Наша мама повернулася з роботи, відчинила двері, і я рвонув тобі на поміч. Ну що, дізнався?

¹ Стрази — скляна підробка під діаманти.

Михась зашарівся, згадавши свій безславний зворотний шлях.

— Ні, — скрушно визнав він свою поразку.

Братам Вербицьким залишалося тільки повернутися додому.

Аж раптом позаду гучно верескнули гальма. Біля під'їзду зупинився шевроле кольору «металік», звідти вистрибнув нащадок барона з білим портфелем зі свинячої шкіри. Він махнув рукою шоферу, і лімузин поїхав. Лелик неквапливо попрямував до свого під'їзду, і тут його заскочили брати Вербицькі.

— Слухай, пане спадкоємцю, а де подівся твій милий песик з отруйним жалом на хвості? — без зайвої дипломатії запитав Михась.

— Відвали! — буркнув юний аристократ.

Він хотів обминутися хлопця, але дорогу йому загородив привітно усміхнений Хома, демонструючи свої гострі зуби, які могли впоратися не лише з фруктами.

— Краще кажи правду, бо я все одно дізнаюся. Ану, постав ногу сюди, — Михась показав на чистий, ще не затоптаний сніг.

Олелько знизав плечима й знехотя підкорився. На снігу чітко відбився слід із латинською «Р» посередині.

— О, усе збігається: рідкісний малюнок протекторів. «Р» означає «Рyhash». Чи не так? Кросівки тобі роблять на замовлення?

— І що?

— А те, що це твої відбитки за будинком. Вони ведуть до вентиляції в підвалі. Кажу, навіщо ти носиш туди м'ясо.

Лелик смикнувся до дверей, але Хома міцно вчепився зубами в рукав його дорогої шкіряної куртки.

— То це Спайк сидить у підвалі, так?

І раптом обличчя Олелька-Рюрика Пихача-молодшого скрилося, по щоках потоком покотилися люті сльози.

— Це ти винний! Ти, зі своєю фруктовою потворою! Спайк мене завжди слухався! Але коли побачив оце сине одоробло, то наче сказився! Він увесь час думав, що мусить з'їсти твого травоїда. Спайк укусив тата й утік! Він голодує, ховається в холодному підвалі, але повертатися додому йому не можна, бо тато йому не вибачить!

Брати Вербицькі розгубилися, побачивши сльози на завжди холодному й гордовитому обличчі Олелька. Фруктовий дракон випустив із пащеки рукав.

— Але ж міліція обшукала підвал? Чому його не знайшли?

— Думаєш, тільки твій фруктовий вміє прикидатися? Спайк прикидається в сто разів краще! І не тільки собакою. Часом він стає такий, наче тінь, ось тому його й не помітили.

— Слухай, Олельку, ти мусиш щось зробити, щоб твій дракон не залякував увесь двір. Мусиш його якось заспокоїти.

— Відведи свого фруктового до підвалу, хай там Спайк ним повечеряє! Ось тоді він заспокоїться і повернеться додому!

Зненацька молодший Пихач сахнувся, стрибнув і миттю зник за дверима, скориставшись розгубленістю братів Вербицьких.

Михась із Хомою поверталися назад у глибокій задумі.

— А він і справді любить свого Спайка, — несподівано зауважив фруктовий дракон.

Зміркуй!

- Чим закінчилося розслідування Михася? Як цього разу йому допоміг Хома?
- Як характеризує Олелька його вчинок? Доведи, що він справді любить свого дракона.

13. Згине лютий вороженько...

Уже третю добу в братів Вербицьких тривав мозковий штурм: вони шукали способу позбутися страшної небезпеки, що оселилася в підвалі їхнього будинку. Хижий дракон Спайк, який утік, розлякав усю живність навколо, зжер курчат двірнички та всіх підвальних пацюків, і раптом з'ясувалося, що він цілеспрямовано полює саме на Хому.

Уже було відкинуто чимало сміливих пропозицій.

1. Викликати міліцію — уже була, і Спайк її легко обдурив.

2. Підпалити підвал — не можна, бо згорить увесь будинок.

3. Вилити в душник татів одеколон «після гоління» (від таких концентрованих пахоців будь-хто втече світ за очі) — не годиться, бо образиться тато.

4. Напхати в шматок м'яса снодійних таблеток і взяти хижака сплячим — непогана ідея, але де взяти снодійне — усі Вербицькі сплять як убиті, хоч із гармати стріляй.

Хома міряв стіни й стелю кімнати кроками, замислено мугикаючи собі під ніс: «Зги-и-ине лютий воро-же-е-е-енько, як роса на со-о-онці...»

— От якби ти трохи поспівав біля душника, Спайк точно не витримав би і втік світ за очі, — зауважив Михась.

— А ти взагалі співати не вмієш! — образився грушевий дракон, що дуже пишався рідкісним тембром свого голосу. (...)

Поміркуй!

Якою була б твоя пропозиція позбутися страшної небезпеки, що нависла над мешканцями Михасевого двору?

Але наступного дня ситуація несподівано змінилася. Під час прогулянки вони зненацька стали свідками однієї події.

Був перший день зимових канікул. Рано-вранці Михась із Хо-мою вешталися порожнім дитячим майданчиком, сторожко по-глядаючи в напрямку входу до підвалу. Зненацька до під'їзду, де мешкали Пихачі, підкотило розкішне авто. З будинку ви-йшов сам барон у білому капелюсі, баронеса в хутрах і двоє слуг із неосяжними валізами, а тоді шафоподібний охоронець витяг із під'їзду Лелика, який щосили брикався, кусався і відбивався.

— Не хочу! Я не поїду на ці ваші дурнуваті Мальдіви! Чого я там не бачив?! Пусти! Пусти! Я сказав: не поїду!

— Олелько-Рюрик, ви недобре поведіться на очах у про-столюдинів, — сухо зронив барон. — Отже, будете покарані. А тепер сідайте в машину. (...)

Спадкоємець уже й сам зрозумів, що його спротив марний. Він перестав вириватися, кинув повний відчаю погляд на вхід до підвалу й тужливо озирнувся. На якусь мить очі Олелька Пихача зустрілися з Михасевими очима. Можливо, Михасеві здалося, але в очах Олелька було благання... Згодом лімузин із родиною Пихачів завернув за ріг вулиці й помчав до летовища.

— От і добре, — сказав Михась, — їх не буде аж два тижні, й оте страховисько за цей час здохне з голоду.

— Так йому й треба, тому драконожеру! — підтримав його Хома.

Дивно, але з того часу брати Вербицькі раптом утрати-ли апетит. Щойно мама поставила перед Михасем тарілку з рум'яною смаженою рибою і паруючим пюре, прикрашеним життєрадісною петрушкою, як хлопець виразно відчув: там, унизу, у підвалі, голодує покинутий хижак... і відклав ви-делку. Навіть такий ненажера, як Хома, і той відвертав мор-ду від миски із салатом.

— Чому ви нічого не їсте? Може, захворіли? Застудилися? — захвилювалася мама й турботливо торкалася Михасевого чола та драконового носа.

Однак це була не хвороба. На другий день, десь уже під вечір, до них раптом крізь усі поверхи долинуло моторошно-жалісливе виття, сповнене голодного жаху.

— У когось так страхітливо виють водопровідні крани, — зауважила мама. — Як можна таке терпіти? Треба негайно викликати сантехніка.

Тієї ночі ніяк не щастило заснути обом братам Вербицьким. Михась лежав, дивився в темряву й чув, як у нього під ліжком перевертається з боку на бік грушевий дракон, бо тому теж не спалося. Проте згодом хлопець усе ж задрімав, і йому наснилося, ніби це Хома гине від голоду в сирому темному підвалі. Фруктовий дракон зовсім утратив сили. Він лежав на кам'яній долівці й хрипко шепотів:

— Сосиску... одну... маленьку... пів котлетки...

«Як це? — здивувався у сні хлопець. Хома ж не їсть м'яса?» І зненацька прокинувся, мовби хтось його штовхнув.

Удома було темно й тихо, лише неголосно цокав годинник. З-під ліжка теж не чулося ніяких звуків — мабуть, Хома міцно спав. Михась обережно виліз із-під ковдри й подався на кухню. «Чомусь мені здавалося, ніби в нас набагато більше м'ясних продуктів залишилося з вечери? Десь тут мав бути чималенький шмат любительської ковбаси? Де ж мама його поділа? Ну добре, вистачить сосисок та оцих котлет».

Хлопчик укинув усе в паперову торбинку й, узувши чоботи та накинувши куртку просто на піжаму, вийшов на сходовий майданчик. Дуже важливо було зачинити вхідні двері так обережно, щоб не клацнув замок.

Почувався жахливо, адже розумів, що зраджує свого брата — грушевого дракона. Він знав, що для Хоми загибель хижака — це реальна можливість позбутися смертельної небезпеки, але якесь незрозуміле почуття штовхало Михася до такого нерозважливого вчинку.

За будинком панував суцільний морок, бо світло ліхтарів сюди не потрапляло. Хлопець навпомацки просувався вперед, сварячи себе за те, що не захопив ліхтарика.

«Ну ось, здається, вентиляція має бути десь тут», — він простяг руку, обмацуючи стіну, і раптом торкнувся чогось живого, рухливого й гарячого.

«УСЕ! КІНЕЦЬ! ВІН ВИБРАВСЯ З ПІДВАЛУ!» — миттю збагнув хлопець, відчайдушно закричав, сахнувся, підсковзнувся і впав у сніг. Хтось так само важко гепнув поруч, з переляку оглушливо зойкнувши: «Хо!»

Вогняне пасмо, що яскраво спалахнуло вгорі, освітило все навкруги: біля підвального душника поруч із Михасем на снігу сидів Хома, міцно притискаючи до грудей здоровезний шмат любительської ковбаси.

Зосміркую!

- Чи стало для тебе несподіваним завершення детективної пригоди Вербицьких? Чому?
- Чому Вербицькі змінили своє ставлення до Спайка?
- Як ти думаєш, чи справді він залишиться страшним чудовиськом, чи, може, у нього також є шанс змінитися?
- Перекажи детективну історію, яка трапилася з братами Вербицькими, від імені Хоми. Намагайся передати його емоційний стан під час пригод.
- Придумай продовження пригод братів Вербицьких.

Українська природа дуже різноманітна, а кліматичні умови сприятливі для вирощування багатьох видів рослин. У нашій країні є 30 ботанічних садів. Один із найвідоміших — це Нікітський, що знаходиться на території тимчасово окупованого Кримського півострова. Цей ботанічний сад був заснований у 1812 р. Саме тут розпочинаються події повісті «Дракони, вперед!».

Літературознавчий клуб

Катерина Штанко (1951 р.) — сучасна письменниця та художниця.

Її дитячі та юнацькі роки пройшли в Криму, у м. Сімферополі. Ще з дитинства вона захоплювалася малюванням. Усе своє професійне життя мисткиня ілюструє книжки для дітей. Любов до читання спонукала її написати й свою книжку.

Детективна казкова повість «Драconi, вперед!» одразу завоювала серця читачів.

Як зауважує авторка, основною темою цього твору є відповідальність: «Мій герой — людина, яка здатна взяти на себе відповідальність. Він вимушений подбати про сімох здоровезних істот, що дихають вогнем. Усі ці драconi — це діти, які вирости в неволі. Вони не знають реалій цього світу».

Ідея твору полягає в тому, що кожна людина здатна подолати свій страх задля благородної мети — порятунку ближніх, які цього потребують.

Повість має цікаву композицію, адже поєднує жанрові ознаки казки, пригодницької повісті, фентезі й детективу.

Літературознавчий словник

Особливості композиції детективу: зав'язка — інформація про злочин; розвиток дії — процес розслідування; кульмінація — розгадка таємниці; розв'язка — дії слідчого після встановлення особи злочинця; епілог — розкриття суті злочину.

Поміркуй!

- Які факти біографії самої авторки прослідковуються в повісті?
- Про які реальні події із життя Михася розповідає письменниця?
- Які тема й ідея повісті? Доведи прикладами з тексту.
- Чи допомогли тобі авторські ілюстрації краще уявити героїв і події твору?

Мистецькі діалоги

- Сучасний український музичний гурт «ЯРРА» вважає образ дракона символом міцності, величчя та свободи. Свою композицію під назвою «Дракон» музиканти присвятили «Привиду Києва» — збірному образу пілотів 40-ї бригади тактичної авіації. Вони на літаках МіГ-29 за перші 30 го-

- дин російського вторгнення в Україну 2022 р. збили в небі над Києвом 6 ворожих літаків.

Поміркуй!

- Знайди в інтернеті та послухай композицію «Дракон» гурту «ЯРРА».
- Яка спільна ідея повісті «Дракони, вперед!» і пісні гурту «ЯРРА»?

Читай і досліджуй!

- Чи знаєш ти історію походження свого прізвища? Якщо так, то підготуй про це презентацію.

Підсумуй!

- Яке твоє враження від прочитаного епізоду повісті?
- Створи цитатну характеристику головного героя. Які риси характеру Михася тобі хотілося б виховувати в собі?
- Про яких фантастичних істот тобі стало відомо з повісті? Хто з них справив на тебе найбільше враження?
- Які запитання після ознайомлення з твором залишилися нез'ясованими?

Читацьке дозвілля

Знайди в інтернеті та переглянь художній кінофільм американського режисера Д. Лоурі «Дракон Піта».

Постер до кінофільму
«Дракон Піта»

ПРИГОДИ ТА ГУМОР

Читати про цікаві та веселі пригоди люблять усі. Такі твори захоплюють неймовірними подіями, кумедними ситуаціями, дивують несподіваними поворотами сюжетів, покращують настрій. А ще — дають змогу подивитися на себе збоку, критично, з усмішкою.

ВАЛЕНТИН ЧЕМЕРИС

Ти вже знаєш із 5-го та 6-го класів про гумористичні та пригодницькі твори *Остана Вишні, Вс. Нестайка, З. Мензатюк, І. Андрусяка, Лесі Ворониної, Володимира Арєнева, Неди Нежданой*. Роздивися малюнки та відтвори повні назви творів цих письменників і письменниць за опорними словами.

Сьогодні ти дізнаєшся про веселі та повчальні пригоди твоїх однолітків.

товариство
боягузів

Бурундук

диктант

мандрівка

козацька
шабля

сапієнси

окуляри

Вітька + Галя, або Повість про перше кохання

(Скорочено)

Частина перша. Дуель

Ех Вітько, Вітько!..

(...) Ех, Вітько, Вітько, гаряча твоя голова!.. (...) І взагалі, коли ти, Вітько, устиг закохатися в Гальку? Ну, подумай, коли? Ви ж разом росли, ще й дружили в дитинстві. (...)

І раптом в один чудовий день ти зовсім-зовсім іншими очима глянув на свою товаришку з довгою косою. На свою біду ти побачив, що в неї гарні чорні очі-оченята, такі жваві, такі привабливі, такі бездонні, що прямо диво дивне, як ти міг раніше на них дивитися і не бачити їх... Важкі коси й довгі, примхливо вигнуті брови, тоненька, немов вирізьблена, фігурка та чарівна усмішка, що вона вся струнка, весела й швидка, як вогонь на сухій соломі.

Ну, побачив, що вона гарна. Але нащо ж було так закохуватися? (...)

Зміркуй!

- Чи заінтригували тебе перші рядки повісті? Чому?
- Що тобі стало відомо про Вітьку та Галю?

Творчі муки Федька Котигорошка

Лихом цивілізованого людства, на думку Вітьки Горобця, були перший зубний біль і перше безнадійне кохання за формулою: «Він її любить, вона його — хтозна!» Із зубним болем він ще якось міг боротися: піти до фельдшера, і той таки вирве триклятого зуба. А куди поткнешся з іншою хворобою, що саме прогресувала? (...) А мовчки страждати від палкого безнадійного кохання у Вітьки вже не було сили: мусив же він відкрити перед кимось свою наболілу душу, сподіваючись на пораду та бодай хоча б на співчуття.

І Вітька Горобець вибрав для цього Котигорошка. По-перше, вони були дуже близькі приятелі й рідко який день не зустрічалися. По-друге, Федько вмів тримати язик за зубами. Друзі не схожі були один на одного. Вітька — високий, худий, з рідким білявим чубчиком — не міг і хвилини спокійно всидіти на місці. Запальний і рвучкий, він так швидко ходив, що маленький товстий і флегматичний Федько мусив бігати за ним підтюпцем. Цей дванадцятилітній опецьок (якого за смаглявість по-вуличному називали Жучком), здавалося, не ходив, а котився на своїх коротеньких ногах. По-третє, старша Федькова сестра працювала бібліотекаркою в сільському клубі, і Федько змалку мав доступ до тих книжок, яких дітям суворі педагоги не рекомендували давати. Федько вибирав

книжки на свій смак і ковтав їх десятками. Міг терпляче лежати на одному боці цілий день і ще терплячіше читати семисотсторінковий роман, від обсягу якого у Вітьки йшов мороз по спині. І хоча часто Федько не розумів прочитаного, але це не відбивало в нього охоти до читання. Особливо багато читав Котигорошко про кохання і вважав себе в цім ділі знавцем-теоретиком (...).

— Ти вмєш берегти страшну таємницю? — поцікавився Горобець.

— Та я!.. — Федько підтягнув штани, бо доношував батькові та завжди вони в найважливішу хвилину намагалися недоречно з'їхати вниз. — Та я клянуся!.. (...)

— Вірю, — обірвав Вітька потік страшної клятви й сказав із нарочито байдужим виглядом: — Так от, я покохав. (...)

— Хі-і-і... А як ти покохав? Свідомо чи активно? — Федько часто вживав у розмові вчитані слова.

— Узяв і покохав. Що ж тут такого? Для мене це дуже просто.

— От здорово, — усе ще не міг отямитися Федько. — А я ще й не додумався закохатися, а читати про це читав. А хто ж вона, дама твого серця?

— То не дама, а Галя Козачок.

— От диви-и-на!.. А ти ж їй хоча б натякнув?

— Ще ні.

— Тю! А яка ж тобі вигода з кохання, якщо вона не знає? Треба негайно ж їй освідчитись у коханні, бо так заведено. (...)

— Як же їй освідчитися? — поцікавився Вітька.

— Способи є різні: від ультиматуму до сліз.

Федько сунув палець у рот, як робив це в найважчі хвилини, і задумався. Думав він довго, а Вітька все чекав і чекав. Мовчанка затягувалася.

— Потрібна серенада! — нарешті твердо сказав Федько.

— Серена-а-да? — у першу мить аж злякався Вітька. (...)

Вітька мовчав, бликаючи білявими віями, поворушив губами, ніби пробував на смак, що воно за диво таке — серенада — і, зрештою, чесно признався:

— Але я н-не знаю, що це таке...

— О-о, серенада!! — захоплено вигукнув Федько, ніби все життя тільки те й робив, що мав справу із серенадами. — Се-

ренада — пісня пісень закоханих! Їх у всіх іспанських романах закохані своїм дамам співають. От! А ти що — гірший?

Вітька не хотів пасти задніх.

— Тільки де я її візьму? У нашому сільмазі серенад не продають.

— Напишемо, — коротко мовив Федько. — Серенада — це вірш. Не ликом же ми шиті. Зокрема — ти. Ти й мусиш створити вірш про кохання.

— Я ніколи не писав віршів! — жажнувся Горобець.

— Але ти маєш друга, котрий за тебе не те, що серенаду напише — у вогонь і у воду за тебе піде! — з пафосом вигукнув Федько. (...)

Федько написав вірш.

Вітька повертів у руках аркуш паперу, знизав плечима.

— І що я мушу робити із цією серенадою?

— Тю! — здивувався Федько. — Та це ж простіше простого. Ти мусиш її проспівати. (...)

— Але де співати?

— (...) Звичайно, біля Галиної хати, під самісіньким вікном, щоб серенада її за саме серце взяла (...).

Вітька почервонів:

— Але ж я навіть співати не вмю.

— Це вже гірше, — зітхнув Федько. (...)

— Ех!.. — вихопилось у Вітьки. — Пропала моя любов! І це все через твою серенаду! Написав таку, що й не заспіваєш! (...)

— Вище голову, Вітько!.. Я допоможу тобі співати! (...)

— Ур-ра! — вигукнув зраділий Вітька. (...)

— Стривай, — спинив його Котигорошко, — до співів потрібна ще й гітара, сомбреро та місячна ніч.

Зобміркуй!

- Як Федько намагається допомогти Вітьці?
- Якими рисами характеру вирізняється Федько?
- Чому підготовка товаришів до освідчення в коханні викликає сміх?

І куди тільки техніка дивиться?!

Перші два питання Федько вирішив швидко: гітару «позижив» у своєї сестри-бібліотекарки (зняв гітару зі стіни, де вона висіла, і до слушного часу переховав її в клуні, засунув-

ши в стару бочку), сомбреро... Із сомбреро вийшла невеличка затримка. Федько довго метикував, де б цю штуку знайти або хоч щось підходяще, котре б могло замінити сомбреро... На обережне Вітьчине: «А може, і не треба?..» Федько рішуче за-протестував:

— Ще що придумав! Сомбреро — найголовніший убір закоханих! Без нього й серенада не серенада, а просто так, бренькання на гітарі. (...)

Заради тої краси Федько, покрутившись селом, нарешті прицілився до обійстя діда Свирида й, роблячи вигляд, що він щось загубив на вулиці, закрутився біля тину... А на городі в діда Свирида стояло опудало, а на тому опудалі був бриль. Отакезний солом'яний, з великими крисами, прямо іспанське сомбреро! (...)

«А для чого якомусь там опудалу така розкішна сомбрера? — міркував Федько, присипляючи свою совість. — Страхатиме горобців і без бриля, а Вітьці на відповідальне побачення позаріз треба... Та, зрештою, я не краду бриль, а тільки позичаю...» (...)

Правда, потрібна була ще місячна ніч, а її вже не позичиш ні в сестри, ні в діда Свирида.

І, як на гріх, після обіду пішов дощ.

Федько мріє, що колись існуватиме техніка, яка керуватиме дощами й дозволить співати серенади тоді, коли задумано.

Поміркуй!

- Як Вітька вирішує свої проблеми із серенадою?
- Яку проблему вирішити не вдалося?

Серенада

Опівночі, як уляглося село й перший сон уже господарював у Великих Чаплях, дві постаті нечутно прошмигнули вулицею і спинилися біля очеретяного тину, з-за якого визирав розквітлий бузок і сповнював усе навколо звабливими пахощами. За тином біліла причілкова стіна, двоє темних вікон мирно позирали собі на вулицю, не підозрюючи ніякої халепи... Над селом плив молодик, і від дерев, тинів і хат падали довгі, чорні тіні... Тиша... Тільки чути, як десь на ставку невгамовно кумкають жаби...

— На даному етапі потрібне соловейкове тьохкання, а не жаб'яче кумкання, — резонно зауважив Федько (...). — Задирай вище голову, щоб бриль не сповзав. Трохи завеликувати, та нічого... І гітару візьми як треба.

— Так я ж грати не вмю, — в останню мить згадав Вітька.

— Бренькай, як зможеш, відступати вже нікуди, — знайшов вихід Федько. — Хто опівночі буде дослухатися, як ти граєш? Головне, аби в тебе душа співала! Аби серце грало!..

Вітька нерішуче провів рукою по струнах, ті в різнобій заgrimіли, ніби скаржилися на щось...

— Давай, давай, — підбадьорював його Федько. — Та ближче до бузку підійди, а я за твоєю спиною захищаюся... Та сміливіше, сміливіше рота розкривай на даному етапі. Галя міцно спить, поки розбудиш, треба добряче погаласувати!

Вітьчина рука смикалася на струнах, але серенада, як на біду, геть-чисто вилетіла з голови, і він беззвучно позіхав розкритим ротом:

— Дорогая Галя, я тебе кохаю... — з-за спини підказував Федько. — Та чи тобі мову відібрало? Співай швидше, бо так ми всю ніч тут проволочимось!

Вітька зажмурився і — наче з мосту у воду стрибав — щодуху загорлав:

Дорогая Галя, я тебе кохаю.
Серце в грудях б'ється
І до тебе рветься... (...)

Соловейком Вітька заливатися не міг, а тому й далі кричав під тином скільки було сили:

В жилах кров вирує
І любов мою нуртує...

— Ніжніше, задушевніше на даному етапі, — корегував Федько спів свого друга. — Ти ж не граків лякаєш на городі, щоб кукурудзиння не висмикували, а даму свого серця з хати викликаєш!

Вітя спробував ніжніше, але вийшло голосніше. (...)

Зненацька рипнули двері й на ґанок хтось вийшов.

— Галя вибігла... — прошепотів Федько. (...)

Вітька, сам себе оглушуючи, піддав жару:

Світ мені не милий,
І не милі ріки.
Сам стаю я не свій,
Ти моя навіки,
Я навіки твій...

Раптом почувся хриплий крик:

— І яка трясця виє серед ночі під хатою?! А бодай йому позакладало!! Сірко, Сірко, та хоч гавкни, іророва душе! (...)

— Тю! Та це ж баба Хівря! — злякано крикнув Федько. — Ми переплутали хати й бабі серенаду співали! Тікаймо!.. (...)

Федько вирішує надіслати вірш у газету, а коли його надрукують — Галя прочитає і дізнається про Вітьчине кохання. Проте з газети хлопці отримують відмову.

Федько йде до знахарки баби Векли, щоб узяти в неї приворотне зілля. Але стара недочуває і натомість змушує Федька випити якусь зеленкувату рідину, від якої хлопцеві скрутило живіт.

Зміркуй!

Створи групу та підготуй виразне читання розділу «Серенада» в особах. Передай інтонаційно емоції героїв твору.

Федько готує агресію

Федько пише від імені Вітьки любовне послання, закінчуючи його такими словами:

«Як сонце, з'явилися Ви на моєму горизонті й своїм життєдайним промінням осяяли моє самотнє життя. Тож, беручи до уваги, що я не можу без Вас і дня прожити, закликаю Вас активно відгукнутися на щирий зойк мого палкого серденька та взяти найактивнішу участь у коханні, любити мене до смерті й призначити рандеву».

Зміркуй!

Як, на твою думку, на такий лист відреагує Галя?

Ю. Ясінська. Ілюстрація до повісті В. Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання»

Діалог про підготовку до штурму

Федько передає послання Галі й розповідає про це Вітьці.

— А далі каже: «Передай Вітьці Горобцю, щоб він сьогодні о п'ятій годині наніс мені візит».

— Який це візит? Він важкий? Я донесу?

— Підеш і без візиту. Чого це ти будеш надриватися? Радій, що вона тобі рандеву призначає. До тебе дійшло?

— Ур-р-ра!!! Ой, ти молодець, Федьку!

— Тепер усе залежить від тебе. Зумієш їй укрутити, вона викине білий прапор.

— А що ж робити, щоб укрутити?

— Пхі... Це я тебе навчу. Значить, так. Сядете ви на лавочці й будете дивитися на місяць, а ти на додачу ще й зітхатимеш (...).

— І поки зітхати?

— Поки витримаєш... А ти думав, легко бути закоханим? Тут ще помучитися треба. А коли побачиш, що вона до тебе хилиться або покладе голову на плече, то називай її «зіронько», «сонечко моє яснеє» (...).

— А якщо не любить?

— Якщо не любить?.. Гм... Тоді кажи так: «У-у, зміюко лукавая!» (...)

Зміркуй!

- Що радить Федько?
- Чи викликають ці поради в тебе сміх? Чому?

На Голгофу¹!

(...) Кажуть, що на перше побачення летять на крилах кохання, і ще кажуть, що в ту ніч тьохкають соловейки та звабливо сяє красень місяць. Може, воно й так. А тільки Вітька не летів, а ледве ноги тягнув, бо, видно, зовсім відмовили йому крила. Ніби ж і сміливий хлопець, а так розгубився! І, як на гріх, жодний соловей не тьохкав. (...)

¹ *Голгофа* (або *Голгота*) — пагорб, на якому було розп'ято Ісуса Христа. У переносному значенні так іменують страждання, муки, самопожертву заради якоїсь високої мети.

Хата з голубими півниками наближається дедалі швидше. Ось уже пропливають кущі бузку, посаджені колись руками Галі, ось уже пливуть різьблені ворота, ось уже пливе хвіртка... Ну, сапни повітря, хлопчику, і заходь. Дивися, для тебе відчинена хвіртка. Ну, сміливіше!..

Та ноги несуть його далі...

Він уже минає хвіртку, як раптом чує дзвінке, веселе:

— О! Уже й на нашій вулиці орли літають!..

І на воротах — Галя. Ні, не Галя, а ясне сонце. І Вітька в першу мить зажмурюється від дівочої усмішки.

— Добри вечір! — гойдається Галя на воротах. — Дозвольте поцікавитися, куди це ви путь-доріженьку тримаєте та які думи оповили ваше ясне чоло?

— Та-а... — зам'явся Вітька. — Я... е-е... прогулююся. Свіжим повітрям дихаю.

— А я і не знала, що біля мого двору таке свіженьке повітрячко!

О Галько! Та хоч не вбивай хлопця так одразу й так наповал! Ну, дай же йому опам'ятатися, пожалій його.

— Залітай, орлику! — ще ширше відчиняє Галя хвіртку. — А я думала, що ти замість себе Федька пришлеш.

Тягнувши ноги, Вітька заходить у двір. Нічого поки що не бачить.

— Дихай, орлику, свіженьким повітрям, — ласкаво запрошує Галя. — У дворі воно ще свіжіше. Тільки не стій так рівно, а то мені аж страшно стає. Сідай. (...)

Перше хвилювання потроху зникає. (...)

І тут тільки Вітька помічає, що у дворі повно квітів, різнобарвних, запашних. Тут айстри, жовті гвоздики, висока рожа, чорнобривці, нагідки, черевички, майори; нічні фіалки вже починають несміло розкривати свої ніжні пелюстки...

— Ти лю-любиш квіти? — чомусь шепотом питає хлопець.

— Лю-люблю, — також пошепки відповідає дівчина.

Вітька скошує очі й бачить близько біля себе тоненьку дівочу шию з маленькою синьою жилкою. Та жилка швидко-швидко пульсує. Потім його погляд надibuє традиційні дівочі ямочки на рожевих засмаглих щоках із ледь помітним ніжним пушком біля вух, ще вище Вітька бачить тонку брову, мов крило чарівної птиці...

«Пора вже зітхати», — спохвачується хлопець і, набравши побільше повітря в легені, натужно зітхає. Потім скося дивиться на дівчину. (...)

— Ти, мабуть, подавився? — сполошилася Галя. — Одразу б і сказав, а то так страшно зітхаєш. Давай я стукну по спині. — І Галя заходилася тарабанити хлопця кулачками по спині, і це ніби зовсім пробудило його.

— Галю!.. — наважився він і, глянувши в її чорні бездонні очі, у яких спалахнули вечірні зірниці, полетів немов у космічну глибіню. — Галю (...).

Дівчина ніби й чекала цього.

— Ой, забула! — схопилася. — Мені ж треба повну діжечку води натягати. Ой, дасть мені мама, як прийде. Може, ти хоч відеречко витягнеш, орлику?..

— Та я! — зривається на ноги Вітька. — Для тебе хоч цілий океан!

— Мені не океан, а діжечку, Вітюньчику. (...) Діжечка біля сараю, Вітюньчику! — кричить навздогін Галя. — Щоб повну натягав, а я скоро повернуся!..

Діжечка виявилася здоровенною бочкою, відер на тридцять. Але що вона означає в порівнянні зі словом «Вітюньчику»? І Вітька заходився з такою енергією і таким запалом носити відра, що й землі під ногами не чув. Після десятого відра запал трохи пригас, і хлопець, сівши передихнути, подумав: «Чого було не запросити на таке рандеву й Федька». І тільки подумав, а Федько вже із-за воріт виглядає (...).

Удвох робота пішла значно жвавіше. (...)

— Я і не підозрював, що кохання таке важке, — зітхав Федько, тягнувши двадцять відро.

Через годину, коли приятелі, стомлені, мокрі, зі стогоном доливали останнє, тридцять третє відро, у двір упурхнула Галя і весело заторохтіла:

— Ой, спасибі вам, хлопчики! Приходьте ще й завтра на рандеву, я буду рада-радісінька!.. (...)

Зміркуй!

- Чому саме так названо цей розділ?
- У якому настрої Вітька йде на побачення до Галі? Які художні деталі виявляють його душевний стан?

- Як ти думаєш, чи розпізнала Галя намір Вітьки освідчитися? Чому саме так вона повелася з ним?
- Як характеризує героя гіпербола: «*Та після такого слова можна всі океани долонями вихлюпати!*»?

О зміюко лукавая!!!

Другого вечора Вітька рубав дрова в Галі Козачок. (...)

— Спасибі тобі, Вітюнчику! — заторохтіла, даючи хлопцеві сокиру. — А я думала, що замучусь із клятими дровами. Ти справжній мужчина, Вітюнчику!

І Вітька Горобець в одну секунду злетів на сьоме небо й затанцював там од радощів! Подумати тільки! Галя назвала його справжнім мужчиною! (...)

Галя знову десь зникла. До Вітьки на допомогу прийшов Федько.

Вітька звів голову та здивовано кліпнув очима. (...) Городом ішла Галя, його Галя із сином чаплівського фінагента Петром Білим! Вона весело сміялася до нього, і Петро теж сміявся. Отой завжди прилизаний, напахчений одеколоном мамин синок, Петро Білий. Отой Петро Білий, ябеда й боягуз, хвастун і брехун, якого Вітька терпіти не міг. І до нього так привітно всміхалася Галя, його перша любов...

Вітька ворухнув похолоділими губами й не спромігся і слова сказати. (...)

— О зміюко лукавая! — нарешті повернув язиком у пересохлому роті. (...)

А Федько вже отямився і стояв на диво спокійний.

— У житті, Вітьку, як на довгій ниві, — підсмикнув штани. — Може, ще й таке трапитися, бо жінки, вони на все здатні. (...)

Вітька вискочив із двору, наче окропом ошпарений. Тепер він уже спізнав усього: перше кохання, перше побачення і першу зраду. (...)

Нелітуй!

Чи щирим є ставлення Галі до Вітьки? Чому?

Вітька вирішив викликати Петра Білого на дуель.

Дуель

Вітька Горобець і Петро Білий ледь не влаштували справжню дуель через Галю. Наслідки могли б бути трагічними. Небезпечному вчинку своєчасно запобіг правоохоронець.

Арешт

Правоохоронець затримав Вітьку та Петра.

— Що, і тебе спіймали? — озвався Вітька.

— Я сам прийшов.

— Ти ж і боягуз!.. Аж противно...

— Я не боягуз, я з повинною прийшов. А повинну голову не січуть. Це все ти винуватий, — Петро схлипував. — Ти перший викликав мене на дуель (...).

— А чого ж ти погодився?

— Так я думав, що це гра якась.

— Було б не лізти до чужої дівчини.

— Та я Гальки й бачити не хочу!

— Ах ти ж боягуз нещасний! Мало того, що з дуелі втік, так ще й дівчину ганьбиш! — Схопився Вітька зі стисненими кулаками. — Говори, чого ти з нею в кукурудзу ходив. (...)

— Кажу, що полов кукурудзу, — витирав сльози Петро. — Я тільки хотів позагравати з Галею, а вона мені сапу в руки — і в кукурудзу. Ну й довелося виполоти...

Вітька від несподіванки впав на солому й розреготався на весь сарай:

— Ха-ха-ха!.. Кукурудзу полов! Ха-ха-ха!..

— А ти дрова рубав.

— (...) Галя здорово тебе провчила, щоб не ліз куди не слід. І виполов?

— Виполов. Вона прийшла й каже: «Дякую. Тепер ти можеш іти додому». Ну, я і пішов.

— Ти, Петре, дурний, як сто пудів диму! Чого ж ти не сказав цього? Так ми б і не билися (...).

Поміркуй!

Чи не здалася тобі дивною поведінка Петра: перед дуеллю він не захотів зрікатися Галі, а тепер зізнався, що не кохає її? Поясни логіку героя.

У Вітьки ростуть крила

(...) Зненацька за глухою стіною сараю почувся сердитий крик Причепи й розпачливий вереск Федька Котигорошка. Там щось вовтузилося, а потім стихло. (...)

— Ось вони, твої дуелянти, — бушував Причепа, — яких ти хотів на даному етапі виручити за допомогою підкопу! Тепер повний ансамбль. Для тебе, Федьку, на даному етапі доведеться прочитати лекцію на тему «Що таке підкопи з метою звільнення арештованих і як вони розцінюються згідно з Карним кодексом». Ич, який, сарай підкопувати!.. (...)

На порозі з'явилася Галя Козачок.

— Вітюнчику?! Ти живий?! — крикнула вона радісно.

І сталося те, чого ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець. Скільки житиме, що не пошле йому доля, які випробування не трапляться на його шляху, а ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець, як Галині руки, наче крила, здійнялися вгору, упали йому на плечі, і Галя рвучко притягла його до себе й припала губами до його обпеченої щоки. (...)

І, сміючись, Галя потягла все ще оторопілого Вітьку за руку із сараю. (...) Вітька радісно вмивався і відчував, як од тої чистої води, яку зливала йому Галя, у нього за спиною ростуть і ростуть крила; може, ще маленькі-маленькі, може, ще не міцні, може, ще невірні, але росли ті крила (...).

Номіркую!

На прикладі епізоду з повісті розкрий значення фразеологізму *ростуть крила*.

Частина друга

Ой співали цвіркуни, заливалися...

Вони йшли, побравшись за руки, а куди — і самі не знали. Простували просто так, як просто так ходять ночами закохані. Їм було хороше гуляти вдвох під рясними зорями, хороше було триматися за руки й слухати невидимих цвіркунів. У серпневій темряві, теплій і лагідній, мільярди цих «невгамовних рицарів ночі» творили найсвітлішу симфонію літа. Невидимі музики були всюди, під кожною травинкою, і здивована, оглушена ніч аж розколювалася від їхньої нестримної дзвінкої радості. (...) Од радості й щастя, що переповнювали його вщерть, хлопець стиха дзвенів юним сміхом.

— Я і не знала, що ти так гарно смієшся, — шепотіла дівчина.

А Вітька відповідав їй, що він найщасливіший у світі, бо найкраща дівчина планети Земля іде поруч із ним. (...)

Стояли на тому місці, де зовсім недавно відбулася дуель і де гримів постріл кохання.

Вітька спрагло зазірав у темні дівочі очі, мов у пречисту криницю, і бачив у них і червонястий місяць, і білі зорі, і себе, і навіть бачив, як скидалися в ставку сонні коропи, а з них тихо крапали червонясті краплі... Незчувся, як припав губа-

Міркуй!

Чи передає нічний пейзаж настрій закоханих? Поясни свої міркування.

ми до напіввідкритих, бентежно-тремтливих, але відчайдушно покірних вогників-губ...

І здригнулася планета Земля...

Коли з клітки вискакує лев

(...) Щоправда, у ту мить, як здригнулася планета та народився перший поцілунок, біля ставу пролунало здивоване й вражене:

— Хі-і! Оце так Ві-і-тька-а! Ну й дає!..

І вдруге здригнулася планета Земля, а разом із нею і закохані. І відскочили одне від одного так стрімко й так рвучко, немовби їм під ноги впала та люто засиччала індійська кобра.

...Метрів за десять од закоханих, залитий місячним сяйвом, стояв і добродушно всміхався... Федько Котигорошко (...).

— Ти чого тут? — сердито запитав Вітька. — Хто тебе прошив?

— Та так, прогулююся, — відповів Федько з таким незалежним виглядом, немов тільки та й робив, що гуляв ночами біля

А. Василенко. Ілюстрація до повісті В. Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання»

ставка. — Проходжу мимо, дай, думаю, подивлюся, як воно тут уночі: романтично чи прозаїчно?

Галя весело сміялася, а Вітька сердито супився і щось бурмотів собі під ніс швидко, запально.

— Ну, чого ти белькочеш, як діда Свирида індик? — добродушно запитав його Федько. — Так, ніби мені не можна чудової літньої ночі провітритися біля ставка. (...)

Лише тепер Вітька побачив, що мирний і добродушний Федько мав незвичайний вигляд: за поясом у нього стирчала сокира, в одній руці він тримав вила-трійчата, а в другій — великий кухонний ніж.

— Федюшенько, ну куди це ти так екіпірувався? — сплеснула Галя руками, і луна ляснула над ставом. — Чи не пірати часом замишляють набіг на Великі Чаплі?

— Кажу, прогулююся, — неохоче почав Федько, але не стримався і випалив: — О восьмій вечора передавали по радіо, що з пересувного звіринця в Одесі вискочив лев і його вже три дні не можуть спіймати. Вам зрозуміла ситуація?

— Так де ж та Одеса, а де Чаплі? — засміялася Галя. — Тисяча кілометрів.

— Еге, — недовіжливо відповів Федько. — Говори, теревень! Хто знає, що стукне звіряці в голову. Візьме та й прибіжить у Великі Чаплі, злющий та голоднючий, а вас тут безвідповідально носить ночами біля ставка — не вчуєте, як і лев з'явиться. Ні, ви вже собі цілуйтеся, а я постою на варті. Закохані, відомо, нічого не бачать і не чують...

Із цими словами Федько всівся під вербою.

Удруге поцілувати Галю Вітька вже не наважувався. Кляв працівників звіринця, що так необачно проморгали в Одесі лева.

Довелося під охороною Котигорошка повертатися в село. (...)

Неліркуй!

Які риси характеру виявляє в цьому епізоді Федько? Чи змінилося твоє ставлення до нього?

Турецький охотник

Федько прийшов сватати Галю за Вітьку. Розказав, як годиться за давнім народним обрядом, історію про турецького охотника, що довго шукає голубу куницю для князя.

— Та що ж тут голову ламати?.. — нервував сват. — Усе й так ясно. Я ж не корову у вас купую. Народна мудрість ясно із цього приводу говорить: любиш — так женися!..

Мати спершу ніби й погодилася:

— Воно-то й так... Але народна мудрість говорить: поспішиш — людей насмішиш. А ви самі бачите, як розгубилася наша куниця. Дайте нам часу гарненько обдумати ваші слова.

— І довго ж ви будете думати? — Котигорошко невдоволено засопів. — Чи ви думаєте, що мені так легко аж із Туреччини до вас бігати?

— Та років так через десяток і прибіжить. (...)

Виряджаючи свата, Соломія Кіндратівна в сінях щось насипала йому в кишеню.

— Від куниці, — шепнула, покуйовдивши сватів чубчик. — Заходь, Федюшо, не гордися.

І довго із сінешнього порога проводжала його затуманеними очима та все шепотіла:

— Думала, дитина... А вона вже куниця...

Зміркуй!

Добери приклади особливостей мовлення Федька. Доведи, використовуючи твір, що він говорить надмірно пафосно в побутових ситуаціях.

«Вітька+Галя»

Стояли під явором, похнюпивши голови, мов ті полководці, котрі щойно програли важливу битву. (...)

— На даному етапі — усе, — безнадійно розвів Федько руками. — Але будь мужчиною, Вітько. Ну, розумію, фіаско... Та Наполеону гірше прийшлося під Ватерлоо, і то витримав. Або згадай Байду. (...)

Вітька зітхнув: історія була поганим бальзамом для нього.

— І не зітхай так, — уболівав Федько. — Моя бабуся каже: пів світу скаче, а пів — плаче. (...) Ми й через десять років своє візьмемо. А що таке десять років? Пхі — і все, коли брати в історичному масштабі.

— Добре, що хоч гарбуза не піднесли.

— Еге! А гарбузового насіння для чогось насипали повну кишеню. — І Федько витяг жменю пузатеньких смажених кабачків. (...)

— А що це означає? — насторожився Вітька. — Коли гарбуз — зрозуміло, а гарбузове насіння?..

— Я теж усю дорогу ламав над цим голову. (...)

Сват із молодим лузали й думали. Кабачки були смачні. Безперечно, Федько має рацію. Наполеону під Ватерлоо було гірше. Отже, носа нічого вішати. Та, власне, йому й не відмовили прямо, а попрохали зачекати. Десять років — час величеський, але що вдієш. Треба зачекати. Справжня любов усе життя чекає. (...)

Поміркуй!

- Яке враження залишилося в тебе після прочитання твору?
- Який, на твою думку, цей твір — гумористичний чи сатиричний? Автор гостро критикує якісь риси характерів персонажів чи по-доброму всміхається? Процитуй відповідні уривки.
- Дай стисло характеристику Вітьці, Галі й Федькові, використовуючи цитати з твору. Зверни увагу на зовнішність, мову та вчинки персонажів. А який персонаж Петро? Позитивний чи негативний? Чому ти так вважаєш?
- Поясни сенс назви твору.

Літературознавчий клуб

Валентин Чемерис (1936–2016) народився в с. *Заїчинцях* на *Полтавщині*. Це живописне село красується на берегах річки Хорол.

Змалку захоплювався читанням. Швидко став найзавзятішим читачем у бібліотеці та навіть розносив книжки додому літнім односельцям.

А в 7-му класі й сам наважився взятися за творче перо. Розпочав із віршів. Подав свої творіння в районну газету, але отримав відмову.

І все ж Валентин уперто продовжував писати, удосконалював майстерність. І згодом-таки побачив надрукованими свої твори. Але вже не вірші, а гуморески.

Талант розгледіти в повсякденні смішне та весело про нього розповісти письменник успадкував від батька, який був відомий у селі жартівливою вдачею і дотепним словом.

Обкладинка до книжки
В. Чемериса

«Вітька + Галя, або Повість про перше кохання» — автобіографічний твір. Письменник жартівливо, з усмішкою розповів про своє перше кохання. Навіть імена друзів не змінив: Федько й Галя Козачок — реальні особи. А Вітька Горобець — сам автор. У дитинстві його часто називали Валько́ або Вітько́.

Цей твір за жанром — *гумористична повість*.

Які ж секрети сміхотворення? Автор чи авторка комічного твору найчастіше викликає сміх, використовуючи такі засоби:

- кумедні ситуації, спричинені непорозумінням;
- гумористичні контрасти — зіткнення піднесеного з буденним;
- м'яка іронія (тобто глузливий тон, прихована насмішка);
- смішні звички персонажів;
- їхні невмілі спроби наслідувати когось іншого;
- надання великого значення дрібницям;
- недоречне вживання слів і крилатих висловів.

Зміркуй!

Пригадай повість І. Андрусяка «28 днів із життя Бурундука». На прикладі творів В. Чемериса й І. Андрусяка назви та проілюструй використання кожного із цих засобів комічного.

Тема твору В. Чемериса «Вітька + Галя...» — дотепна розповідь про вірну дружбу й перше кохання підлітків. *Ідея* — захоплення цими почуттями, прагнення назавжди зберегти їх у душі; а також заклик мати почуття гумору, уміти радіти життю.

Ідея зумовлює і досить широку проблематику:

- утвердження справжньої дружби;
- зародження першого кохання;
- стосунки батьків і дітей;

- уміння бачити прекрасне в буденному;
- потреба розвитку творчих здібностей людини;
- важливість спілкування, пошуку взаєморозуміння і довіри.

Зміркуй!

Як автор розкриває в повісті ці проблеми? Проілюструй прикладами з твору.

Письменник майстерно вибудовує *композицію* повісті. Розпочинає розповідь із майже кульмінаційного моменту: зображує головного героя щиро закоханим. Після цього сюжет починає стрімко розвиватися.

Його рухає *внутрішній конфлікт* — перетворення в душі Вітьки дитячої дружби з Галею на незвідане почуття кохання. Це боротьба між прагненням, страхом і невмінням виявити свою симпатію.

Зміркуй!

- Які події із життя героя взято за основу повісті «Вітька + Галя...»? Доведи, що цей твір є автобіографічним.
- Який епізод повісті можна назвати *ліричним*? Які епітети, порівняння та метафори в розділі «Ой співали цвіркуни, заливалися...» створюють романтичний настрій?

Мистецькі діалоги

Події повісті «Вітька + Галя...» відбуваються в 60-х роках ХХ ст. Це інша епоха з її реаліями та традиціями. Але, читаючи повість, можна легко переконатися, що основне в людських душах і стосунках завжди залишається незмінним. Це прагнення спілкування з однолітками, дружба та перше кохання, неминучі помилки на шляху дорослішання.

Юне та життєрадісне покоління персонажів повісті відтворено й на картинах художників. Яскраве полотно запорізького митця *Миколи Кармазя* «Школярі на відпочинку» переносить нас у ту ж епоху, що змальована у творі В. Чемериса.

М. Кармазь.
Школярі
на відпочинку

Поміркуй!

Роздивися репродукцію картини художника М. Кармазя. Розкажи про свої враження. Доведи, що цей твір живопису тематично споріднений із повістю В. Чемериса.

Читай і досліджуй!

Розпитай у бабусь і дідусів про їхніх друзів і подруг дитинства, пам'ятні пригоди, про перше кохання. Поцікався, чи збереглися їхні світлини з тих літ. Найцікавішими розповідями, за бажанням, поділися з однокласниками й однокласницями. Презентуй своє дослідження.

Нідсумуй!

- Виразно перекажи епізод повісті, що тебе найбільше вразив.
- Назви актуальні проблеми, порушені у творі.
- Знайди в інтернеті й прочитай повністю повість В. Чемериса.
- На які запитання тобі не вдалося знайти відповіді під час опрацювання твору? Обговори їх зі своїми однокласниками й однокласницями.

Читацьке дозвілля

Знайди в інтернеті блог «Вітька + Галя», що створений від імені героїв повісті В. Чемериса.

Яким матеріалом ти б доповнив / доповнила цей інтернет-ресурс?

НАТАЛКА МАЛЕТИЧ

Ти вже знаєш, що ельфи — це міфологічні доброзичливі духи природи. Тобі відома історія чарівної ельфи з казки Лесі Українки «Лелія».

І навіть якщо ти не вважаєш себе ельфом чи ельфою, тобі буде цікаво прочитати уривки зі щоденника підлітка та дізнатися про його життя.

Щоденник Ельфа

(Уривок)

Усе шкереберть. І в цьому є сенс

1

Коли все летить шкереберть, у цьому насправді є сенс. Навіть якщо відразу ти його не бачиш, не розумієш чи не хочеш прийняти. Улітку я в цьому переконався.

Прислівник *шкереберть* означає «сторч», «догори ногами», а фразеологізм *летіти шкереберть* — відбуватися протилежно до того, як має бути, усупереч узвичаєному порядку.

У червні я мав поїхати в літній англомовний табір поблизу Лондона — уже були готові всі документи й сформована група зі школярів нашого міста. Я тішився, бо мій друг Сергій і дівчина з паралельного класу, що подобалася мені, Злата також мали бути зі мною в таборі.

Однак за день до нашого від'їзду мій тато впав із ристування — він реставратор і працював над відновленням розписів у соборі — і дуже серйозно травмувався.

Мама сказала, що тато не зможе сідати й ходити, можливо, і все літо. З лікарні його выпишуть не швидше, ніж за місяць.

— Не знаю, Андріане, чи тепер ти зможеш поїхати, дитино. Адже лікування дорожезне, і тепер із пів року доведеться на моїй зарплаті протриматися, — сумно сказала мама, витираючи сльози.

Ми сиділи на кухні й пили чай — мама щойно прийшла з лікарні від тата. Я, звісно, був розчарований. Прощавай, поїздко. І Злата (...).

— А може, мені в якусь піцерію влаштуватися, підзароблю трохи? — запропонував я, щоб не показати мамі, що мене ця новина просто вбила.

— Та що ти, сину! Адже літо — відпочивай. Ще встигнеш напрацюватися після школи. Он тата в лікарні провідуватимеш, коли я на роботі, — і вже йому веселіше. Знаєш, табір буде й наступного року — дасть бог, таки потрапиш, — утішала мене мама, покуйовдивши чуба.

Я відсахнувся — невже мамі досі не зрозуміло, що я вже не мале хлоп'ятко. Та відразу ж і пошкодував — адже їй і так важко! Я обійняв маму, і вона плакала в мене на плечі.

Зміркуй!

- Від чієї особи ведеться розповідь у творі? Що тобі стало відомо з перших рядків?
- Які плани головного героя полетіли шкереберть?
- Що відчув хлопець, коли дізнався про травму батька?
- Як ти оцінюєш поведінку головного героя в цій ситуації?

2

Наступного дня я провів у мандри Сергія та Злату, які пообіцяли мені писати в чаті. Довго дивлячись услід автобусу, я думав, що все летить шкереберть. На душі було так маркітно¹, що я ледь не забув — маю ж провідати тата.

Ех, не люблю лікарень. Та й немає, певно, таких людей, що їх люблять. Чомусь мені видається, що час там застиг, як комаха в бурштині, і що всі хворі лежать там місяцями й ніколи не одужують.

Глибоко вдихнувши, я прочинив двері в палату. У ній було чотири ліжка, та наразі тато був єдиним пацієнтом. Тато був дуже блідий. Його зламана нога на витяжці, загіпсовані руки та комірць на шиї не давали можливості рухатися. Однак тато всміхнувся, побачивши мене.

— Як добре, що ти прийшов, Андріане!

— Мама бульйону смачного зварила. — Я став розкручувати термос, бо розумів, що питати, як тато почувається, просто немає сенсу. (...)

¹ *Маркітно* — сумно, неприємно.

— Я от видужаю — поїдеш у табір наступного року, не журися, — пообіцяв тато між двома ложками.

— Та я не журюся, головне, щоб ти одужав.

У наступні дні я також навідувався до тата — годував маминими смаколикami й навіть зголив йому відрослу бороду! Тато ніяковів: він ненавидів безсилля, удома навіть із грипом ніколи більше двох днів не лежав у ліжку. А тут... (...)

Так минали дні. Удома я трохи бавився фотошопом, скачував і дивився фільми, сидів у фейсбуці та щодня навідувався в басейн — маю абонемент. Тішили хіба повідомлення від Сергія і Злати, однак невдовзі я перестав відписувати другові, хіба в кількох словах.

Це сталося після однієї нашої розмови в чаті... навіть не знаю, чи тепер про це згадувати. Але тоді мені здалося, що насправді все полетіло шкереберть, адже друг написав, що закохався в Злату. І навіть їй освідчився. І вона теж любить його... «Радий за вас». А що ще я мав відписати?! Я ж не казав йому, ЯК мені вона подобається... І їй не встиг... Аж тепер я знаю, що й у цьому був сенс.

Поміркуй!

- Чому головний герой перестав спілкуватися із Сергієм і Златою?
- Чи дійсно він радів за друзів? Що відчував?

3

Коли тато повернувся з лікарні, я також доглядав його вдома, проте одного дня, після дзвінка бабці, тато сказав:

— Андріане, бабусі теж треба допомогти. Коли сінокіс — я завжди їжджу до неї, ти знаєш. Але цього року...

— Я не вмю косити, тату.

— Не кажи: не вмю, а кажи: навчуся, — пожартував тато. — Ти ж знаєш: не святі горшки ліплять.

Фразеологізм *не святі горшки ліплять* означає, що будь-яку справу можна освоїти.

Перспектива поїхати на кілька тижнів у село мене не тішила — я бував там хіба на Різдво й Великдень, коли ми гостювали в бабусі, а в усіх інших випадках уникав таких поїздок, як тільки міг. Хоча дошкільням майже по пів року жив у ба-

бусі — від середини весни до середини осені. «Дитина асфальту», — зітхала мама, коли я вкотре викручувався, аби не їхати з ними до бабці на вихідні.

— Бабця там не впорається без підмоги. Ти хлопець дужий, можеш і поперевертати траву, а то треба робити по кілька разів, щоб добре підсохла, — вивів мене із задуми тато. — А косити сусід допоможе.

— Терпіти не можу туди їздити, — буркнув я.

— Квасолька залишиться без сіна, а бабця — без молока, — дорікнув тато.

— Та поїду я, поїду, — буркнув я і пішов складати наплічник.

Кажу ж, коли вже шкереберть — то таки все відразу. У табір не поїхав, тато хворий, Злату в мене з-під носа найкращий друг поцупив. А тепер іще село край світу...

Німіркуй!

- Чому Андріану не хотілося їхати в село до бабусі? Чи можна вважати його ледарем?
- Зверни увагу на те, як у душі героя борються щирі бажання та почуття обов'язку. А яким зазвичай буває твій вибір?

4

Насправді, село в нас дуже мальовниче, адже в Карпатах не може бути негарно. Щоправда, мобільник там із перебоями працює та й інтернету в бабці немає. Проте все це видалося мені не надто важливим, коли я вийшов з автобуса й подався ґрунтовою дорогою поміж шестистовпних ялин, а тоді — через поле з різнотрав'ям — до дерев'яної бабусиної хати. Вона так зраділа! Я навіть не міг пригадати, коли ще бачив її такою втішеною.

Л. Прядко.
Ранок у Карпатах

— Боже ж, а виріс як! — усе примовляла вона, наливаючи мені в смішне горнятко «з носиком» тепле молоко. — Пригадуєш, ти з нього ще маленьким пив — я досі думаю, як так час пролетів — як одна мить!

— Дякую, бабцю. Я тепер не дуже люблю молоко, — скри-
вився, однак ковтнув кілька разів, аби бабусю не образити.

— Нічого, хоч потроху пий, сили набирайся. У Квасольки
найсолодше у світі молоко. (...)

Ніч була неймовірно зоряна й духмяна — запах скошеної
трави став сильнішим, коли впала роса. «Упали роси на по-
коси», — думав я, засинаючи, і чомусь не міг пригадати ані
слова більше з почутої колись від бабці пісні.

Зміркуй!

- Які взаємини в Андріана з бабусею?
- Що йому подобається в селі, а що — не дуже?
- Роздивися репродукцію картини сучасної художниці Л. Прядко.
Чи такими ти уявляєш краєвиди тих місць, де мешкає бабуся
Андріана? Які прикмети саме карпатського села відтворено на
полотні?

5

— Агов, герою, обгориш на сонці! — задержувато гукнув
хтось у мене за спиною.

Я озирнувся, обпершись на граблі, якими перевертав сіно.
Засмагла чорнява дівчина, спортивна й струнка, у панамці,
обрізаних джинсових шортах і легкій жовтогарячій сорочці з
ледь підкоченими рукавами, насмішувато зиркала на мене
із сусідського поля, войовничо вимахуючи граблями. Схоже,
вона була ліпший спец із перевертання сіна, ніж я...

— Не згорю, — буркнув я.

Але футболку одягнув. Поглядаючи крадькома на дівчи-
ну, я не знав, як із нею заговорити. Не гукатиму ж отак, щоб
пів села слухало. Вона теж більше не озивалася, а згодом по-
далася до хати.

6

По обіді, насмалившись на сонці й поперевертавши все сіно
двічі, я вирішив податися до річки. Шкода, у мене тут немає
велосипеда, а то б швидше доїхав, а так довелося хвилин два-
дцять плентатися під палючим сонцем, поки поміж ялин і лі-
щини показався кам'янистий білий берег і блискітки річки.

Річка Стрий тече з гір, звиваючись і часто змінюючи русло.
Якщо спостерігати за нею з траси, можна її бачити то по праву

Річка Стрий. Львівщина. *Світлина*

руку, то ліворуч. Як я був малим, тато щоразу, коли ми мандрували до бабусі, розповідав мені легенду про річку, досить таки моторошну.

Над витоком річки височіє гора Явірник, названа так, бо на ній росте багато яворів. Колись у давнину люди ходили через ту гору в Тухлю, Славське й Лавочне ярмаркувати. Якось один чоловік, прикупивши солі, повертався додому й, натомившись, сів собі відпочити біля підніжжя гори. Неподалік пас худобу його небіж та й запитав: «Що несете, стрийку?» А той візьми й пожартуй: «Золото, синку». Хлопець узяв те за чисту монету й, зазіхнувши на неіснуюче золото, убив стрийка. А коли розв'язав торбу, побачив сіль. Наляканий, він викопав могилу та поховав чоловіка. Ще не встиг як слід засипати землю, як із могили почало бити джерело. От його й назвали Стриєм. А з роками струмок став справжньою річкою.

Тобі вже відомо про річку Опір, яка протікає через село Тухлю, що на Львівщині, де відбувалася легендарна битва з монголами. Опір є притокою річки Стрия, довжина якої — 232 км. Свій початок вона бере в Карпатських горах.

Колись на березі цієї річки виникло однойменне місто. На початку ХХ ст. воно було одним із великих осередків ОУН—

УПА. У Стрию, першому з українських міст, напередодні відновлення державності, 14 березня 1990 р., замайорів синьожовтий стяг.

Назва річки Стрий виникла від найменування чоловіка за родинними зв'язками. *Стриєм*, або *стрийком*, на Львівщині називають дядька по батькові, брата батька та чоловіка батькової сестри.

Страшнувата така легенда, але річка — гарна: іноді буває тихою і спокійною, а буває бурхливою та каламутною — після дощів. Зараз вода жебоніла в ній лінькувато, ніби її також зморила спека.

Скинувши одяг, я зайшов у воду, яка за два десятки кроків сягнула мені грудей. Була прохолодна, але в таку спеку — то просто супер. Вирішив перепливати річку впоперек і вивчити протилежний берег.

Виявилось, що річка не така вже й сумирна, як видається на перший погляд із берега. Я гріб з усіх сил, та відчував, що течія потроху відносить мене вниз. Я вийшов на берег метрів на сімдесят нижче від того рівня, де лежали мої речі. Нічого, потім повернуся до них. Я приліг на березі, хоча було й муляко та пекло в плечі розжарене на сонці каміння.

— Знову засмагаєш, Андріане?! — гукнув мене хтось невдовзі.

Я розплющив очі (задрімав, виявляється) і побачив на протилежному березі ... сусідку. Звідки вона знає, як мене звати? Певне, у бабці спитала. Поки я собі розмірковував, дівчина зняла одягу й, сяйнувши засмагою та червоним спортивним купальником, пірнула у воду. Потім випірнула та стала пливти. Невже теж на цей берег? Смілива...

Плавчиня з неї була не надто вправна чи просто сили бракувало. Я зауважив, що течія, яка раптом видалася мені значно бурхливішою, зносить її все далі. Якоїсь миті голова дівчини зникла під водою, тоді з'явилася, знову зникла. Не схоже, що вона пірнає. Я кинувся в річку й поплив.

— Тримайся! — гукнув, коли побачив, як судомно й перелякано вона б'є руками по воді.

У цьому місці явно було глибше, принаймні годі було сягнути ногами дна. «Пам'ятайте, той, хто тоне, може схопити

вас за руки чи за шию, а цього не можна допускати» — раптом пригадалися мені слова тренера з плавання. Тож я підплив до дівчини зі спини й обхопив її однією рукою під пахву. Вона відкашлювала воду та важко дихала, поки я тягнув її до берега, гребучи другою рукою. Урешті ми на березі знесилено попадали на каміння. Дівчина тремтіла й досі кашляла. Я, не маючи чим її зігріти, просто... обійняв.

— Дякую, — тихо мовила. — Судомо схопила...

— Нащо було лізти на глибочінь? — буркнув я, відводячи погляд від гарного обличчя.

— Я хотіла перепливти до тебе, ми ж дружили маленькими. Не пам'ятаєш?

— Маринка?!

— Ну, упізнав нарешті, — усміхнулася вона.

Ех, як я міг упізнати в цій мокрій русалці з блискучим волоссям до талії колишню малявку зі смішненькими куцями хвостиками?

Зосміркуй!

- За яких обставин відбулося знайомство Андріана з Мариною?
- Які риси характеру Андріана виявилися під час порятунку дівчини?
- Які поради тренера з плавання допомогли Андріанові в цьому?

7

Літо буває прекрасним. Без інтернету й англomовного табору, без Сергія і Злати, без телика, компа й басейну. І хоча вдома татові доводиться вчитися ходити заново, він таки одужує. Тато, як і мама, тішиться, що я захотів залишитися в бабці аж до осені. Бабця щаслива, що я п'ю молоко.

А я... Ну, не знаю, як і сказати, бо коли розповідаєш про такі речі, то вони чомусь видаються смішними. І банальними...

Ми з Маринкою ходили нині до лісу по чорниці, або, як кажуть тут, у горах, яфини. Вона збирала в пластикове відерце, а я — у долоню, з якої потім годував Маринку, як пташа.

У нас були сині від яфин руки, лиця, зуби та язика. У нас був яфиновий перший поцілунок, такий, коли забуваєш, що вмієш дихати...

Я лежу в росянистому духмяному снін просто неба й шукаю поміж зірками Чумацький Шлях.

Коли до губ лишається пів подиху,
Коли до губ твоїх лишається пів кроку,
Зіниці твої виткані із подиву,
В очах у тебе синьо і широко... —

лунає в моїх навушниках пісня Чубая.

Це так дивовижно, що все може скластися неймовірно чудово, хоча спершу думаєш, що все летить шкереберть...

А. та Д. Нечаєвські. Ілюстрація до твору Н. Малетич
«Щоденник Ельфа»

Зміркуй!

- Доведи, що хлопець почувається щасливим, незважаючи на те, що в нього «все летить шкереберть».
- А які твої плани на майбутнє літо? Поділися ними.

Літературознавчий клуб

Наталка Малетич (1979 р.) народилася в м. Львові. Після закінчення філологічного факультету займається редакторською роботою, пише художні твори для дітей і підлітків.

«Щоденник Ельфа» авторка присвятила «доні Вікторії, яка дуже чекала на цю книжку».

Книжка «Щоденник Ельфа» — це збірка оповідань, у кожному з яких

персонажі діляться своїми переживаннями, мріями, розповідають про різні пригоди в школі та поза нею. Як-от *Андріан*, головний герой оповідання «*Усе шкереберть. І в цьому є сенс*».

Зобніркуй!

- Знайди в інтернеті проєкт «Живі письменники» та переглянь інтерв'ю з Н. Малетич. Поділися своїми враженнями.
- Склади письмову характеристику образу оповідача у творі. Добери до неї цитату з тексту.
- Знайди в інтернеті та прочитай книжку Н. Малетич «Щоденник Ельфа» повністю.

Літературознавчий словник

Щоденник, або *діаріуш*, — жанр художньої літератури, у якому автор описує пережиті чи побачені ним події, що сталися нещодавно, або почуті розповіді про ці події.

Літературознавчий клуб

Жанр щоденника відомий із давнини. Щоденник може бути *фрагментарним*, коли його доповнюють час від часу або в якийсь особливий період. Наприклад, Андріан занотував у щоденнику особливі події і переживання під час своїх канікул, коли він перестав спілкуватися з давніми друзями й закохався. Щоденник може бути й *регулярним*, коли автор веде записи щодня і ретельно фіксує все, що відбувалось у цей день, свої думки та почуття.

Нині дедалі частіше з'являються *онлайн-щоденники* — блоги, у яких автори / авторки щоденно діляться подіями свого життя, залучаючи до обговорення друзів та однодумців.

Зобніркуй!

- Знайди в оповіданні «Усе шкереберть. І в цьому є сенс» ознаки жанру щоденника.
- Про які почуття оповідача тобі було цікаво дізнатися з нього?

Мистецькі діалоги

- Головний герой твору цитує пісні, що відповідають його настрою, передають думки та почуття.

- Пісня «Впали роси на покоси» створена класиками української поезії та музики — вірш *Д. Павличка*, а музика *О. Білаша*. Інша — це сучасна пісня «Коли до губ твоїх...» авторства *Григорія і Тараса Чубайв*.

Зміркуй!

- Знайди в інтернеті та послухай пісню «Впали роси на покоси» в сучасному виконанні. Чому саме ця пісня спала на думку Андріанові?
- Знайди в інтернеті та послухай пісню «Коли до губ твоїх...» у виконанні Тараса Чубая та гурту «Плач Єремії».

Читай і досліджуй!

Чи маєш ти звичку записувати свої думки та враження про події в щоденник? Опиши один цікавий день свого життя.

Разом з однокласниками й однокласницями створіть електронний літературний щоденник класу, використовуючи дошку «Padlet».

Відсумуй!

- Що тобі було найбільш цікавим в оповіданні «Усе шкереберть. І в цьому є сенс»?
- Чого навчився Андріан під час літнього відпочинку? Як змінилися його світогляд і думки?
- Розкажи про найважливіші цінності в родині Андріана, а також у твоїй родині чи близьких тобі людей. Які з них ти шануватимеш у своєму житті?

Читацьке дозвілля

Тобі, напевно, буде цікаво дізнатися, як твої ровесники й ровесниці ведуть блоги та розповідають у них про прочитані книжки. Ознайомся з таким блогом («Книги Даринки»).

У СВІТІ ФАНТАСТИКИ

Чарівні світи, невідомі планети — це те, чим ти, напевне, захоплюєшся. Віра в чудеса надає впевненості в повсякденні, а дружба з віртуальними супергероями наділяє і спонукає тебе до саморозвитку.

Напередодні шкільних канікул ти маєш можливість побувати в далекій космічній мандрівці до Планети Квітів і відвідати Королівство, яке непомітно знаходиться завжди поруч, треба лише зробити рішучий крок у невідомість.

ОЛЕСЬ БЕРДНИК

Ти вже знаєш з уроків української літератури в 6-му класі, що в космічні подорожі можуть вирушити тільки люди з відкритою, доброю душею, такі як Мишко Неборак і Сашко Ненарок — сапієнси зі Школи зореплавання. Тепер запрошуємо тебе в нові захопливі мандри космічними цивілізаціями.

Хто зважиться — вогняним наречеться

(Скорочено)

Частина перша

Диво Чортової Долини. Горобина ніч

Шаленіла гроза.

Люди дивувалися: звечора ніщо не віщувало негоди. Сонце заходило на спеку, повітря було сухе й давлюче, небокрай багрянився над дніпровськими луками урочисто. А потім сталося несподіване, грізне... (...)

Гроза руйнувала димарі, зривала дахи, псувала радіоприймачі, понад городами й шляхами металися багрянні кулясті блискавиці; інколи вони підкрадалися до старих гіллястих дерев, вибухали холодним примарним полум'ям, розпанахуючи товстезні стовбуряки навпіл. Та шквал вирував недовго. За якусь годину лихо відійшло, стіна зливи пропала, тільки небесні вогні невпинно миготіли аж до світання.

Славко був свідком усього, що сталося. Він до півночі сидів у садку, поміж кущів малини, розглядаючи в саморобний телескоп місячні кратери.

Славко Лісовий і його подруга Ліна захоплюються фізикою та астрономією. Учитель Максим Іванович допоміг дітям змайструвати телескоп. На його думку, у Чортовій Долині впали метеорити. Учитель разом зі школярами вирушає туди, щоб усе з'ясувати.

Ніхто з учнів нічого не знайшов. Лише Славкові Лісовому вдалося побачити дивну хатинку, а в ній — бабусю-чарівницю та її доньку Нанті в подібні вогнистого клубочка.

Через кілька днів хлопець знову пішов у Чортову Долину, але вже нікого там не побачив, окрім чудо-квітки, яка розмовляла й гралася з ним. А наступного дня, вирушивши на риболовлю разом із Ліною та однокласником Онопрієм (якого між собою називали Прі), Славко зустрів незвичайну дівчинку, що назвалася Катєю. Вона могла рухати човен і ходити по поверхні води. У селі Вогники, де мешкав Славко, почали творитися дива: невідомі сили допомагали тим, хто цього потребував, і захищали дерева й лісових мешканців від винищування.

У вересні розпочалися заняття в школі. Серед однокласниць Славка була його нова знайома — Катя. Вона дивувала всіх своїм незвичайним одягом (вишите лляне плаття) і поведінкою. Незважаючи на небажання дівчинки, Славко вирушає до неї в гості.

Д. Заруба. Ілюстрація до повісті О. Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться»

Зміркуй!

- Пригадай, персонажі яких міфів і казок подібні до бабусі та її онуки із Чортової Долини.
- Чому лише Славко побачив дивних гостей у Чортовій Долині? Про які риси характеру хлопця це свідчить?
- Чи пов'язана горобина ніч із появою Каті та її бабусі? Обґрунтуй свою думку.
- Чому Славко порушив заборону Каті та вирушив до її хатинки без запрошення? Як це його характеризує? До яких наслідків це може призвести?

Казкове перетворення

Довкола старої хатки, де колись жив лісник, був занедбаний сад. Яблуні здичавіли, бо нікому було за ними доглядати, густі бур'яни оточили ветхий притулок. (...) Славко сидів у бур'яні за похиленим тином, розгортаючи будяки, поглядав на вікна й двері — чи не вийде Катя, чи не покажеться.

Минали години. Дівчина не з'являлася. У маленьких вікнах було сліпо, порожньо. Потім із димаря попливла синювата цівка диму, запахло глицею. Певно, хтось затопив у печі. На ганок вийшла бабуса. Славко пильно глянув на неї, розчаровано зітхнув. То була баба Одарка. Може, розпитати її про Катю? Та ні, не треба. Краще зачекати, щоб не розгнівити дівчинку, адже вона не хотіла, щоб він приходив (...).

Він переліз через тин, суха лоза затріщала. Славко (...) підкрався до віконця хатини й зазирнув. У хатині пливло блакитне світло. Що таке — невже баба Одарка купила телевізор? Хлопець притулювся чолом до нижньої шибки, зачкляк від несподіванки. Він побачив посеред хатини маленьку згорблену постать баби-яги із Чортової Долини! (...)

Хлопець уже хотів постукати в шибку, коли посеред хати з'явилася Катя. Вона, склавши руки на грудях, зупинилася перед бабою, щось сказала. Баба торкнулася пальцем до її грудей. Й одразу ж на тому місці зажевріла яскраво-блакитна зірка. Довкола вогняної цятки спалахнула спіраль, почала розгортатися. (...) Славко захолов від переляку. Що ж це діється? Катя вмирає? Її не буде?

Спіраль сплелася в тугий клубок вогнистих ліній, ущільнилася, перетворилася на ніжну перлисто-блакитну кулю. (...) Клубочок, ритмічно блимаючи, плавав над долівкою. Баба щось мовила, він попрямував до столу й згас. На покуті, у блакитному промінні, що лилося не знати звідки, Славко побачив велику трипелюсткову квітку. Чудо-цвіт, який він зустрів у Чортовій Долині! Ой леле! То Катя вміє перетворюватися на будь-що? Щойно вона стала клубочком, а ось уже й квіткою! Не дивно, що човен плив сам по собі, що вона йшла по воді, наче по землі! Вони обидві чарівниці — і баба, й онука! (...)

Славко не знав — уставати йому чи сидіти. Було незручно, соромно, лячно...

— Ну, давній знайомий, — проспівала баба, усміхаючись таємниче й трохи іронічно, — добрий вечір і приємної пригоди!

— Здрастуйте, — прошепотів Славко, усе ще сидючи в бур'яні.

— Невже тобі тут зручно? — здивувалася баба. — Уже давно ти мерзнеш надворі, жалишся кропивою, коли так просто — підійти, запитати дозволу зайти...

— Катя заборонила, — ніяково сказав хлопець.

— Вона не забороняла, а прохала, — з докором мовила баба. — Ти не послухав. Ніхто на тебе не гнівається. Навпаки, ти славний хлопчина. Я розумію, що тебе привела сюди не проста цікавість. Уставай, іди сюди, не бійся.

Зміркуй!

- Оціни вчинок Славка. Що змусило його підглядати через вікно? Як змінюються його емоції під час спостереження?
- Що незвичного, чарівного він побачив? Які твої здогадки підтвердилися?
- Чому бабуся не насварила Славка, а запросила в гості?

Славко хутенько оббіг хату, увійшов до кімнати, несміливо зупинився біля столу. Квіточка колихалася в повітрі, від неї котилися хвилі тонкого запаху, у ньому був подих весняних трав, першої грози, дніпровського луку.

— Це — Катя? — ковтаючи сухий клубок у горлі, шепнув він.

— Нанті, — мовила баба. — Для тебе — Катя. Ти вже зустрівся з нею в такій подобі. У лісі...

— Я пам'ятаю...

— Тоді ти випробував себе. Спочатку були сумніви. Потім казка перемогла. Тільки тому Нанті пізніше підійшла до тебе...

— Там, на Річищі?

— Так. Ти, мабуть, дивувався, мучився — хто та що? Правда?

— Я... здогадувався... Тільки ж і тепер не збагну...

— Чого, хлопчику?

— Навіщо ви зробили її... квіткою?

— Вона і є квітка, — сказала баба.

— Квітка? — розкрив від подиву рот хлопець. — Як це?

— Тебе дивує, що квітка — розумна? Ти знову забуваєш, що зустрівся з казкою...

— А як же... та її подоба? — сумно запитав Славко. — Дівчина Катя?

— Ти дав їй таку подобу.

— Як?

— Пам'ятаєш, ти розповідав нам казку про царівну, що заснула. Нам дуже сподобалася твоя розповідь і краса царівни, яку ти описав. Нанті вирішила обрати для Землі подобу тієї царівни...

— Чому? Чому саме так?

— Щоб бути близькою тобі, Славку, — ласкаво відповіла баба. — Казка для тебе улюблена, отже, ти повинен полюбити й того, хто вийшов із тієї казки...

— А навіщо... знову квіточка? Хай би вічно була дівчиною, — зітхнув хлопець.

— Ти все хочеш знати? — докірливо мовила баба. — Навіть казка не відразу мовиться, на все треба час... Інколи той час страшний, важкий. Не всяка казка весела, хлопчику... Май терпіння! Скажи щиро, тобі припала до серця Катя. Не лише така, як була дівчинкою, а й ось така, як Нанті тепер?

Славко кивнув, ніжно глянувши на квіточку. Баба спостерегла той погляд, задоволено всміхнулася:

— Ти приймаєш її таку, як є?

— Приймаю, — прошепотів Славко. — І пішов би на край світу, щоб пробудити її. Хіба я гірший від царевича в казці?

Бабині очі розквітли волошками. Вона поклала долоню на плече хлопця.

— Ой, як гарно ти сказав! Сам не відаєш, як добре ти мовив, мій хлопчику! Я щаслива, що зустріла тебе. І Нанті щаслива. Може, наша мрія здійсниться...

— Яка мрія?

— Зачекай. Подружися з Нанті, і вона тобі про все розповість. Про те, звідки ми прибули, навіщо...

— А чому я? — запитав спантеличений хлопець. — Невосвічений, малий... Чому ви не йдете до дорослих, до вчених?

— Дитяче серце, яке вірить казці, — дуже надійне, — лагідно мовила баба. — Воно не сумнівається в найдивовижнішому. А тепер попрощаємося, хлопчику! Пора. Не покидай Нанті, друзи з нею...

— Можна до неї приходити... сюди? — несміливо запитав він.

— Для дружби всі двері відчинені, — сказала баба. — Нанті, ти чула, що запитав хлопчик?

Квіточка ніжно засміялася, по її пелюстках пробігли хвили голубих іскорок.

— Нанті, вір йому. Відкрий йому нашу таємницю. Він стане для нас ниткою до серця їхнього світу. Поясни йому все, що треба. Ти згодна?

Квіточка знову замерехтіла перлистим полум'ям. Славкові вчулися слова:

— Я ждатиму, Славку...

— А тепер іди, синку, — сказала баба. — Завтра ти побачиш Нанті. Не поспішай говорити іншим про те, що ти знаєш (...).

Поміркуй!

- Чи справдилися Славкові очікування від нової зустрічі із чарівними гостями? А твої?
- Що нового дізнався Славко від бабусі?
- Як ти розумієш слова бабусі: «Серце, що вірить казці, дуже надійне»?

Частина друга

Катастрофа

Наступного дня Славко зустрівся з Катею. Разом вони розповіли Максимові Івановичу про Країну Казки на Планеті Квітів, з якої прилетіли Нанті з бабусею, і про мету їхнього прильоту. Учителю уважно вислухав дівчину, майже повірив її розповідям, але зауважив, що для науковців потрібні докази існування їхньої планети, попросив подумати над цим.

Нанті завдяки своїм надзвичайним здібностям переносить Славка у свій край, відкриває йому двері в казку. Головними її персонажами виступає вона сама, Славко та Ліна. Славко подолав шлях казки й виявився справжнім героєм, адже прагнув порятувати свою подругу Нанті з лабет хижої квітки, а допомогла йому в цьому Ліна. Надвечір вони поверталися назад, у хатинку лісника, де мешкали космічні гості.

Поміркуй!

- Як Каті вдалося переконати Славка в існуванні Країни Казки на Планеті Квітів?
- Чому ж Максим Іванович не зовсім повірив розповідям школярів?

- А ти віриш в існування позаземних цивілізацій? Які вони, на твою думку? Опиши природу й істот планети, які постали у твоїй уяві.

Розлука

Багрянні промені сонця торкалися верховіття дерев. Над лісом затихав гомін дня. Осінь сумовитим пензлем малювала на кущах і деревах пишні пурпурно-золоті шати. Діти йшли під тим святковим склепінням мовчки, у задумі. Нанті все поривалася вперед, Славко ледве поспішав за нею. Чому вона так зненацька змінилася? Спохмурніла, збентежилася. Ось уже видно хатинку. Дівчинка на хвилю зупинилася, уривчасто сказала:

- Біда!
- Що сталося?
- Хутчій!
- Я нічого не збагну!
- Я бачу, відчуваю!

З ганку хатини стрибнула якась постать, злодійкувато озируючись, метнулася до воріт. У руках у неї щось мерехтіло. Славко пізнав Онопрія, кинувся за ним.

- Стій! — закричав він. — Стій, кажу тобі!

Він наздогнав Прі за тином, схопив за сорочку. Той виривався, одбрикувався, щось тримаючи в руці.

- Ти чого лазив до хати?! — закричав Славко.

— Вони ж відьми! — огризнувся Прі, ненависно дивлячись на хлопця. — Я вирішив глянути, з ким це ти там дружиш! Мене Ліна підбила. Ги! А там — нікого, лише квіточка над столом. Так я її...

— Квіточка? — схвильовано скрикнув Славко. — Дай сюди!

— А я її об пеньок! — Прі замахнувся, десь біля ганку відчайдушно закричала Нанті.

Спалахнуло примарне блакитне полум'я. Онопрій злякався, кинувся в кущі. Над розбитою квіточкою з'явилася бабуся, вона тяжко застогнала. Потім ветхе тіло її розтануло, і перед Славком виникла постать високої красуні з фіолетовим вінком на чолі. Її оточував вихор вогню, каскад ніжно-зелених кіс спадав до пояса. Вона сумовито глянула на хлопця і сказала:

— Казка закінчилася, синку! Жар-птиця покидає тебе! Прощай, прощай, прощай! Нанті, летімо!

Пружний клубок полум'я піднявся вгору, розкидаючи довкола себе грозіві запахи й розсипаючи яскраво-фіолетові іскри. (...)

— Нанті! Зажди! Не покидай мене! Нанті... Катю!

— Я ждатиму тебе, Славку, — ніжно сказала вона.

— Де? Коли? — у відчаї скрикнув він, кидаючись до неї.

— На шляху казки. Усю вічність! Стій, не підходь!

Нанті пропала, над подвір'ям поплив вогнистий клубок, з тріском і гуркотом покотив у небо. Славка огорнула гаряча хвиля. Він знеможено впав біля пенька й, дивлячись на спотворену квіточку, гірко заривав. Хтось підійшов до нього, поклав долоню на голову. То була Ліна. По її обличчю котилися рясні сльози.

— Я винна, — шепотіла вона. — Думала, що вони обманщики, що вони затагли тебе в щось погане. А тепер бачу, що то була казка... я не повірила тобі... не повірила собі...

Перлисті пелюсточки розбитої квітки заворушилися, розійшлися. На дітей глянуло велике сумовите око чудо-цвіту. Почувся шепіт:

— Не плач, Славку, чуєш? Любий хлопчику, ми лише квіти далекого казкового краю. Ми — марево для вас... Дружи з Ліною, у ній зріє казкове зерно. Зростіть його, прикрасьте свою планету... Ми не встигли всього сказати вам... Наша планета в біді, наша казка згасає, рятунок залежить од вас. Його принесе той, хто віддасть життя своє за казку. О мій хлопчику, чи збагнеш ти? Чи зрозумієш?..

Сяйво пелюсточок згасло, око заплющилося. Квіточка почорніла, зморщилася. За якусь мить на пеньку лежала лише купка попелу. Славко, обхопивши долонями обличчя, невтішно плакав. (...)

Зміркуй!

- Яка трагедія сталася в хатинці лісника? Хто винен у ній?
- Які почуття охоплюють Славку під час розставання з Нанті? А які емоції виникли в тебе під час читання цього епізоду?
- Як ти оцінюєш поведінку Ліни в цій ситуації?
- Яке явище відбувається в природі після відльоту «гостей»? Як ти вважаєш чому?

Частина третя

Пошуки прибульців

Після відльоту Нанті з бабусею Славко й Ліна часто ходили в Чортову Долину, згадували чудеса, які бачили там, і розмірковували, як їм потрапити в Країну Казки.

Одного разу Максим Іванович запросив на зустріч зі школярами відомого космонавта Івана Короля. Учні захоплено слухали його розповіді про далекі польоти. Славко й Ліна вирішили поділитися з ним своїми міркуваннями щодо подорожі на Планету Квітів. Вони розповіли про свої пригоди: про грозову ніч, пошуки метеоритів, казкову хатинку та бабу, літаючу квіточку й Нанті. Космонавт дав їм пораду: *«Відкиньте смуток, дивіться довкола розплющеними очима. Казка знайде вас, якщо ви її діти. Чуєте? Вона знайде. Тільки й ви вічно прагніть до неї»*.

Славко й Ліна мріють знайти на Землі чужопланетян, сподіваючись на їхні наукові досягнення, кращі, ніж у землян. Вони хочуть попросити в них допомоги, щоб вирушити на пошуки Нанті. Онопрій покаявся за скоєне чарівній квіточці лихо й теж приєднався до них.

Невдовзі вони зі своїми однокласниками вирушають у гори Паміру. Там відстають від екскурсантів і самостійно йдуть на пошуки космічних прибульців. У першу ж ніч Онопрій забирає провіант і зникає. Славко з Ліною п'ять днів блукають горами, харчуючись цукровими грудочками. Нарешті їм вдається потрапити на корабель невідомих чужопланетян, керований роботом, і вирушити в космос.

По міркуй!

- Що порадив Славкові й Ліні космонавт Іван Король? Як ти розумієш його слова?
- Як вплинула порада космонавта на рішення друзів відшукати Нанті? Як вони прагнули здійснити свою мету?
- Чи варто було довіряти Онопрію?
- Доведи істинність прислів'я: «У пригоді пізнавай приятеля».

Марс

На борту космічного корабля Славко з Ліною прибули на Марс.

Славко встав із крісла, потягнувся, хруснув суглобами. Допоміг підвестися дівчинці. Одразу стіни стали непрозорими. Хлопець захоплено скрикнув:

— Оце автоматика! Усе зв'язане з людиною. Сів — одразу стіни стають прозорими, щоб видно для керування. Устав — не видно. Здорово!

— Вийдемо. У мене аж ноги потерпли, хочеться походити. Може, зустрінемо їх? (...)

Славко ступив на кам'янистий ґрунт. Тупнув, підстрибнув. Оглянувся, усміхнувся дівчинці підбадьорливо. Вона теж вийшла з корабля.

— А як же наші рюкзаки? — запитала вона. Голос звучав глухо, ніби крізь вату.

— Не пропадуть. Там кілька грудочок цукру. Нащо вони нам? Ходімо, оглянемо околиці.

Під ногами тихо поскрипував рудий пісок. Дихалося важко. Повітря було холодне, сухе. Слабо гріло малесеньке кружало Сонця. У його примарному освітленні легенько похитувалися приземкуваті сині дерева, подібні до марева. (...)

— А мені додому закортіло, — зітхнула Ліна. Вона замріяно глянула в небо, у її очах заблищали сльози. — Там батьки дуже переживають!

— Ого, ще й як! — підхопив Славко. — Тільки ж нам не можна повернутися, доки ми не пройдемо казку до кінця...

— Ти не думай, — спалахнула дівчинка, — що я розкисла. То так, щось защеміло отут. Я не злякалася. Ні!

— Я знаю, Ліно. Мені теж мариться рідне село, горби. Та тільки ми так далеко залетіли, що треба знайти Планету Квітів. Ми не можемо забути про Нанті. Не журися! Раз почали шукати небувале — то знайдемо!

Вони поверталися до корабля, відшукуючи свої сліди на піску. По дорозі ще нарвали плодів. Біля густого куща з гарячими кривавими квітами Ліна зупинилася, захоплено скрикнула. Від квітів ішов задушливий, пряний запах. Дівчина простягла руку до куща.

— Зажди! — застерезливо гукнув Славко.

Д. Заруба. Ілюстрація до повісті О. Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться»

Довгі тонкі віти хитнулися вперед, обняли шию Ліни, потягли до себе. Вона заборсалася, закричала відчайдушно. Славко кинувся, хотів захистити. Куц піднявся над ґрунтом, дихнув на хлопця задушливим смердючим туманом, поніс дівчинку в повітрі.

— Славку! — глухо крикнула вона. — Славку!

— Ліно! — розпачливо закричав Славко, простягаючи руки до неї. — Ліночко-о-о!

Куц зі своєю жертвою зник за стіною дерев. Холод самотності охопив серце Славка. Він упав на блакитний килим мохів і заридав по-дитячому — голосно, нестримно...

Поміркуй!

Знайди в інтернеті та переглянь пізнавальне відео про Марс. Порівняй його з тим, як побачили цю планету Славко з Ліною.

Частина четверта

Небувале

Славко повернувся до космічного корабля і за допомогою бортового робота зміг урятувати Ліну від хижих рослин. Потім робот переніс дітей на Планету Ра (Юпітер). Там вони познайомилися зі своїм ровесником Роном, який розповів історію своєї планети, наголосивши, що частина її мешканців переселилася дуже давно на Землю. Рон на космічному кораблі переправляє своїх нових друзів на Планету Квітів.

Після кількох обертів Рон звелів роботу показати на екранах збільшену проєкцію того, що пощастило дослідити на планеті. Приголомшені мандрівники побачили лиховісне видовище.

Жителі планети — квітоподібні медузи й актинії — спліталися в концентричні кільця, непорушно лежали під гарячим подихом Сонця. Вони були ліниві, байдужі й, здавалося, цілком знесилені. Та на затемненому боці планети інфрачервоні екрани показали інше життя: там існувала невідома еволюція, представники якої були схожі на потворних чорних їжаків. Вони жваво літали над поверхнею, пересувалися по ґрунті, щось будували із чорного каменю, проте жодного разу не з'являлися під променями Сонця. Як тільки на обрії загорався світанок, темні потвори підкрадалися до актиній-кві-

ток, оселялися в них і так жили під захистом господарів планети весь день, висмоктуючи ту енергію, яку квіти добули від Сонця для себе.

Рон очищує планету від шкідників. Її мешканці показують мандрівникам Сонячний Шлях, пролетівши яким Славко, Ліна й Рон потрапляють на ще одну Планету Квітів, яка знаходиться за Сонцем.

Пробудження казки

Планета пливла під кораблем, порожня і непривітна. Зеленкувате Сонце освітлювало похмурі гори, велетенські замерзлі моря, укриті кригою річки, неосяжні рівнини, застелені білим сніговим покривалом. Ніде ні душі. Немає дерев. Немає живих істот, ні птахів, ні людей, ні тварин.

— Невже це Планета Квітів? — сумно запитав Славко. — Де ж вони, як їх знайти?

— Я не помилився, — сказав робот. — Привів корабель так, як звеліли актинії.

— Сядемо на планету, — мовив Рон. — Ми досягли мети. Може, там, унизу, про щось дізнаємося.

Срібна чечевиця легенько сіла на снігову пелену. Рон увімкнув аналізатори, здивувався.

— Повітря чудове. Можна дихати.

— Вийдемо? — з надією запитав Славко.

У відчинений люк друзі ступили на поверхню планети. У просторі пливла тиша. Сніг холодно блищав під Сонцем. Славко ступив кілька кроків, печально оглянув далекий обрій.

— Нанті, кохана квітко! — сумовито промовив він. — Якби ти могла почути, то ти б прилетіла. Нанті, моя казкова, де ти? Ми знайшли Край Казки, ми прилетіли!

Ураз щось сталося. Ніби забриніла струна. Блакитне крило майнуло над світом. Засміялося Сонце. У просторі прокотилася ніжна мелодія пісні.

— Ви чули? — вражено запитав Славко. — Ти чула, Ліно?

— Чула, — крізь радісні сльози озвалася дівчинка. — Щось буде. Щось має бути!

Сніг почав танути, але під ним не було води. Він щезав безслідно, як міраж у пустелі. З-під нього прокльовувалися розмаїті пуп'янки квітів і рослин. Тяглися до Сонця, розпукувалися.

На обрії з'явилася синя стіна дерев, повітря налилося блакитною імлою, попливло пружними теплими хвилями довкола.

Розкрилися барвисті пелюстки квіток, затріпотіли на вітрі крильцями, піднялися вгору. Почулася гучна музика, наче загравав небесний орган. У тій мелодії шукачі відчували щось знайоме, рідне, невимовно близьке. У свідомості відлунювали радісні слова, що котилися над світом:

— Казка повернулася! Казка воскресла! Браття, прокидайтеся! Казка воскресла!

Хвиля щастя захопила шукачів. Вони стояли приголомшені, здивовані, безмовні. Перед ними діялося чудо казки. І вони були його учасниками, творцями.

— Нанті! Наша подруга! — гукав хлопець радісно й схвильовано. — Нанті! Ти чуєш мене? Нанті?

Велика ніжно-блакитна квітка з трьома пелюстками сіла Славкові на плече, дзвінко засміялася. Розкрилися золотаві тичинки, глибоке мудре око зазирнуло в обличчя хлопця.

— Наша легенда правду сказала, — ніжно озвалася квітка. — Хлопець і дівчинка з планети Земля пробудять Край Казки. Ти — син казкового народу, Славку! Наша планета шле вам свою ніжність і любов. Славку, Ліно! Ви — теж люди-квіти! Радійте з нами! Казка повернулася!

— Так просто? — вражено прошепотів Славко. — Невже це ми? Що ми зробили?

— Не пожаліли життя заради казки, — відповіла квіточка. — І ваша любов перемогла смерть. Сонячний Шлях подолано, Славку! Радійте, друзі — квіти й люди! Прокладено Райдужний Міст. Слухайте, шукачі казки! Не давайте його знову зруйнувати!

Завершення

Корабель повертався. Він опускався в атмосферу Землі, подолавши знову важкий Сонячний Шлях. (...)

Срібний диск сів на краю лісу. Славко з Ліною вийшли на рідну землю, жадібно вдихнули повітря, напоєне запахом хвої та осінніх луків. Над лісом пливли прозорі тумани, звідкись чувся аромат диму.

— Здрастуй, Земле, — прошепотіла Ліна.

Славко мовчки потиснув їй руку.

Позаду них з'явилася постать Рона. Він підняв угору дві руки, вітаючи своїх друзів. Почувся його схвильований голос:

— Не забувайте вашого друга з Ра! Коли захочете здійснити казковий подвиг — я прийду! Ми прийдемо! Далекі світи придуть на допомогу безстрашним шукачам! (...)

Діти взялися за руки, пішли туди, де видно було червону покрівлю рідної школи. Славко прислухався до неспокійного стукоту серця. Воно співало, раділо, озивалося: «Земле! Ми повернулися! Ми знову з тобою, ми знову пригортаємося до твого чарівного лона. Прекрасні гості незабаром придуть до тебе. Очі квіток заглянуть у душу твою. Хочеш, Земле, стати планетою збратаних людей і квітів? Хочеш?»

Зміркуй!

- Чи сподобалося тобі завершення повісті?
- Які риси характеру допомогли Славкові й Ліні врятувати мешканців Планети Квітів?
- Доведи, що люди є відповідальними за збереження своєї планети Земля.

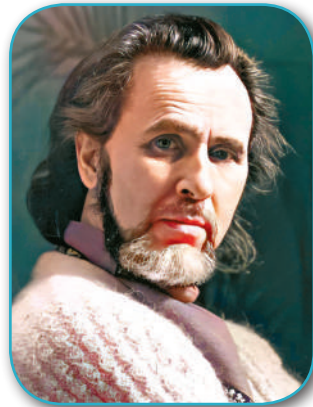
Літературознавчий клуб

Олесь Бердник (1926–2003) — письменник-фантаст, публіцист. Народився на *Херсонщині*. Зовсім юним пройшов фронтovими дорогами й через поранення повернувся додому. Згодом навчався на актора й водночас працював журналістом.

Письменник завжди відкрито висловлював свої думки, виступав за справедливість, захищав покривджених радянською системою, тому й зазнав переслідувань і пройшов радянські політичні табори.

Олесь Бердник багато подорожував. Особливо вабили його гірські вершини Карпат, Паміру й Тянь-Шаню, Алтаю та Кавказу.

На пошуки добра й любові вирушають головні персонажі його *фантастичної повісті «Хто зважиться — вогняним наречеться»*. Назва цього твору звучить як казкове заклинання, у якому втілена ідея: тільки сміливим, готовим до

плідних змін відкриваються таємниці Всесвіту. Саме такі люди зможуть принести добро й красу. Адже очищення вогнем у наших пращурів могло вилікувати від усіх хвороб — і тілесних, і духовних.

У сюжеті повісті переплелися реальні події, казкові та науково-фантастичні елементи.

Літературознавчий словник

Фантастичною називають повість про нереальні події, наукові досягнення, створені уявою і фантазією письменника.

Зосміркуй!

- Доведи, що повість Олесея Бердника є фантастичною.
- У чому полягають особливості сюжету цього фантастичного твору?
- Склади ментальну мапу — характеристику когось із героїв чи героїнь твору, що найбільше тобі сподобалися.

Фантастичне завжди тісно пов'язане з реальним. Персонажі твору шукали метеорити, які, на їхню думку, упали в Чортовій Долині. Наукою офіційно зареєстровано падіння 43-х метеоритів на території України.

Найбільшим у всій Європі вважають Іллінецький метеорит, який упав на території сучасної Вінниччини 400 млн років тому.

Мистецькі діалоги

Космічні мотиви популярні як у художній літературі, так і в інших видах мистецтва. Художник **О. Шупляк** створив серію картин «Український космос».

Ти зможеш зрозуміти, як змінювалося з віками уявлення про Всесвіт, сягнути в таїну єднання людини з природою, з невідомим і вічним космосом, якщо знайдеш їх в інтернеті та переглянеш.

О. Шупляк.
Український космос

Поміркуй!

- Чим привабила тебе серія картин О. Шупляка?
- Чим співзвучні вони з ідеєю повісті Олесь Бердника?

Читай і досліджуй!

Багато українських науковців і космонавтів, зокрема С. Корольов, В. Челомей, Л. Каденюк, М. Яримович, І. Богачевський, Б. Гнатюк, присвятили своє життя дослідженню космосу. Підготуй презентацію про одного з них.

Підсумуй!

- Як ти розумієш назву повісті?
- Який з епізодів тобі найбільше сподобався? Стисло перекажи його зміст.
- Порівняй характери Славка й Онопрія, Каті та Ліни. Хто з персонажів тобі більше імпонує? Чому?
- Визнач сюжетні й композиційні особливості твору.
- Над якими питаннями спонукала тебе задуматися повість?
- Склади кілька порад мандрівникам, які вперше потрапили на незнайому планету.
- Знайди в інтернеті та прочитай повість Олесь Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться» повністю.

Читацьке дозвілля

Використовуючи інтернет, здійсни віртуальну екскурсію Національним музеєм космонавтики, що в Житомирі. Це рідне місто українського авіаконструктора, видатного науковця в галузі ракетобудування та космонавтики Сергія Корольова.

Ти зможеш дізнатися про таємниці космосу, детально роздивитися уламки метеорита, місячний ґрунт та їжу в тюбиках, яку беруть у політ космонавти.

Ми вже знаємо, що реальність і наші фантазії завжди поруч, а уява може перенести в найдивовижніші місця, навіть у ті, де можна зустрітися із чарівними істотами. Тобі вже відомо про незвичайні пригоди київського школяра Михася Вербицького та його драконів. А тепер ми запрошуємо тебе до пошуків чарівного Королівства разом із Люциною зі Львова та її друзями. Бери із собою улюбленого kota або кольорових мишей, і ця подорож принесе тобі масу приємних знайомств.

Королівство

(Скорочено)

Частина перша Повернення до Королівства

1

Бідолашний трамвай аж натомився вкотре виїжджати на гору, та ще й день видався спекотним. (...)

Від спеки в ньому весь час щось пересихало й ламалося (...). Бувало, трамвай зависав за кількадесят метрів до кінцевої зупинки, і втомленій, спітнілій кондукторці доводилося йти догори пішки, щоб зателефонувати в трамвайне депо. Водій задумливо дивився їй услід. Вони — трамвай, водій і кондукторка — їздили разом уже п'ятнадцять літ. Десь стільки ж років було єдиній пасажирці, що залишилась у вагоні за дві зупинки до кінцевої. (...)

Отож у порожньому салоні панував спокій. Водій не оголошував зупинок, бо не було для кого. Дівчинка знала, куди їде. Вона не збиралася кататися, а поверталася додому. Була вже восьма година вечора. (...)

Але тут із ним щось трапилось. Трамвай зупинився перед найважчим підйомом, відчинив дверця, щоб упустити пасажиря, хоча всім відомо, що трамваї не підбирають нікого між зупинками. Це ж не таксі. Водій сам не розумів, як воно так сталося. (...)

Пасажир упав на сидіння збоку від юної панночки, наче конав від втоми й не мав сили підійти з квитком. Це був рудий хлопець років шістнадцяти, з волоссям, зібраним

у хвіст, що сягав майже до пояса. Такі патли викликають особливу відразу в літніх пань. А ще кондукторка, напевно, до кінця життя не забуде неймовірної камізельки без ґудзиків із чорного потріпаного атласу, бридких куцях штанців зеленого кольору й босих брудних ніг.

Хвороба, яка тихо тліла в організмі кондукторки тижнів зо два, вибухнула з нечуваною силою. Бідолашна чхнула, аж бризнули сльози. Здавалося, сама Алергія з'явилася перед нею в образі пасажира. (...)

— Будьте здорові! — гукнув привітно рудий, але кондукторка не змогла не те що подякувати, а й навіть виконати свій посадовий обов'язок — обілетити пасажира. Їй засвербіло в носі, зашкребло в горлі, сльозами залило щоки. Носова хустинка вмить перетворилася на огидну мокру ганчірку. А тут ще почав чхати сам водій. З напіввідчиненої кабіни долинало щось подібне до далеких гарматних пострілів.

Нарешті панночка вийшла із задуми, потривожена дивними звуками. А потім перевела погляд на пасажира. Очі в неї стали круглими, наче вона щойно звалилась із неба й побачила Землю, населену химерними істотами.

— Бідолахи, — зітхнув хлопець. — Це я винен у всьому! Певно, через те, що нетутешній (...). А вам, панночко, не погано? — стурбовано спитав хлопець.

Вона заперечно хитнула головою. Дівчинці навіть на думку не спадало запідозрити попутника в причетності до того, що зараз відбувалось із кондукторкою та водієм.

— Це дуже добре, — сказав хлопець. — Я радий, що ви не такі.

«Ніколи не розмовляй із незнайомцями», — згадала дівчинка слова мами. А може, так називався якийсь із фільмів? Їй захотілося швидше опинитися надворі.

Трамвай вихопився нагору й застиг. Настала тиша, а потім трамвай теж чхнув. Здавалося,

Парк «Погоуля́нка». м. Львів.
Світлина

він зараз розлетиться на шматки. Але цей трамвай зробили за старих добрих часів, тому по шибках лише розбіглися тріщинки, наче павутинки.

Кондукторка, здається, знепритомніла, а можливо, ще встигла закричати. Двері розчахнулися. Панночка не зауважила, як вийшов хлопець. Він наче розчинився в повітрі.

На зупинці сидів дід, що торгував соняшниковим і гарбузовим насінням, міряючи його скляночкою. Він повернув голову в бік парку. Там посипаною цегляною крихтою доріжкою бігла руда істота з пишним хвостом — наче пес прогулювався перед вечерею. Але то був не пес, а лис, на якого ніхто не звертав уваги, бо не було кому. Власне, насувалася гроза.

У того діда наша панночка ніколи не купувала насіння, бо не любила його взагалі. Дід їй не подобався, бо не раз вона чула, як той брудно лаявся. Однак він першим помітив лиса чи лисицю. Здається, це все-таки був лис. Зупинившись перед світлофором, дівчинка зауважила, що дід витягнув із-за пазухи мобільника й комусь телефонує.

У сучасному Львові збереглося кілька давніх парків, серед них і «Погуля́нка», заснований ще в XVII ст. Нині це лісопарковий комплекс із гарною центральною алеєю, уздовж якої виблискують штучні водойми.

Поміркуй!

- Яке враження на тебе справив початок роману «Королівство»?
- Які дивовижі відбуваються в реальному житті персонажів твору?
- Чому незнайомиць зразу зрозумів, що Люцина «не така»? Як ти вважаєш, чи вплине це на її пригоди?
- Який зв'язок між незнайомцем із трамвая і «рудою істотою з пишним хвостом», що побігла парком?

Але треба було поспішати, бо небо потемніло. Удома ніхто її не чекав. Мама сьогодні поїхала у відрядження. Попереду були довгі й нудні канікули.

Дівчинка перейшла дорогу, залишивши позаду занедбаний парк, що більше нагадував ліс, і трамвай із потрісканими шибками. Їй стало його шкода: коли почнеться злива, він

не матиме навіть куди сховатися. Так і будинки: якщо їхні дахи не діряві, захищають людей від негоди, а самі мокнуть, мерзнуть і, можливо, хворіють на грип.

Їй було недалеко: вулиця Кульбабова, 4, квартира 14. Дім, певно, пережив не одну епідемію грипу та вітрянки — угруз у землю, посірів. Старі дерева сягали третього поверху й, коли виставити голову з вікна, знизу від землі тягнуло вогким духом провалля, куди сонце зазирає лише на кілька хвилин. Уночі чутно було скрипи, шарудіння, брязкання, під що так легко засиналося, а гілки дерев розхитував вітер, і на стелі мерехтіли тіні. Той, хто виріс у такому будинку, не боятиметься привидів і не проганятиме, бо це також і їхній дім. Люцина, правда, досі не бачила жодного, але чула різні незвичні звуки.

Якісь малі бігали поміж будинками з іграшковими автоматами, стріляючи одне в одного. Вони страшенно дратували. На підвіконнях перших поверхів сиділи товсті коти, знервовано посіпуючи вухами. Їм хотілося зістрибнути вниз, але вони боялися гармидеру надворі. За спинами тих котів готувалася вечеря. Пахло смаженою картоплею і гарячими піріжками. Люцина проковтнула слину.

На верхніх поверхах крутили дешеvu попсу. Усе це так не пасувало до лиса, який біг стежкою в зеленій траві вечірнього парку, що дівчинці захотілося негайно опинитись удома, у світі, захищеному з усіх боків від диких вересків невихованих дітей, лементу тупої музики, запахів кухонь, відполірованих до блиску мамами, що виходять лише за покупками й іноді в гості. У свої неповних п'ятнадцять років Люцина розуміла, що існує багато світів, а той рудий хлопець нагадав їй, як небезпечно потрапляти з власного до чужого світу. Справді, коли сутеніє, можна злякатися, наскільки небезпечною була прогулянка по місту вдень. Мама щотижня купувала місцеву газету «Посейбічні й потойбічні новини», половина якої складалася з моторошних кримінальних історій. Коли мама надібувала щось особливо страшне, то казала несміливо: «Може, мені зустрічати тебе не на трамвайній зупинці, а приходити просто до художньої школи?» Ясна річ, для нашої панночки то було вже занадто. Бабуся, коли ще жила,

міркувала набагато розсудливіше: «Що має статися, те станеться». А мамі знову доводилося їхати у відрядження: вона пропонувала книгарням книжки свого видавництва, і грошей у них завжди не вистачало.

То тут, то там спалахувало світло у вікнах, не змішуючись із білими спалахами блискавок, що були десь далеко. Люцина зайшла нарешті до під'їзду. У першій квартирі загавкав доберман Фантом, у третій — пекінес Голмс. А в них жив кіт Фелікс, який навідувався поїсти та поспати після гульок. Він залазив по дереву через кватирку й так само повертався назад. Цьому котові не потрібні ні двері, ні ключі. (...)

Але в передпокої нікого не було. Натомість у кухні на холодильнику сидів Фелікс із голодним блиском в очах.

— Я бачила живого лиса, Феліксе! — повідомила Люцина. — Він такий гарний... Може, ти посидиш зі мною? Починається гроза...

Фелікс не боявся ні блискавки, ні грому, ні собак, ні терористів. Він боявся лише зачинених вікон, що обмежували його свободу.

Поки він хrupав котячий корм, а Люцина гріла йому молоко, надворі знявся шалений вітер. У відчинену кватирку бризнули краплі дощу. Котові не дуже сподобалося, коли дівчинка її зачинила. Бо, урешті, це він наглядав за домом і перевіряв, чи все гаразд.

Мамі не до вподоби була така Феліксова сумлінність. Вона воліла би мати на канапі п'ятикілограмову подушку, що мурчить, коли її погладити, а не посмугованого шрамиами маленького тигра, який, роблячи обхід квартири, задирає хвіст біля кожного стільця, а потім щезає через кватирку на три дні.

Ні мама, ні Люцина не знали, що їхній котик працює і що навіть землетрус не завадить йому вчасно з'явитися на важливу зустріч із Королем котів. Сьогодні була особлива ніч. Час, що залишився до неї, Фелікс вирішив використати для відпочинку — передрімати в м'якому кріслі.

— Хороший котик, — сказала Люцина. — Я тебе люблю!

Кіт теж любив Люцину, але вважав зайвим про це нагадувати. Він мав власне життя, про яке люди не знали.

Люцина розстелила в кімнаті великий аркуш, поклавши на кутики книжки. Поставила на стіл коробку з фарбами, пензлики, налила склянку води й, сівши на канапу, задивилася на зливу.

Посміркуй!

- Що тобі стало відомо про світ, у якому живе Люцина? Чим він близький тобі, а що в ньому не подобається?
- Чим тобі симпатичний кіт Фелікс? А як до цього персонажа ставиться авторка?

2

Деякі люди й багато собак бояться грози, кулястих блискавок і безневинного грому. Цього не люблять також різні незвичайні істоти, що намагаються не потрапляти людям на очі. Усі ці стрімкі потоки з неба, упавши на асфальт чи бруківку, через закриті решітками віконечка вливалися до підземного світу. Там, у темряві, пливла річка, яку загнали під землю сто чи двісті років тому. Мешканці міста, за винятком кількох сміливців, ніколи не бачили річки, яка на землі мала колись ім'я.

Без сонця та свіжого повітря річка помутніла, і води її не дуже приємно пахли. На її берегах, у печерах і тунелях, жили опирі, довгомудики, слинявці, велетенські павуки, щурі, тобто ті істоти, котрих люди панічно бояться і називають нечистю. Час від часу історії про них публікував тижневик «Посейбічні й потойбічні новини». Автором цих захопливих статей був чоловік, під псевдонімом Мортіус, за основним фахом слюсар-водопровідник. Він умів догодити читачам і по той бік, і по цей, бо писав лише десять відсотків правди, як, зрештою, більшість репортерів. Йому потрібно було багато-багато грошей. (...)

Львів був побудований на берегах річки Полтви. У 1884 р. міська влада ухвалила рішення сховати цю річку під місто. З того часу Полтва поступово перетворилася на підземний колектор. А замість колишніх ставків і боліт з'явилися парки та сквери.

Зазираючи в отвір балконних дверей, Мортіус сказав ніжно:

— Вибач, Колобочку, справи... Думаю, що повернуся швидко, і ми погуляємо. Сиди чемно на балконі й дихай свіжим повітрям (...).

— Г-р-р! — озвався Колобок. Власне, справжнє ім'я величезного тигра, вихованця Мортіуса, було Ілля, але в дитинстві той був таким чудовим смугастим клубочком (...).

Задля тигра Мортіус тяжко працював на двох роботах, недосипав ночами, коли той хворів, навіть не одружився. Він не чекав подяки, просто хотів бачити Колобка щасливим. Задля тигра він робив часом не зовсім чесні вчинки, брехав, обдурював. Коли зрідка хтось із знайомих зазірав на балкон, Колобок мусив прикидатися м'якою іграшкою або килимком, що провітряється. Звісно, це було небезпечно, бо люди бувають вельми цікаві. Тому господар не відчиняв нікому дверей без нагальної потреби. Але від нечисті щось приховати неможливо, і тому Мортіусом вертіли, як хотіли. Усі його статті були попередньо відредаговані Повелителем. Так він угрузав у болото брехні та вигадки, розуміючи, що самотужки йому звідти не вибратися. Колобок натомість лише їв і спав, думаючи про щось своє. (...)

Зміркуй!

- Чи подобається тобі поведінка Мортіуса? Чому?
- Які взаємини в нього з його домашнім тигром Колобком?
- Як ти вважаєш, чи можна заради когось робити не зовсім чесні вчинки, лицемірити, обдурювати? Поясни свою думку.

Незважаючи на те, що гроза могла ще повернутися, біля Медової печери було людно, або, краще сказати, — кітно. Король котів скликав на опівнічне віче охоронців, і сотні лицарів непомітними стежками, прикриваючись плащем темряви, збиралися до підніжжя гори. Якщо й були між ними якісь ранги, то лише через особисті заслуги, а не за героїчні діяння предків, бо коти не надають жодної ваги породі, тобто привабливій зовнішності, що так цінується в їхньому племені людьми. Дощ був дуже неприємний для котячого хутра,

тому лицарі поховалися під лопухами, у кущах, щілинах, очікуючи виходу Короля. Ліхтарик міг би вихопити з темряви то вушко, то кінчик хвоста, око зелене чи жовте, але жодний кіт з обережності не виставив би себе цілого, і не те, що не нявкнув, а навіть би й не муркнув. Здавалося, тут не знайдеш навіть одного кота, а насправді їх було коло Медової печери аж три сотні. Дехто, щоб потрапити сюди вчасно, вирушив ще по обіді з дому. Усі коти мають дім, але не кожний має господаря, про якого б піклувався.

Медова печера, або Медунка, розташована на східній околиці Львова в історичній місцевості Майорівці. На цьому місці в ХІХ ст. працювала каменоломня. Через видобування жовтуватого, як мед, вапняку й утворилося кілька підземних залів.

Лицар, що спав у Медовій печері спасенним чи заклятим сном, для багатьох котів був саме тим господарем, про якого вони могли піклуватися, і це додавало їм мужності в нелегкому, хоча й вільному житті. На штандарті Лицаря був зображений кіт. Цей факт належав до історії, яку передавали з уст в уста кожному поколінню котів міста. І не один кіт мріяв дожити до того дня, коли Лицар прокинеться і визволить Королівство від крутиголовців. Творцем і натхненником цієї історії був Головний охоронець і товариш Лицаря — кіт Сиволап. Довге чатування біля ложа ні живого, ні мертвого господаря допомогло йому відшукати цю ідею, яка надала сенсу існуванню і підтримувала надію. Готуючи майбутнє військо, Сиволап знав: у людей Королівства відібрали душу,

Вхід до Медової
печери на околицях
Львова

і вони стали такі слабкі, що вже самотужки не зуміють визволитися з-під гніту Імперії крутиголовців.

Тим часом у печері Марко допоміг сісти королівському синові на його вбогій постелі. Лише після ковтка цілющого вина з королівського виноградника Серпень відчув, як руки й ноги помалу теплішають та оживають. Він бачив усе, наче в тумані, і погано розумів, про що йдеться, проспавши так довго у світі, у якому ніколи не бував раніше. Йому здавалося, що він проспав лише мить. Навіть не пам'ятав, як заснув. Марко не знав, як про це розповісти, а також про все інше. Це треба було зробити обережно, поступово, але й не гаючи часу. Марко мусив сказати сам, бо Сиволап не розмовляв по-їхньому.

Поки дуже ще кволий Серпень мовчав, роззираючись у печері, яку бачив уперше, кіт тулився до нього не як король, а як лагідний домашній котик, що скучив за господарем. А Марко мучився, які слова підшукати, як розповісти, що вони зараз далеко від дому, у зовсім іншому світі, звідки їм треба повернутися до Королівства, від якого залишилася тільки назва, і єдине означення, яке можна застосувати до колись благословенного краю — проклятий і нещасливий. Правда, сказана відразу, могла б убити принца. Але й брехні він не пробачив би.

Хто, як не Марко, знав найкраще давнього товариша. Вони народилися в один день, росли, наче рідні брати, як колись їхні батьки Теренцій і Даниїл. Вони ніколи не сварилися, як не сварилися їхні батьки. Згодом Серпень мав стати королем, а Марко — архіваріусом. До цього їм належало набратися досвіду, щоб було легше керувати Королівством. Після закінчення Академії, що знаходилася на відстані тридцяти миль від замку, який називався Королівський Осідок, хлопцям належало ще кілька років помандрувати, навчитися різних ремесел, тобто пізнати світ поза книжками. Але тепер усе змінилося: несправедливо, незрозуміло, жорстоко. Добрий, знайомий із дитинства світ з'їхав із глузду. Замість цього Марко сказав якомога безтурботніше:

— Нарешті наш сонько прокинувся!

— Хіба я довго спав? — здивувався Серпень. — Котра година?

— Час усілякої нечисті, яка не любить сонця, — двозначно відповів Марко. — Але світанок уже близько.

Хлопець скривився:

— Чого це тобі забаглося будити мене опівночі? Що, власне, сталося?

Він пробував підвестися, але заточився і ледь не впав.

— Королівство в небезпеці, — сказав Сиволап, затремтівши.

— Ти розмовляєш?

Кіт трохи збентежено відповів:

— Пора би вже й заговорити по-вашому.

Очі в Серпня сяяли:

— Це просто чудово! Говори, говори ще!

Марко кашлянув.

— Знаю, знаю, — буркнув кіт. — Не все відразу. Мушу сказати тобі, господарю, і тобі, Марку, що я прожив уже досить довго, аби заговорити до вас. Мова друзів заслуговує на те, щоб коти нею розмовляли. Якби було не так, я б мовчав, як мертва миша.

— Дякую, Сиволапчику...

— Це потрібно ще й для справи. Найменша дрібниця може допомогти їй або зашкодити.

— Та ти справжній філософ! — вигукнув Марко. — Він же й на лекціях із нами сидів. Пам'ятаєш, Серпню?

— Еге ж, і втівав через вікно, коли заманеться!

— Коли було нецікаво, — виправив кіт. — Ви теж могли так робити.

— Ти що, Сиволапе?! Майбутній король і майбутній архіваріус? Коли було нудно, ми сиділи за партою і бавились у «розбійницьку дорогу».

«Слава богу! — зрадив Марко. — Він це пам'ятає».

Поміркуй!

- Для чого Король котів Сиволап зібрав своїх лицарів?
- Як ти думаєш, чи всі коти вміють розмовляти?
- Для чого Сиволап продемонстрував це своє вміння?
- Чому Королівство опинилося в небезпеці?
- Як його можуть порятувати Серпень і Марко?

Щоки юного лицаря, у якому пів години тому ледве жевріло життя, зарожевіли, голос зміцнів.

— А це що за розбійницьке кубло?

— Медова печера, господарю, — трохи образився кіт. — Колись у ній жив славний чоловік Михей. Годував бджіл і писав книжку...

— Вибач... А що з ним сталося?

— Мабуть, подався в інший світ. Ти ж знаєш, що їх багато. Ми теж в іншому світі й мусимо пильнувати.

— Чекай, чекай! Я щось не розумію...

— Сиволап має на увазі, що ми не в Королівстві. Ми сховали тебе в Медовій печері, бо це найбезпечніше місце, — пояснив Марко.

— А що, власне, сталося?

— Та так, нічого страшного...

Марко звівся на ноги, щоб набрати більше повітря.

— Ти куди?

— Думаю, час підкріпитися. Я цілий день нічого не їв. Ухопив кілька суниць по дорозі. Немає куди квапитися. Дещо сам згадаєш, а решту ми із Сиволапом розповімо. Лише не підганяй. Добре? На голодний шлунок усе видається несправжнім...

— З вашого дозволу, — сказав кіт, — я спершу хотів би вийти до свого народу та повідомити про радісну подію, яка, думаю, змінить світ на краще. Мої громадяни, здебільшого, щирі й прості...

— Твої громадяни, Сиволапе? — здивувався ще раз Серпень.

— Слово «піддані» їм би не сподобалося. Це — наче слуги. Я тепер — Король котів.

І, помилувавшись ефектом від цього повідомлення, Сиволап поважно вийшов через дірку під дверима.

— Марку, — озвався принц, — кажи все, як є. Найважливіше. Де я і хто я, я вже знаю. Але я не розумію, чому я тут. Що з Королем? А з Королівством?

— Дай я зберу спочатку на стіл.

— Я тобі допоможу.

— Ти ще слабкий. Коли хочеш знати, тебе отруїли, і, якби не захист помічника королівського лікаря Антося, ти заснув би навічно.

— А що з Фабіяном?

— Королівський лікар і чародій зрадив нас усіх. Полюдськи його можна зрозуміти: крутиголовці викрали його дочку. То він і зламався. Але ні, зрада завжди є зрадою. Нині в Королівстві знайдеться дуже мало людей, стійких супроти неї. Виходити з печери тобі не можна. Я ще не знаю, як ми звідси виберемося, але мусимо вибратися. Як казав славний король Олімпій III, складних рішень завжди багато, а просте — тільки одне й найліпше обрати його...

Розпочавши своє чергове журналістське розслідування з метою заробити, Мортіус потрапив у халепу й змушений був покинути Серединний світ. Як виявилось, тигр Колобок народився в Королівстві, тому запропонував журналістові податися туди. Вони опинилися в Медовій печері, познайомилися з Марком і Серпнем, і всі разом вирушили в дорогу, щоб знайти й урятувати Королівство.

Люцина вибігла з дому, рятуючи чарівну книжку від підступних сусідок, сіла не в той автобус та опинилася в невідомому їй місці.

Зміркуй!

- Як ставиться до своїх котячих лицарів Сиволап?
- Які якості є найціннішими для Серпня і Марка? А для Мортіуса?
- Чи зможуть вони порозумітися по дорозі до Королівства?
- Якими були б твої поради Люцині, яка втрапила в неприємну ситуацію?

До Королівства потрапити нелегко, навіть якщо дуже хочеш: самого бажання не досить. Багато людей не поворухнули й пальцем, тому їхнє бажання не здійснилося. А бувало, що вони потрапляли кудись, думаючи, що це і є Королівство, і жили собі в тому місці, скільки заманеться. Але чомусь там вони розминулись із друзями, котрі насправді потрапили до того Королівства. Тому краще подорожувати разом. Для тих, кому це цікаво, скажемо, що книжки про Королівство засвідчують його існування, справжнє існування. Ось що пишеться в «Енциклопедії Королівства» на сторінці 386: «Єдині й незаперечні докази самобутності Королівства: любов до всіх живих істот, уключаючи людей, прагнення до знань і відсутність недовіри до прибульців». Ще можна додати хороші, рівні дороги, безліч садів і чисті річки, і легенький потаємний усміх на багатьох обличчях. Його не можна навчитися —

з ним треба з'явитися на світ. У Королівстві таких людей більше, ніж будь-де.

А ще є люди, кому мандрівка до Королівства здається неможливою. Вони вважають, що це далеко й туди треба купувати квиток. На поїзд, літак, а чи й на корабель, хоча нині на кораблях не подорожують, а відпочивають, бо мають обмаль часу. Дорослі прагнуть заробити якнайбільше грошей, а їхні діти — вирости, щоб робити те саме, що й батьки. Звісно, якщо вони не можуть без цього жити, то нехай собі заробляють на здоров'я. У них — своє Королівство. Але є інші батьки й інші діти, як-от мама з Люциною. Про таких кажуть, що вони «не від світу сього». Тобто не від Серединного світу. І через те їм іноді живеться нелегко. Правда, буває і навпаки. Бо коли не звертаєш на все уваги, тобі байдуже, що думатимуть про тебе близькі чи далекі сусіди. Вони просто щасливі, та й усе. У них теж є своє Королівство, і вони знають, де воно: не на небі, не під землею, а в їхньому серці. Тому неважко зрозуміти Люцину, яка, маючи власне Королівство, опинилась у чужинецькому світі, тікаючи від нечисті.

Королівство — не близько й не далеко. Туди не купиш квитка та, дякувати богу, не доведеться шукати на це грошей, бо тоді до нього потрапляли б лише люди, котрі мають оті гроші. (...)

— Ну, куди ж ви нас привели? — сердито спитав Серпень. Мортіус розвів руками:

— Хіба вам, хлопці, не все одно? Головне, що нас ніхто не з'їв і ми вже не під землею, де на нас могло обвалитися склепіння. Он сонечко, хмарки, навіть травичка є... — він говорив отак заспокійливо, а сам тим часом роздивлявся довкола, чи не видно неподалік або хоча б на обрії чогось знайомого: дерева, руїни, чи, боронь боже, вовкулаки або довгомудиків.

Те ж саме видивлявся і Марко, як природжений слідопит. І бачив, що все довкола якесь ніяке: і небо, і сонце, що вже вийшло із зеніту, і земля, поросла рідкою змученою травою. Тоді він зрозумів, що світ, до якого вони потрапили, робить ніяким незвична тиша — ні пташки, ні комашки чи вітерцю. Сиволап теж це помітив і спитав:

— Цікаво, чи є тут хтось живий, окрім нас. (...)

Усі зібралися до тісного гурту, посідавши на землю довкола тигра та Сиволапа, й узялися за руки. Їм здавалося, що, коли вони цього не зроблять, щось лихе повикрадає їх одне за одним, бо таких туманів у природі взагалі не повинно б існувати. Хлопці зрозуміли, що це не їхній світ. (...)

— Друзі мої, ми в Граничному світі! Звідси рукою подати до Королівства, — зірвався на рівні Марко. — А плямкають і пищать з'їдлики, яких тут називають злидниками. (...)

— А це ще що таке?

— На світі є чимало фантастичних істот. У Серединному світі їх звать нечистими духами. Але шкідливі лише ті, кого людина підкорила власній волі чи уклала з ними угоду. Інші — це сили природи, ні злі, ні добрі. Щодо злидників. Колись, років двісті тому, у Граничному світі оселився граф Шкробель. Уже тоді ці землі перебували під контролем крутиголовців, але власником їх вважався граф. Добрим на такому становищі він, звичайно, не міг бути, хоча й симпатизував імперським зайдам. Але хотів зватися Шкробель-Реформатор. Маючи досвід у чаклунстві, він вивів нову породу з'їдликів, що могли не покидати землю і завше були під рукою. Проте не догледів, що при доброму апетиті смаки з'їдликів — тепер їх дедалі частіше називали злидниками — уже зовсім змінилися. Вони почали жерти все, що селяни та ремісники здобували тяжкою працею. Де з'являлися злидники, зникало все добро. Люди почали вважати їх своєю нещасливою долею, і в них опускалися руки, бо не було сенсу працювати. Кажуть, злидники навіть мають свою королеву Біду. Багато злидників перебралося до інших світів.

— Я теж чув про це, — сказав Серпень. — Хіба вони й досі тут?

— Так. І замок Шкробеля теж зберігся, але там ніхто не живе, бо злидники розорили й свого творця. У замку знаходиться вхід до Королівства, який ще називають Великий Льох, бо він здатний умістити в собі й Королівство, і багато інших світів. Це — найнебезпечніший вхід. (...)

Мандрівники рушають далі в пошуках замку Шкробеля. Мандрує туди й Люцина, адже в цьому непривітному місці є вхід і в її рідний Серединний

світ. Там вона зустрічає бібліотекарку Соню, у якої у волоссі жили кольорові миші Фіалка, Липовий Цвіт і Хризантема. Пізніше туди ж приходять і хлопці. Люцина знайомиться із цим товариством, і всі разом вирушають на пошуки дверей до Королівства.

Багато перепон трапалося на їхньому шляху. У цьому ти зможеш переконатися, якщо прочитаєш першу частину повністю.

Зміркуй!

- Яким ти уявляєш Королівство? Порівняй його з Граничним і Серединним світами. Який зі світів тобі більше до вподоби? У якому з них, згідно з авторською моделлю світу, живеш ти? Чому?
- Про яких фантастичних істот тобі стало відомо із цього розділу?
- Чи траплялися тобі подібні істоти в інших художніх творах?

Частина друга Повернення Королівства

11

Під'їжджаючи сірого ранку до міста, Олімпія відчула, що в Серединному, тобто звичному для неї, світі щось змінилося. Вона ще не знала, що в цьому світі більше немає її донечки Люцини. Жінка ввімкнула маленький приймач із навушниками, який позичала в дочки, щоб слухати музику в дорозі, і почула набридливі пісеньки, у яких не було ні мелодії, ні змісту. На іншій хвилі диктор так кривлявся, переливаючи з пустого в порожнє, що вона аж ніби побачила його гримаси. «Дурне радіо! — подумала Олімпія. — Так можна й зіпсувати дитину...» Вона, правда, не вірила, ніби її Люцину взагалі щось може зіпсувати, однак тривожилася. Утім, час було збиратися. Потяг їхав уже через місто. (...)

Ранок у місті

Струмок людей повільно витік із вагона. А ще повільніше йшла Люцинина мама.

— Не мордуйтеся, пані, я вам допоможу!

Якийсь пан, убраний у геть вицвілу синю куртку, сидів під стіною на лавці, тримаючи в одній руці пляшку з недопитим пивом, а в іншій — мобільний

телефон. Олімпія, може, і здивувалася, коли б не була така невиспана й сердита.

— Не впізнаєте мене? Я знав вашу матусю, Царство їй Небесне. Давайте донесу валізу до трамвая, та й нам по дорозі. Поставите каву як-небудь, чи морозиво, хоча ранок холодний...

— Так, — відповіла Олімпія.

Діда Пилипка вона давно не бачила, бо йшла раненько, а верталась із роботи, коли темніло. Раніше мама запрошувала старого поїсти чогось гарячого, і так до Пилипка перейшов увесь батьків гардероб. Зате він міг прибити полицю, полагодити крани, правда, не тоді, коли це було конче потрібно, а дещо пізніше. Просто дід з'являвся в них удома нерегулярно, а після смерті мами зовсім перестав приходити.

Тепер він виглядав, як завжди. Миттю допровадив важезну валізку до трамвая, на якому було написано «Викрадення в тумані», і сів навпроти Олімпії. (...)

Раптовий, навіть дивний сон охопив Олімпію. Перед очима виникла річка, на берегах якої росли помаранчеві дерева, де вже золотіли плоди, а на темній тихій воді гойдався сріблястий човник. Це так її вразило, що вона відразу почула слова діда Пилипка, звернені до неї:

— Не розумію, як ви можете отак їздити! Я ціле життя нікуди не виїжджав і нічого не пропустив...

— Така в мене робота, — поважно відповіла Олімпія, ще остаточно не відійшовши від свого видіння. (...)

Якби дід Пилипко знав, що Люцини немає вдома, він би так просто не відпустив бідолашну жінку, а почекав би хоч трохи.

Була ще тільки сьома ранку. Олімпія тихенько ввійшла, заволокла валізу на кухню, бо хотіла розпакувати подарунки для Люцини: хусточка на шию із символікою хіпі й пакунок із цукерками та печивом. Поставила чайник на газ і витягла пакет із меленою кавою. Тоді заглянула в холодильник. Там були яйця, масло й повний пакет молока. У хлібниці лежав непочатий батон. Складалося враження, що дитина нічого не їла. Не видно було й кота Фелікса.

Олімпія навшпиньки підійшла до Люцининої кімнати. Немає. Зрештою, вона любить спати у вітальні.

— Люцинко! — покликала мама й кинулася до столу за якоюсь запискою. Може, дитина вирішила її зустріти.

На столі лежав малюнок: старий, моторошний на вигляд будинок. Горішній поверх був залитий червоною фарбою, що, певно, мало означати пожежу.

Почувся якийсь шурхіт, і впоперек аркуша проступили слова, написані вогнем:

«КОРОЛІВСТВО В НЕБЕЗПЕЦІ!»

Зміркуй!

- Чи відчуває Олімпія, що з її донькою трапилася біда? Чому?
- Кого вона зустрічає на пероні?
- Охарактеризуй образ діда Пилипка. Чи випадково він допомагає Люцині та її мамі?
- Що, на твою думку, символізує дивний сон Олімпії?
- Які думки, почуття і переживання охоплюють Олімпію, коли вона виявляє зникнення доньки?
- Що її більше хвилює: доля Королівства чи доля Люцини? Чому?

Олімпія вирушає на пошуки доньки, проходить через багато випробувань та опиняється в Королівстві, де спочатку зустрічається зі своїм сином Серпнем.

Історію королівської родини ти дізнаєшся, якщо прочитаєш другу частину повністю.

50

У палаці короля напруження зростало. Натовп розсунувся, і на килимовій доріжці з'явилася жінка з довгим русявим волоссям у чорній сукні. Поруч із нею ішов хлопець. Обое були дуже блідими й зовсім не радісними.

Коментаторові наче заціпило, але багато хто з присутніх упізнав королеву Олімпію, котра зникла п'ятнадцять років тому під час прогулянки в човні чи ще якимось, бо охорона не бачила її того дня. Той, хто бодай трохи знайомий із прийомами магії, легко здогадається, як можна примусити людей бачити щось або не бачити. Головний Церемоніймейстер схилився перед королевою і щиро мовив:

— Вітаємо з поверненням, Ваша Величносте!

Спершу це була просто розгублена, утомлена жінка, але з кожною хвилиною її голос дужчав і постава вирівнювалася.

— Мене не було тут п'ятнадцять років, й увесь цей час я тужила за сином і чоловіком, мріючи про зустріч із ними.

Думаю, кожна жінка може мене зрозуміти, бо в усіх світах горе і щастя однакові. Чорна сила, що має безліч облич, поглумилася над нашою родиною. Я не мала часу, щоб стати достойною королевою, і повірила брехні. Усі ці роки я вважала винними у своєму нещасті Старих, бо від їхнього імені мені завдали тяжкої обра́зи. Утім, я не відчувала себе вигнанкою, бо повернулася до батьків, котрі робили все, аби хоч трохи втамувати мій біль. Доля послала мені відраду — дочку. Я чекала дитину, коли мене відірвали від родини. Якщо тут присутній мій особистий лікар Стефаній, він може це підтвердити...

— Я тут, — почувся голос із натовпу. — Якщо я не помиляюся, Ваша Величносте, принцесі зараз майже п'ятнадцять років?

— Дякую, пане докторе. Я хочу, щоб моя дочка мала врешті батька. Ні я, ні вона не претендуємо ні на що. На жаль, вона загубилася, але я відшукаю її. Ради мого сина, а вашого принца, ми повинні встановити істину. Найперше я хотіла б дізнатися, чи знали в Королівстві, де я, і хто надсилав мені щороку фотокартки мого сина! (...)

— А чи не може вона бути самозванкою? — кинув хтось із крутиголовців. — За стільки років людина може змінитися до невпізнання...

Це була провокація, і в будь-якому іншому місці вона призвела б до різкої зміни настрою присутніх. Але тут тільки настала тиша. Олімпія залишалася спокійною, бо роки, проведені нею серед звичайних людей у Серединному світі, навчили її дорожити лише людською гідністю. Головний Правничий гарячково почав нищпорити в пам'яті, намагаючись сягнути дна, де знаходилися найдавніші збірки законів, товсті томи з пожовтілими сторінками. Нічого подібного не траплялось у Королівстві, де владу вважали здебільшого обтяжливим тягарем. Тут не знали, що таке брехня. Облуда, лицемірство відразу розкололи ту величну споруду, яку називали просто — Королівством. (...)

А принц Серпень підніс руку, прохаючи слова, і сказав подитячому:

— Це — моя мама.

Головний Правничий посміхнувся. Дуже рідко посмішка, що жила в ньому, виходила на поверхню. Він просто забував посміхнутися, бо закони треба вивчати із серйозною міною на обличчі. Отож він сказав:

— Цього досить. Свідчення дитини, яка прагне захистити матір, вище від Закону.

Наче сонце заглянуло в похмуру залу. Утім, час уже було йому засвітити, бо дощ давно закінчився. (...)

Розміркуй!

- Як поводиться королева Олімпія?
- Які життєві випробування їй довелося здолати?
- Які цінності Королівства тобі імпонують?

51

(...) Марко розчинив навстіж вікно. Високо в повітрі над садом билися два птахи: один чорний, другий білий. Ніхто не зумів би їх розборонити, як тоді, коли в Замку билися самі мечі: його й Повелителя. Хлопець виглянув із вікна. Куля випала в нього з кишені й покотилася стежкою. У ній, як колись у тому дитячому спогаді, відбилася битва білого й чорного птахів. Люцина вибігла з альтанки й щось крикнула. Марко кинувся їй назустріч, обхопив руками, і вони обоє дивилися, як б'ються птахи. Блискавки шугали поміж птахів на тлі темно-синьої хмари, що затулила сонце.

— Як білий птах поб'ється із чорним птахом, настане день чи ніч? — сказав Марко. — То була найдавніша пісня, записана в Королівстві, яка ще існувала, напевно, до нього.

— День! — відповіла Люцина.

І сталося диво: обидва птахи розтанули в небі, лише на землю повільно падали зрошені кров'ю біла пір'їна й чорна пір'їна.

— Як це тобі вдалося? — Марко відступив, вражено дивлячись на дівчинку.

— То була загадка, правда? Я на неї відповіла. Той чорний птах залетів до альтанки. Не знаю, що йому було треба (...). Усе сталося так швидко. Спочатку вони билися на траві, а потім злетіли в повітря. Куди ж вони поділися?

— То не прості птахи. — Марко замовк. Стежкою до них ішла жінка в золотій короні, а з нею Серпень, теж у короні.
— Ось твоя мама, принцесо Люцино, — сказав хлопець.
Перш ніж приголомшена дівчинка змогла ступити крок, перед нею виріс Головний Церемоніймейстер:
— Вітаю вас, Ваша Високосте! (...)

Зміркуй!

- Чим вразила тебе розповідь Олімпії про долю королівської родини?
- Чого вона прагне найбільше — здобути владу, знайти доньку чи відновити справедливість?
- Чому свідчення Серпня достатньо, щоб люди повірили в справжність королеви? Як це характеризує закони Королівства?
- Що символізує битва білого і чорного птахів? Пригадай, у яких художніх творах тобі траплялися такі образи.
- Чи справедливо завершилася ця історія? Чи сподобалося тобі таке закінчення?

Літературознавчий клуб

Галина Пагутяк (1958 р.) народилася в с. *Заколоті* на Львівщині. Її батьки були вчителями. Понад усе дівчинка прагнула самостійності. Любила гуляти на самоті селом, понад річку, прислухатися до оповідок місцевих жителів про всілякі таємничі, страшні пригоди та демонічних істот. А вдома панував світ книжок, тож майбутня письменниця і зросла на їхньому читанні й осмисленні.

Їй випав нелегкий життєвий шлях: спробувала себе в різних професіях, працювала в колгоспі, на заводі, будівництві, у школі та картинній галереї. Згодом закінчила філологічний факультет Київського університету ім. Т. Шевченка й стала відомою письменницею. Її доробок поціновано Національною премією України імені Тараса Шевченка (2010 р.).

Письменниця мешкає в м. Львові, тому це старовинне місто оживає у її творах, зокрема й у романі *«Королівство»*.

А ще письменниця обожає котів, тому її Сиволап став персонажем роману «Королівство».

Цей твір багатоплановий, у ньому змальовано устрій трьох світів — Серединного, Граничного й Королівства. Вони існують кожний паралельно зі своїми порядками, звичаями й законами. Подорож головних героїв між цими світами і є основою сюжету.

Композиційно роман складається з двох частин та епілогу.

Твір переповнений містиккою. У ньому трапляється багато чарівних істот. Усе це прийнятне для фентезі. Ця жанрова форма фантастики надзвичайно популярна в сучасних літературах світу.

Літературознавчий словник

Роман-фентезі — різновид фантастичного роману, у якому дія відбувається у вигаданому магічному світі, де чудеса є реальністю, діють чарівні істоти, часто міфічні або легендарні, а час нерідко йде уповільнено.

Поміркуй!

Знаючи ознаки фентезі, подумай, які з творів, прочитаних тобою в 5–6-х класах, належать до цього жанру.

Роман «Королівство» — про родинні цінності. Адже в центрі уваги взаємини між батьками й дітьми, а також показано силу материнської любові, яка здатна врятувати світ. Роман має продовження — «Книгоноші з Королівства». Якщо тобі до вподоби фентезійний світ Г. Пагутяк, можеш прочитати другу частину книжки на канікулах.

Мистецькі діалоги

- Коти є улюбленими персонажами не лише письменників, а й багатьох художників. Тобі вже відомий персонаж **Олени Павлової** кіт Інжир, знаєш ти й котиків **Євгенії Гапчинської**. А художник із Луцька **Віктор Хом'як** створив серію картин «Забавні коти».

В. Хом'як. Іди так, щоб
ворони перешіптувалися
в тебе за хвостом

Поміркуй!

Якими рисами характеру наділені коти в романі «Королівство»?
А якими вони зображені на картинах сучасних художників?

Читай і досліджуй!

Часто фентезійний світ стає основою для спілкування спільнот фанатів. Скажімо, серія пригодницьких романів-фентезі британських письменниць під загальним псевдонімом Ерін Гантер «Коти-вояки» («Warrios») має понад 30 мільйонів фанів у всьому світі.

Фентезійний світ «Королівства» не менш різноманітний і захопливий, а котячі лицарі короля Сиволапа не менш войовничі. Тому разом з однокласниками й однокласницями поміркуй над продовженням їхніх пригод і напиши за мотивами цього роману-фентезі фанфік.

Надсумуй!

- Які «золоті слова» «Королівства» тобі особливо запам'яталися?
- Розкажи про чарівні світи роману.
- Хто з головних героїв / героїнь твору тобі найбільше сподобався / сподобалася? Які риси їхніх характерів тебе приваблюють?
- Доведи, що «Королівство» — це роман про родинні цінності.
- Що для тебе із цього художнього твору було найбільш загадковим, а що — не зовсім зрозумілим? Обговори це з однокласниками й однокласницями.

Читацьке дозвілля

Використовуючи інтернет, здійсни віртуальну екскурсію м. Львовом.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Гімн, або **сла́вень**, — урочиста пісня з яскраво вираженим патріотичним пафосом; один із символів держави.

Гіпéрбола — художній прийом, який полягає в значному перебільшенні рис людини, предмета чи явища з метою надання зображуваному виняткової виразності, наприклад: *Щира праця гори верне* (нар. тв.).

Гумор — це змалювання в комічному вигляді певного явища чи зовнішності героя, розповідь, що викликає сміх, веселить.

Детектíв — жанр літератури та кіно, за основу якого взято розгадування якоїсь таємничої події, найчастіше злочину, пошук його винуватців.

Експозі́ція (від латин. *пояснення*) — це ознайомлення із часом, місцем подій, персонажами ще до початку конфлікту, що буде розвиватися у творі.

Епітeт — художнє означення, що образно або емоційно характеризує певне явище. Наприклад: *золоті руки, світла душа, пишний сад*.

Зав'язка — подія, з якої виникає конфлікт.

Загадка — короткий і дотепний опис людини, тварини, предмета, події чи явища, які треба розпізнати й відгадати.

Іде́я — основна думка про змальовані у творі явища.

Інтри́га в детектíвному творі — таємнича подія, загадка, злочин, розгадуванню яких підпорядкований увесь сюжет твору.

Іро́нія — прихована насмішка, кепкування. Іронічне висловлювання ніби позитивно характеризує якесь явище чи подію, але сказане треба розуміти навпаки.

Історична пові́сть — повість, що будується на історичному сюжеті, у якому широко відтворено певну епоху та її діячів.

Кульміна́ція (від латин. *вершина*) — найгостріше, вирішальне зіткнення сил, які ведуть боротьбу.

Ліри́чний геро́й / ліри́чна герої́ня — герой / героїня ліричного твору, що висловлює свої емоції, переживання, думки; ніби друге «Я» автора / авторки твору.

Ліри́чний твір — зазвичай віршований твір, невеликий за обсягом, у якому розкриваються думки й почуття ліричного героя / ліричної героїні.

Мета́фора — це троп, що є перенесенням ознак одного явища на інше за якоюсь подібністю між ними.

Моти́в — основні переживання та думки в ліричному творі.

Народнопісе́нна лі́рика — це невеликі віршовано-музичні фольклорні твори, призначені для співу, що передають певні почуття, переживання, настрої, думки ліричних героїв / героїнь.

Паралелі́зм (від давньогрецьк. *той, що рухається поряд*) — це паралельне зображення явищ із різних сфер життя.

Па́фос (па́тос) (від грецьк. *піднесення*) — розкрите у творі пристрасне переживання душевного піднесення, викликане певною ідеєю чи подією.

Пісня — це твір, що поєднує художній текст (зміст, образність), мелодію, ритміку.

Пісні літературного походження — це твори, що написані професійними авторами, але стали народними.

Повтор (рефрэн) — слова чи фрази у творах, які повторюються для наголошення певної думки або для посилення ритмічності.

Портрётна детал — зображення якоїсь промовистої риси зовнішності, яка розкриває певний зміст.

Постійні епітети — художні означення, які традиційно (постійно) уживають із певними словами, найчастіше у фольклорі.

Розв'язка — події, у яких розгортається конфлікт.

Розв'язка — логічне завершення подій, що зазнали докорінного перелому в кульмінації.

Роман-фэнтэзі — різновид фантастичного роману, у якому дія відбувається у вигаданому магічному світі, де чудеса є реальністю, діють чарівні істоти, часто міфічні або легендарні, а час нерідко йде уповільнено.

Сатира — різке висміювання людських хиб і вад, негативних явищ.

Строфа — повторюване поєднання кількох віршових рядків, зв'язаних між собою римами й інтонацією. Строфи зазвичай складаються з двох рядків або чотирьох, хоча може бути й інша кількість (від одного до чотирнадцяти).

Тавтологія (від давньогрецьк. *те ж саме й мова*) — це повторення однакових, однокореневих слів або синонімів, найчастіше з метою звернути увагу на якесь поняття.

Тэма — життєві явища, що змальовані в епічному або драматичному творі.

Тропи — слова або вислови, що вживають у переносному, образному значенні (епітети, порівняння, метафори, гіперболи).

Фантастичноу називають повість про нереальні на час її створення події, істот, наукові досягнення, створені уявою і фантазією письменника.

Фольклор — усна народна творчість, а саме: пісні, легенди, міфи, перекази, загадки, приказки та прислів'я, що їх створювали впродовж віків наші пращури.

Художній образ — це узагальнена та разом із тим конкретна картина людського життя чи навколишнього світу, що створена уявою митця (*словесний, слуховий, зоровий, запаховий, образ-символ, образ-персонаж та ін.*).

Хорей — двоскладова стопа з наголосом на першому складі (˘ ˘).

Художня детал — конкретна подробиця змальованого у творі явища, яка вказує на певний підтекст.

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на другому складі (˘ ˘).

ЗМІСТ

Від авторів	3
-------------------	---

ВСТУП

Художній твір як явище мистецтва	5
--	---

ПІСЕННА ЛІРИКА

Народнопісенна лірика	11
Народні соціально-побутові пісні	12
Народні козацькі пісні.....	14
Народні чумацькі пісні	19
Народні наймитські, солдатські, жовнірські та рекрутські пісні.....	22
Народні стрілецькі пісні	22
Патріотичні пісні літературного походження.....	25
<i>Степан Чарнецький, Григорій Трух</i>	
Ой у лузі червона калина... ..	25
Повстанські пісні	29
<i>Олесь Бабій</i>	
Зродились ми великої години... ..	30
Сучасні патріотичні пісні.....	33

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ УКРАЇНИ

Тарас Шевченко. Розрита могила	36
Іван Франко. Захар Беркут (<i>Скорочено</i>).....	42
Андрій Чайковський. За сестрою (<i>Скорочено</i>).....	81

МИ — УКРАЇНЦІ!

Василь Симоненко. Лебеді материнства	82
Сучасна українська поезія про війну	88
<i>Валентина Матвійів.</i> Весь світ завмер	89
<i>Ілля Чернілевський.</i> Я повернуся... ..	90

ХАРАКТЕР І ДОЛЯ ЛЮДИНИ

Володимир Винниченко. «Віють вітри, віють буйні...» (<i>Скорочено</i>)	96
Ліна Костенко. Кольорові миші.....	110
Оксана Радушинська. Метелики в крижаних панцирах (<i>Скорочено</i>) ...	117

КРАСА ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН

Анатолій Дімаров. На коні й під конем (<i>Уривки</i>)	136
Григір Тютюнник. Климко (<i>Скорочено</i>)	151

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

Андрій Кокотюха. Гімназист і Чорна Рука (<i>Скорочено</i>).....	178
Катерина Штанко. Дракони, вперед! (<i>Скорочено</i>)	198

ПРИГОДИ ТА ГУМОР

Валентин Чемерис. Вітька + Галя, або Повість про перше кохання (<i>Скорочено</i>)	217
Наталка Малетич. Щоденник Ельфи (<i>Уривок</i>)	237

У СВІТІ ФАНТАСТИКИ

Олесь Бердник. Хто зважиться — вогняним наречеться (<i>Скорочено</i>)	248
Галина Пагутяк. Королівство (<i>Скорочено</i>)	264

**Анатолій
Дімаров**

Я писав твори, щоб людина забула про негаразди і їй трохи полегшало на душі від того, що вона прочитала.

У морі байдужості штормів не буває.

**Валентин
Чемерис**

**Григор
Тютюнник**

Хороша книжка та, після якої відчуваєш, що порозумнішав або став кращим.

Писати — творити диво: дарувати життя і пригоди героям, яких ще зовсім не було.

**Наталка
Малетич**

**Андрій
Кокотюха**

Цей світ справжній, світ, у якому добро перемагає зло.

Не можуть бути народи вільними, допоки душі людські в полоні.

**Олесь
Бердник**

**Катерина
Штанко**

Мій герой — людина, яка здатна взяти на себе відповідальність.

А я просто жила в Королівстві... куди зло може потрапити лише для того, щоб відтінити добро.

**Галина
Пагутяк**

